

Observatori Català
de la Justícia en
Violència Masclista

L'exercici de la maternitat en el sistema penitenciari català

Maternitat i presó

Autores

M. Carmen Navarro Villanueva

Noemí Hernández Jiménez

Consuelo Ruiz de la Fuente

Any 2023

Generalitat de Catalunya
**Centre d'Estudis Jurídics
i Formació Especialitzada**

L'Observatori Català de la Justícia en Violència Masclista ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en aquest document són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les de l'Observatori.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i l'Observatori Català de la Justícia en Violència Masclista (Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi.

Activitat finançada a càrrec del crèdits rebuts del Ministeri d'Igualtat
(Secretaria d'Estat d'Igualtat i contra la Violència de Gènere)

Sumari

1. Introducció.....	7
2. Objectius	9
3. Marc legislatiu: El tractament de la maternitat de les dones empresonades a la legislació internacional i nacional.....	11
3.1 Normativa Internacional.....	11
3.1.1 Regles Mímines pel Tractament dels Reclusos.....	11
3.1.2 Directrius de les Nacions Unides sobre les modalitats alternatives de cura dels nens.....	12
3.1.3 La Declaració dels Drets de l'Infant de 2009	14
3.1.4 Regles de Bangkok.....	14
3.1.5 Les Regles Penitenciàries Europees i les Línies estratègiques del Consell d'Europa sobre els Drets dels Infants (2016-2021)	21
3.2 Normativa Nacional.....	24
3.2.1 Constitució Espanyola.....	24
3.2.2 Llei Orgànica General Penitenciària.....	24
3.2.3 Reglament Penitenciari.....	26
4. Marc teòric.....	28
4.1 Recerques prèvies sobre maternitat a les presons catalanes.....	28
4.2 La centralitat de la maternitat a les presons de dones	30
4.3 Els efectes de l'empresonament d'un/a progenitor/a en els seus fills i filles.....	33
4.4 L'interès superior del i la menor com a principi rector també en l'execució de la pena del seu o la seva cuidadora principal	38
4.5 La regulació de les alternatives a l'empresonament	40
4.5.1 La detenció.....	40
4.5.2 La presó preventiva atenuada	41
4.5.3 La suspensió condicional de l'execució	43
4.5.4 El compliment de la pena de presó conforme a l'interès superior del o la menor.....	45
4.6 L'ingrés a la presó d'una dona i la recollida d'informació sobre els seus fills i filles	52
4.7 Embarassos i naixement d'infants a les presons catalanes.....	56
4.8 L'estada dels nens i nenes menors de tres anys a la presó: un dret dels infants, no de la mares	60

4.8.1	El Departament de Mares de Wad-Ras	63
4.8.2	La Unitat Dependent Àgora	66
4.9	El manteniment dels vincles de les mares empresonades amb els fills i filles que no es troben a la presó.....	67
4.10	Les dificultats que han d'afrontar les mares recuperada la llibertat	71
5.	Hipòtesis.....	74
6.	Metodologia.....	75
6.1	Disseny de la recerca	75
6.2	Recollida de dades	76
6.3	Població de l'estudi.....	77
6.4	Anàlisi de dades.....	78
7.	Resultats	79
7.1	Perfil sociològic de les mares empresonades.....	79
7.1.1	Edat	79
7.1.2	Estudis.....	81
7.1.3	Font d'ingressos principal i situació laboral abans de l'entrada a presó	81
7.1.4	Nacionalitat.....	83
7.1.5	Parella.....	85
7.1.6	Persona a la que es sentien més unides les mares enquestades abans de l'entrada a la presó	87
7.1.7	Violència de gènere exercida sobre les mares empresonades.....	88
7.1.8	Els antecedents familiars de les mares empresonades	91
7.1.9	Salut de les mares empresonades	93
7.1.10	El consum de drogues entre les mares empresonades	99
7.2	Perfil processal penal de les mares empresonades.....	105
7.2.1	Delicte principal que ha portat a les mares a presó.....	105
7.2.2	Edat de la primera detenció i reincidència	106
7.2.3	Durada de les condemnes de les mares empresonades	107
7.2.4	Situació processal de les mares empresonades	108
7.2.5	Grau de classificació de les mares empresonades	110
7.2.6	Règim disciplinari i maternitat.....	112
7.2.7	El gaudiment de permisos de sortida de les mares enquestades.....	116
7.2.8	La participació de les mares en programes de tractament, de formació i en el treball penitenciari.....	120

7.3	Les relacions materno-filials en el sistema penitenciari català.....	139
7.3.1	La rellevància de la maternitat per les mares empresonades	139
7.3.2	Les angoixes inherents a la maternitat en situació de privació de llibertat relacionades amb les seves protagonistes	143
7.3.3	Persona amb la que vivien els/les fills/es abans de l'empresonament.....	147
7.3.4	Nombre de fills/es afectats/des de les mares enquestades	148
7.3.5	El grau de satisfacció de les mares enquestades respecte al centre en què es troben	151
7.3.6	La (nova) maternitat durant l'empresonament	154
7.3.7	Dones amb els seus fills a la Unitat de Mares o a una Unitat Dependent	157
7.3.8	La persona cuidadora dels/les fills/es de les mares empresonades i la relació d'aquestes amb aquella	161
7.3.9	El manteniment de la relació amb la família i els/les fills/es durant l'empresonament	166
8.	Conclusions.....	175
9.	Propostes	182
9.2	Propostes de reformes legislatives	182
9.2.1	Creació d'unitats de pares	182
9.2.2	La detenció del/la cuidador/a principals dels infants conforme a l'interès superior del menor	183
9.2.3	La presó preventiva: necessitat de preveure una presó provisional atenuada per càrregues familiars	183
9.2.4	Addició d'un nou supòsit de suspensió de l'execució de la pena privativa de llibertat condicionada a la cura dels fills/es.....	183
9.2.5	Suspensió de l'ingrés de la mare a la presó per tal que pugui fer els arranjaments familiars necessaris	184
9.2.6	Avançament llibertat condicional i derogació de la presó permanent revisable.....	184
9.2.7	Utilització de l'art. 100.2 RP per afavorir règims de semi-libertat a un nombre més gran de dones, especialment aquelles que tenen fills/es menors.....	185
9.2.8	Canvis en l'ordre de prelación d'assignació del treball penitenciari per posar en valor "les càrregues familiars"	185
9.2.9	Possibilitat de tornar als països d'origen per a les mares estrangeres a condició que tinguin cura dels fills/es.....	186
9.3	Propostes a implementar per l'Administració Penitenciària	186

9.3.1	Recollida d'informació –que haurà de figurar a l'expedient penitenciari– sobre els fills i filles de la persona empresonada en el moment del seu ingrés i actualització de la mateixa.....	186
9.3.2	Seguiment de l'embaràs a la presó i controls posteriors	187
9.3.3	Actualització del Programa del Departament de Mares de Wad-Ras i formació a les persones encarregades del trasllat a l'hospital així com als i les funcionàries de presó sobre eventuais senyals d'alarma derivades de l'embaràs i part recent	187
9.3.4	Acompanyament i recollida dels infants a la llar exterior per les pròpies mares.....	188
9.3.5	Millora dels espais per a les comunicacions i visites	188
9.3.6	Necessitat de donar suport a les mares empresonades després del compliment de la condemna.....	189
9.3.7	Increment del nombre d'Unitats Dependents per a mares a tot el territori	189
9.3.8	Implementació d'activitats conjuntes entre les persones empresonades i els seus fills i filles a dintre i fora de la presó....	189
9.3.9	Reforç i acompanyament a les famílies de les persones empresonades des de l'Administració Penitenciària	190
9.3.10	La participació de la societat civil en el procés de reinserció	190
9.3.11	Instaurar la figura de l'agent familiar”	191
9.3.12	Funcionaris encarregats de comunicacions i/o visites vestits “de carrer”	191
9.3.13	Creació de Grups de Responsabilitat Parental a totes les presons i realització d'activitats conjuntes pares/mares empresonats/des a dintre i fora de la presó amb els seus fills i filles.....	191
9.4	Iniciatives posades en pràctica a Catalunya i a d'altres països per a millorar els contactes entre les persones condemnades i els seus fills i filles.....	192
9.4.1	Propostes endegades a Catalunya	192
9.4.2	Propostes internacionals.....	195
10.	Referències bibliogràfiques	198
11.	Annexos	202

1. Introducció

L'empresonament d'una dona, ja sigui en virtut de la mesura cautelar de la presó preventiva o a resultes d'una condemna a una pena de privació de llibertat, comporta una sèrie de característiques diferents a les d'un home. Sens dubte, de la condició de mares de moltes de les dones encarcerades se'n desprèn una d'aquestes característiques. A més, com mostrem en aquest treball, l'ingrés a la presó acostuma a produir uns efectes negatius en el seu entorn familiar, especialment a conseqüència de la separació dels seus fills i filles de les que la dona, és, en molts casos, la principal cuidadora. Així, malgrat la vigència de normes internacionals que preconitzen l'ús d'alternatives a l'empresonament d'aquells/es progenitors/res que estan a càrrec dels seus fills i filles, les decisions dels nostres tribunals acostumen a obviar el potencial impacte que l'ingrés d'una mare (també d'un pare, òbviament) pot causar en els infants.

D'altra banda, el cost humà i social d'empresonar a mares és generalment molt més gran que el mal causat pels seus delictes. En aquesta línia, trobem estudis que demostren que existeix un impacte traumàtic molt ampli i intergeneracional quan s'empresona a una mare, perquè aquesta serà normalment el pilar de la família i, per tant, el trauma pels infants que perden a la seva mare a causa del seu ingrés a la presó és profund i persistent (Baldwin i Mitchell, 2022).

L'objectiu general que planteja aquesta recerca és la de conèixer com viuen la maternitat les dones empresonades a Catalunya per tal d'estar en disposició de fer aquelles propostes que puguin millorar les condicions d'exercici de la maternitat i l'atenció als fills i filles durant el compliment de la condemna. A tal efecte, amb caràcter previ al marc teòric, s'ha considerat oportú fer una anàlisi de la normativa internacional i nacional per detectar quines de les disposicions vigents no s'estan implementant i, en el seu cas, estar en disposició de formular les propostes *de lege ferenda* que considerem oportunes.

Al marc teòric ens hem centrat principalment, a partir sobretot de la doctrina, en analitzar la centralitat de la maternitat en l'execució penal i en els efectes que l'empresonament provoca en els seus fills i filles, tot fent una aproximació al nombre de nens i nenes que a Catalunya estarien afectats per

l'empresonament de la seva mare. Dediquem, seguidament, un epígraf a l'interès superior del/la menor perquè, al nostre entendre, ha de ser també el principi rector en l'execució de la pena privativa de llibertat i després ens centrem, breument, en l'anàlisi de les alternatives a l'empresonament. A continuació, ens aturem en la manera en què s'efectua l'ingrés d'una dona a la presó i en com caldria recollir la informació sobre els seus fills i filles, a l'empara del que disposen les Regles de Bangkok. Els darrers epígrafs del marc teòric es dediquen al tractament dels embarassos i parts en el medi penitenciari, a l'estada dels nens i nenes menors de tres anys al departament de mares o a una unitat dependent per després analitzar com es manté el vincle mare-fill/a quan aquests estan a l'exterior, que és el que passa a la immensa majoria de casos. Finalitzarem el marc teòric amb les dificultats a les que haurà de fer front la mare un cop estigui en llibertat.

A l'anàlisi dels resultats dediquem bona part del treball. Per tal de facilitar l'estudi, hem considerat oportú condensar la informació que hem extret dels qüestionaris contestats per 208 dones empresonades i l'obtinguda dels grups de discussió amb internes i professionals així com en entrevistes a unes i a altres, en tres grans blocs: perfil sociològic de les mares; perfil processal, penal i penitenciari d'aquestes i les relacions materno-filials.

Feta l'anàlisi, aportem les conclusions més rellevants i les propostes per a millorar l'exercici de la maternitat en el sistema penitenciari, tot dividint-les també en tres grans blocs: propostes de reforma legislativa, propostes per a la nostra administració penitenciària, i iniciatives catalanes i europees pel que fa al manteniment de les relacions parentals a presó.

2. Objectius

Objectiu principal:

L'objectiu principal plantejat en aquest treball és el de conèixer les necessitats relatives a la maternitat de les dones que compleixen una condemna penal a Catalunya així com la dels seus fills i filles, per tal de verificar l'adequació del sistema d'execució penal a l'exercici de la maternitat i, en el seu cas, proposar millores per facilitar i compatibilitzar aquell exercici.

Objectius específics:

Paral·lelament a l'objectiu principal assenyalat, ens plantejem altres més específics que ens han d'ajudar a arribar a aquell.

Així, d'una banda, voldríem copsar l'experiència de les dones quant a la salut reproductiva durant l'execució penal i identificar les necessitats de les dones empresonades amb els seus fills/es des de l'embaràs fins a la separació als 3 anys ja que, com es sabut, la nostra legislació penitenciària només permet l'estada dels fills i filles fins a aquella edat.

Ara bé, atès que la presència d'infants amb les seves mares al medi carcerari és força residual, un altre dels objectius plantejats és el de conèixer la prevalença i les característiques demogràfiques de les dones mares (edat, estructura familiar, recursos, formació, hàbits de consum, com es pren la decisió de ser mares, etc.) i identificar les necessitats psicològiques de les mares i els seus fills i filles. I això perquè aquestes mares empresonades conformen quantitativament el gruix de la població de dones a les presons.

Tanmateix, considerem que cal aproximar-se a l'exercici de la maternitat, no només des de la presó en medi tancat sinó també des de el medi obert i les unitats dependents. Per aquesta raó, aquesta altra realitat més propera a la llibertat conforma un altre dels objectius específics.

D'altra banda, coneguda la important presència de dones estrangeres al sistema penitenciari català, ens plantejem també com a objectiu analitzar les dificultats de l'exercici de la maternitat de les dones immigrades.

Sens dubte, les comunicacions i els contactes materno-filials juguen un rol fonamental pel manteniment del vincle entre les mares empresonades i els seus fills i filles i, en especial, tractant-se de mares que han de romandre a la presó per estar en presó preventiva o en un règim que no és de semi-libertat. Per aquest motiu, caldrà avaluar el funcionament de les comunicacions i els contactes als diferents centres penitenciaris de Catalunya, com a darrer objectiu específic.

3. Marc legislatiu: El tractament de la maternitat de les dones empresonades a la legislació internacional i nacional

Seguidament, analitzarem les principals referències legislatives internacionals i nacionals sobre l'exercici de la maternitat a presó.

3.1 Normativa Internacional

3.1.1 Regles Mímines pel Tractament dels Reclusos

Les “Regles Mímines de les Nacions Unides pel Tractament dels Reclusos” de 1955 han estat objecte d'una important revisió i actualització al 2015 donant lloc a les conegudes com a “Regles Mandela”¹. Aquestes regles són parques en la regulació específica de qüestions relatives a l'empresonament femení, atesa la vigència, com seguidament veurem, d'unes normes de les Nacions Unides –les Regles de Bangkok– adreçades exclusivament a les dones. Tanmateix, des del punt de la maternitat sí cal fer esment de les següents.

En primer lloc, la regla 7 –que regula l'ingrés de qualsevol persona en un centre penitenciari a partir d'una ordre vàlida de reclusió– detalla totes les informacions que cal consignar en l'expedient de les persones empresonades en el moment de l'ingrés: a) identitat personal de la persona interna, respectant el gènere amb el que aquesta persona s'identifiqui; b) els motius de la seva reclusió i l'autoritat competent que l'ha disposada; c) data i hora de l'ingrés així com, en el seu cas, de sortida i de qualsevol trasllat; d) les lesions visibles i qualsevol queixa sobre maltractaments anteriors; e) inventari dels seus bens personals; g) la informació sobre els familiars més propers i les dades de la persona de contacte en cas d'emergència. Interessa destacar, no obstant, la informació que cal recollir a l'empara del que disposa la lletra f) de l'esmentada disposició. Es tracta dels noms dels familiars, inclosos, si escau, els dels fills i l'edat d'aquests, el lloc en què es troben i el règim de tutela o custòdia. Aquesta obligació també es contempla a la regla 3 de les Regles de Bangkok.

¹ Les “Regles Mandela” varen ser aprovades el 17 de desembre de 2015 per l'Assemblea General de les Nacions Unides (Resolució 70/175).

Per la seva banda, la regla 28 fa referència a la necessitat que als centres penitenciaris per a dones hi hagi instal·lacions especials per la cura i tractament de les dones empresonades durant l'embaràs, part i l'etapa immediatament posterior, tot afegint que, en la mesura del possible, es procurarà que el part tingui lloc en un hospital civil. En el supòsit que en el naixement tingués lloc a la presó, la regla 28 *in fine* prohibeix que aquest fet es faci constar a la partida de naixement de l'infant. Seguidament, la regla 29 apel·la al principi de l'interès superior del menor com a paràmetre per tal de determinar si el nen o nena pot romandre a la presó amb la seva mare o pare. En qualsevol cas, el nen o nena que romangui a la presó mai serà tractat com a persona reclosa i caldrà facilitar els serveis interns o externs de guarderia, amb personal qualificat per atendre els infants quan no puguin ser atesos per la mare o pare així com garantir l'atenció sanitària d'aquests infants *"inclosos serveis de reconeixement mèdic inicial en el moment de l'ingrés i serveis de seguiment constant del seu desenvolupament a càrrec d'especialistes"*.

Des d'una altra perspectiva, es prohibeixen les sancions d'aïllament i mesures similars respecte de dones i infants en els termes previstos a les Regles de Bangkok (regla 45.2) i a la LOGP (art. 43.3) així com l'ús d'instruments de coerció física en el cas de dones que es trobin a la recta final de l'embaràs, durant el part o en el període immediatament posterior (regla 48.2).

Finalment, pel que fa als escorcolls de visitants, val la pena destacar la regla 60.2 dedicada als infants que visitin algun progenitor a la presó. D'acord amb l'esmentada disposició, els procediments de registre i entrada no podran ser degradants pels visitants. Caldrà evitar les inspeccions d'orificis corporals que no es podran fer servir amb infants (*"Body cavity searches should be avoided and should not be applied to children"*).

3.1.2 Directrius de les Nacions Unides sobre les modalitats alternatives de cura dels nens

Aquestes directrius, aprovades per l'Assemblea General de Nacions Unides de 24 de febrer de 2010 (A/RES/64/142), que seguiran després les Regles de Bangkok, tenen per objecte, segons estableix el seu primer article *"promoure*

l'aplicació de la Convenció dels Drets dels Infants i de les disposicions pertinents d'altres instruments internacionals relatives a la protecció i al benestar dels nens privats de la cura parental o en perill de trobar-se en aquesta situació". Com a primer principi orientador, les esmentades Directrius defineixen la família com a "nucli fonamental de la societat i el medi natural pel creixement, el benestar i la protecció dels nens" (art. 3). Conseqüentment, assenyala la citada disposició, "els esforços haurien d'anar adreçats primordialment a aconseguir que el nen romangui o torni a estar sota la guarda dels seus pares o, si escau, d'altres familiars propers. L'Estat hauria de vetllar perquè les famílies tinguin accés a formes de recolzament en la seva funció cuidadora" (art. 3).

Ja, pel que fa l'empresonament, aquestes directrius regulen, d'una banda, la necessitat de preveure alternatives a la presó i de l'altra, de promoure, en cas d'aplicació de la pena de presó, els contactes amb els fills i filles. Així, l'art. 48 disposa que: "Quan l'únic o principal cuidador del nen pugui quedar privat a causa del seu ingrés en presó preventiva o de la seva condemna a una pena de presó, haurien de dictar-se en aquests casos, sempre que sigui possible i tenint en compte l'interès superior del menor, mesures de llibertat provisional i penes no privatives de llibertat" i continua assenyalant: "Els Estats haurien de tenir en compte l'interès superior del nen en el moment de decidir la retirada de la custòdia d'un nen nascut a la presó o que viu a la presó amb un dels seus progenitors (...)". En definitiva, l'esmentada disposició encoratja a posar el màxim esforç per tal d'aconseguir que els nens que romanguin sota la custòdia dels seus pares "es beneficiïn d'una cura i protecció adients, al temps que es garanteix la seva pròpia condició d'individus lliures i el seu accés a les activitats de la comunitat".

En quant al manteniment dels vincles dels pares i mares empresonades amb els fills i filles que es trobin en acolliment alternatiu, l'art. 82 no només reconeix el dret al contacte sinó que, a més, preveu la possibilitat de recolzament psicològic i l'assistència necessària al respecte.

3.1.3 La Declaració dels Drets de l'Infant de 2009

Aquesta norma conté una interessant disposició sobre el tema objecte del nostre informe. Es tracta de l'art. 47 dedicat als *“fills de persones acusades, processades o condemnades per haver infringit les lleis penals”*. En aquest precepte s'exhorta, en primer lloc, als Estats Membres a tenir en compte els efectes que la privació de llibertat dels pares i mares pot tenir en els nens i nenes i, en particular, *“a donar prioritat a les mesures no privatives de llibertat quan l'infractor sigui la única persona o la persona que s'ocupa principalment del nen”*, tot afegint que cal tenir en consideració també la gravetat del delictes. En segon terme, s'anima als Estats a promoure *“bones pràctiques en relació amb les necessitats i el desenvolupament físic, emocional, social i psicològic dels nounats i dels nens afectats per la detenció i l'empresonament dels seus pares”*. Certament, cal reconèixer la vaguetat d'aquesta darrera disposició enfront a la claredat de la primera que opta clarament per les mesures alternatives a la presó en considerar que ha de prevaldre l'interès i el benestar del menor.

3.1.4 Regles de Bangkok

Les Regles de les Nacions Unides pel tractament de les dones empresonades i mesures no privatives de llibertat, conegudes com a Regles de Bangkok², tenen en compte, entre molts altres instruments jurídics anteriors, la Resolució de les Nacions Unides 63/241, de 24 de desembre de 2008, que exhorta, al seu art. 47, als Estats a tenir en compte els efectes que la detenció i empresonament dels progenitors pot ocasionar en els fills i filles i, en particular a fixar i promoure bones pràctiques en relació amb les necessitats i el desenvolupament físic, emocional, social i psicològic dels bebès i els nens i

² Les “Regles de Bangkok” varen ser aprovades el 21 de desembre de 2010 per l'Assemblea General de les Nacions Unides (A/RES/65/229). Com a primera raó per la seva promulgació, l'Assemblea General reconeix la insuficiència de les Regles Mínimes pel Tractament de les persones recloses, que s'apliquen a qualsevol persona privada de llibertat, en haver augmentat la població penal femenina en tot el món, el que fa imprescindible i urgent *“la necessitat d'aportar més claredat a les consideracions que cal aplicar al tractament de les internes”* (1ª Observació Preliminar).

nenes afectats pel procés penal dirigit contra els seus progenitors així com les Directrius sobre les modalitats alternatives de cura dels nens de 24 de febrer de 2010 (A/RES/64/142), breument comentades a l'epígraf anterior.

Pel que fa a l'exercici de la maternitat, les Regles de Bangkok parteixen d'una idea central, recollida al preàmbul de les mateixes: els òrgans judicials encarregats del procés penal haurien de donar preferència a mesures no privatives de llibertat tant abans del judici oral com a la sentència quan la persona sotmesa al procés sigui una dona embarassada o una persona que sigui la principal o única cuidadora d'un infant, tret dels supòsits de delictes greus o violents.

Entrant ja en l'anàlisi de les diverses normes relatives a la maternitat d'aquestes Regles, poden agrupar-les entorn a les següents àrees temàtiques:

3.1.4.1 Ingress en Centre Penitenciari

Amb caràcter previ a l'ingrés o en el moment de dur-se aquest a terme, la Regla 22 estableix que s'haurà de permetre a les dones amb fills o filles a càrrec l'adopció de les mesures que calguin respecte d'aquests darrers, preveient-se inclús la possibilitat de suspendre la reclusió per un període de temps raonable, en funció de l'interès superior del nen i nenes.

Tenint ben present la vulnerabilitat de les dones i els infants en el moment de l'ingrés a una presó, la Regla 2.1 disposa que caldrà prestar l'atenció deguda a l'entrada i, en concret, afirma que les internes acabades d'arribar "*hauran de tenir accés als mitjans que els permetin reunir-se amb els seus familiars, rebre assessorament jurídic i ser informades sobre el reglament, el règim penitenciari i les instàncies a les que recorre en cas de necessitar ajuda*", tot afegint que aquesta informació haurà de ser proporcionada en un idioma que compreguin. Aquesta disposició finalitza reconeixent el dret de les dones estrangeres a tenir accés als seus representants consulars en el moment de l'ingrés.

Seguidament, la Regla 3 obliga a consignar en el moment de l'ingrés el nombre dels fills i filles de les dones i la informació personal sobre aquests. A més del nombre de fills, caldrà recollir "*com a mínim, el nom de cada nen, la seva edat i,*

en cas que no acompanyin a la mare, el lloc en què es troben i el seu règim de tutela o custòdia". Tota la informació relativa a la identitat dels fills i filles tindrà caràcter confidencial i en ser utilitzada "*caldrà complir invariablement el requisit de tenir present el seu interès superior*" (Regla 3.2). 1

3.1.4.2 Lloc de reclusió

La Regla 4 s'ocupa de la regulació del lloc de reclusió disposant que, *en la mesura del possible*, les internes seran enviades a centres de reclusió propers a la seva llar, "*tenint presents les seves responsabilitats de cura d'altres persones així como les seves preferències i la disponibilitat de programes i serveis adients*". Aquesta norma està en sintonia amb el que disposa l'art. 59 de les Regles de Mandela que també estipula que, en la mesura del possible, els reclusos seran internats en establiments propers al seu domicili o al seu lloc de reinserció social.

L'art. 12.1 de la LOGP disposa que la ubicació dels Centres Penitenciaris correspon a l'Administració Penitenciària dintre de les àrees territorials que es designin i, en tot cas, es procurarà que cadascuna de les àrees compti amb un nombre suficient per tal de satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el "desarrelament social" dels penats³.

3.1.4.3 Limitacions a l'ús de mesures de seguretat i vigilància relacionades amb la maternitat

D'acord amb el previst a les regles 21 i 24 respectivament, no es podran aplicar sancions d'aïllament o segregació disciplinària envers a dones embarassades ni a les dones amb fills/es o a les mares en període de lactància ni es podran

³ També l'art. 6.1 del Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya estableix que correspon al centre directiu la competència exclusiva per decidir la classificació i la destinació de la població reclusa en els diferents centres o establiments penitenciaris, amb caràcter ordinari o extraordinari, sens perjudici de les atribucions de la jurisdicció de vigilància penitenciària en matèria de classificació per via de recurs però sense fer menció explícita al dret de la persona empresonada a complir la condemna en el lloc més proper al seu entorn.

fer servir mitjans coercitius contra les dones que estiguin a punt de donar a llum ni durant el part ni en els moments immediatament posteriors⁴.

3.1.4.4 Contactes amb el món exterior de les mares empresonades

Complementant el que preveuen els arts. 37 a 39 de les Regles de Mandela, la Regla 26 disposa que s'encoratjarà i facilitarà per tots els mitjans raonables el contacte de les internes amb els seus familiars, inclosos els fills i filles així com els tutors i representants legals d'aquests. A la manera en què cal dur a terme les visites amb els nens i nenes es dedica la Regla 28 que preveu que aquestes s'hauran de realitzar *“en un entorn propici, inclús pel que fa al comportament del personal i, en elles s'haurà de permetre el lliure contacte entre la mare i el seu fill o els seus fills. En la mesura del possible, caldrà encoratjar les visites que permetin l'estada prolongada amb ells”*.

3.1.4.5 Avaluació de riscos i classificació

Entre d'altres extrems a tenir en compte per a efectuar una avaluació de riscos i la classificació de les dones empresonades, interessa destacar el que disposa la Regla 41 en l'apartat b) perquè fa esment a les responsabilitats derivades de la maternitat. Concretament, el precepte assenyala que cal possibilitat que, *“a efectes de la distribució de les internes i la planificació del compliment de la seva condemna es tingui present informació fonamental sobre els seus antecedents, com les situacions de violència que hagin patit, el seu possible historial d'instabilitat mental i d'ús indegut de drogues així com les seves responsabilitats maternals i d'altre índole relatives a la cura dels nens”*.

3.1.4.6 Internes embarassades, lactants i amb fills

Les Regles de Bangkok dediquen un apartat especial a les internes embarassades, lactants i amb fills i filles (Regles 48 a 52). Tanmateix, cal tenir

⁴ En aquest mateix sentit, l'art. 43.3 LOGP estableix que no s'aplicarà la sanció de aïllament a les dones gestants i a les dones fins a sis mesos després de l'acabament de l'embaràs, a les mares lactants i a les dones que tinguin amb elles els fills o filles.

en compte també que a l'apartat de "Regles d'aplicació general" també hi ha diverses disposicions, a banda de les ja comentades en els epígrafs anteriors, que fan referència també a aquestes dones. Així, per exemple, la regla 5 disposa que els recintes destinats a l'allotjament de les internes han de comptar amb les instal·lacions i articles necessaris per a satisfer les necessitats d'higiene pròpies i el subministrament permanent d'aigua per la cura personal d'infants i dones i, en particular de les embarassades i les que es trobin en període de lactància o de menstruació. Per la seva banda, la regla 9 preveu el reconeixement mèdic, preferentment per pediatre dels nens i nenes que romanguin a la presó amb la seva mare, per tal de determinar les seves necessitats mèdiques i tractament, si escau. L'atenció mèdica envers a aquests infants ha de ser com a mínim equivalent a la que es presta a la comunitat.

Entrant ja en l'anàlisi de les normes especialment dedicades a aquest col·lectiu convé detenir-nos, en l'ingrés de mares acompanyades dels fills o filles menors a la presó. A tal efecte, la decisió de permetre que els infants romanguin a la presó amb la mare ha d'estar basada en l'interès superior del menor (Regla 49). En qualsevol cas, a tenor del que disposa l'esmentada regla *in fine*, aquests nens i nenes mai seran tractats com a persones empresonades. Tot i que no referir-se expressament a l'interès superior del menor, la nostra legislació sí preveu que prevalen els drets del nen i la nena en cas de conflicte amb els drets de la mare i, en tot cas, el drets d'aquells han de quedar degudament preservats en el model individualitzat d'intervenció penitenciària dissenyat per la mare (art. 17.4 RP). A més, l'autorització per tal que el fill o la filla pugui estar amb la mare a la presó, que correspon a la Direcció de la presó, només es concedirà –acreditada degudament la filiació– si aquella situació no comporta risc pels menors i recavant l'opinió del Ministeri Fiscal (arts. 17.1 i 2 RP).

Per la seva banda, la Regla 48.2 s'ocupa de l'entorn per a la criança dels fills i filles de les mares empresonades que, en la mesura del possible, ha de ser el mateix que el dels infants que no viuen en centres penitenciaris. I, en tot cas, a l'empara del que disposa la Regla 50, s'oferirà a les internes amb fills o filles "*el màxim de possibilitats de dedicar el seu temps a ells*".

En quant a qüestions assistencials, per una banda la Regla 48, en el seu primer paràgraf, preveu assessorament en matèria de salut i dieta per a les dones embarassades o lactants i tant per elles com pels nadons caldrà oferir una *“alimentació suficient i puntual, en un entorn sa en què existeixi la possibilitat de realitzar exercicis físics habituals”*. Amb caràcter general per a tota la població empresonada però amb molt més detall, l’art. 226 del RP estableix que es proporcionarà a totes les persones empresonades *“una alimentació convenientment preparada, que ha de respondre a les exigències dietètiques de la població penitenciària i a les especialitats d’edat, salut, treball, clima, costums i, en la mesura del possible, conviccions personals i religioses”*. Pel que fa a l’alimentació dels nens i nenes que acompanyin a la seva mare a la presó, l’art. 226.3 disposa que *“es proveiran els mitjans necessaris per a l’alimentació de cada menor conforme a les seves necessitats, d’acord amb les indicacions del servei mèdic”*⁵.

Pel que fa a la lactància materna, la regla 48.2 disposa que no s’impedirà que les internes alletin als seus fills i filles, tret que concorrin raons sanitàries concretes. Certament, no trobem a la legislació aplicable a les presons catalanes una norma de contingut similar. Tanmateix, tant les referències a les mares lactants al Reglament Penitenciari com els programes d’acompanyament de mares i l’observació del dia a dia de la única unitat de mares, ens porten a afirmar el respecte escrupolós a la decisió de la mare d’alletar el seu fill o filla.

Encara pel que fa a l’assistència dels infants, la regla 51, en el seu primer paràgraf, imposa serveis permanents d’atenció a la salut, supervisat per especialistes, en col·laboració amb els serveis de salut de la comunitat. En termes similars, l’art. 209.1.2 del RP estableix, pel que fa a l’assistència sanitària primària, que els centres de dones disposaran dels serveis periòdics de ginecòleg/a i de pediatra si hi ha infants mentre que l’assistència sanitària especialitzada s’assegurarà, preferentment, a través del Sistema Nacional de Salut (art. 209.2 RP).

⁵ Per la seva banda, l’art. 313.3 del RP disposa també que els infants que romanguin a la presó amb la seva mare disposaran del “vestuari” adient, és a dir, tenint present, com estableix l’art. 313.1, *“les condicions climatològiques de les diferents estacions de l’any i les diverses tipologies i ubicacions geogràfiques dels Establiments”*.

Finalment, la Regla 52 regula l'eventual separació del nen o nena de la mare empresonada que s'adoptarà *“en funció del cas i tenint present l'interès superior del nen d'acord amb la legislació nacional pertinent”*. En qualsevol cas, la decisió de treure l'infant de la presó s'haurà de dur a terme *“amb delicadesa, únicament després de verificar que s'han adoptat disposicions alternatives per la seva cura i, en el cas de les internes estrangeres, després de consultar amb els funcionaris consulars”* (regla 52.2). Un cop separat el nen o nena de la seva mare, caldrà oferir a aquesta darrera *“el màxim possible de possibilitats i serveis per a reunir-se amb els seus fills, quan això redundi en l'interès superior d'aquests i sense afectar l'ordre públic”* (regla 52.3).

3.1.4.7 Mares estrangeres

La Regla 53 es dedica a les mares estrangeres disposant, en primer terme que, d'existir acords bilaterals o multilaterals, caldrà estudiar la possibilitat de traslladar el més aviat possible a l'interna estrangera no resident al seu país d'origen si tenen fills o filles en aquell país i quan ho demanin o hi estiguin d'acord després d'haver estat informades. Certament, ni la LOGP ni el RP contempen una previsió com l'anterior. Tanmateix, la vigència del Conveni d'Estrasburg de 1983, de la Llei 23/2014, de 20 de novembre de reconeixement mutu de resolucions penals a la Unió Europea o de Convenis Bilaterals amb altres Estats, farien possible el trasllat als seus països d'origen de les mares estrangeres condemnades a Catalunya. D'altra banda, convé recordar que el Codi Penal sí permet *“l'expulsió”* de la interna estrangera no resident però no en interès dels seus fills o filles sinó a resultes de l'aplicació de les lleis d'estrangeria i de la possibilitat prevista als arts. 89 i 96.3.2^a del CP. En qualsevol cas, caldria incentivar i facilitar l'opció per a les mares estrangeres que tenen als seus fills i filles en els països d'origen de traslladar-se per a tenir cura d'aquests. I és que, no cal oblidar, que per les mares estrangeres els contactes amb els fills i filles es veuran enormement reduïts i, en tot cas, es duran a terme sense contacte físic.

En segon terme, per aquells supòsits en que el menor que viu a la presó amb la seva mare estrangera no resident hagi d'abandonar el centre penitenciari, la

Regla 53.2 preveu que caldrà considerar la possibilitat de reubicar al nen al seu país d'origen tenint en compte el seu interès superior i prèvia consulta a la mare.

3.1.5 Les Regles Penitenciàries Europees i les Línies estratègiques del Consell d'Europa sobre els Drets dels Infants (2016-2021)

3.1.5.1 *La maternitat i el manteniment dels vincles amb progenitors empresonats a les Regles Penitenciàries Europees*

La revisió de les Regles Penitenciàries Europees de 2006 del Consell d'Europa, realitzada en 2020, inclou preceptes fonamentals pel que fa al desenvolupament de la maternitat i al manteniment dels llaços entre les persones empresonades i els fills i filles que seguidament recollim⁶. Val a dir, però, que ja al 2008 el Parlament Europeu promulgà la seva Resolució de 13 de març de 2008 sobre la situació especial de les dones als Centres Penitenciaris i les repercussions de l'empresonament dels pares sobre la vida social i familiar (Diari Oficial nº C 066 E de 20 de març de 2009). Aquesta Resolució, que dedica un dels seus tres eixos d'actuació al manteniment dels lligams familiars i de les relacions socials, subratlla a la seva recomanació 16 la necessitat que el sistema judicial vetlli pel respecte als drets de l'infant en el moment de decidir sobre qüestions relacionades amb l'empresonament de la mare i per aquesta raó es decanta per l'aplicació de les penes substitutives a la presó, en particular per a aquelles mares que presenten un baix risc per a la seguretat pública i l'empresonament de les quals pot generar greus pertorbacions en la vida familiar⁷. En quant als contactes amb l'exterior, la recomanació 22 demana als Estats que garanteixin la creació de Centres Penitenciaris de dones per tal de facilitar el manteniment dels lligams familiars

⁶ Recomanació Rec (2006) 2-rev del Comitè de Ministres als Estats Membres sobre les Regles Penitenciàries Europees, adoptada pel Comitè de Ministres l'11 de gener de 2006 arrel de la 952ª reunió del delegats de ministres i revisada i modificada pel Comitè de Ministres l'1 de juliol de 2020 arrel de la 1380ª reunió de delegats de ministres.

⁷ En termes similars, la Recomanació 21 de l'esmentada Resolució insisteix en la necessitat que l'Administració judicial s'informi sobre l'existència de fills abans de prendre una decisió sobre la presó preventiva o la condemna de la dona.

mentre que la recomanació 23 anima a l'adopció de normes flexibles en relació a les modalitats, la freqüència, la durada i els horaris de les visites. Finalment, la recomanació 24 advoca pel reagrupament familiar i, en particular per afavorir les relacions dels progenitors empresonats amb els seus fills i filles.

La revisió de les Regles Penitenciàries Europees al 2020 ha suposat l'addició d'una clàusula h a l'art.15, que estableix que, en el moment de l'ingrés de qualsevol persona a un centre penitenciari, caldrà recabar el nombre, edats i cuidador principal dels fills i filles, en línia amb el que disposen les Regles de Bangkok.

D'altra banda, s'ha donat una nova redacció a l'art. 34.4, dedicat als naixements a la presó i establint ara, com a regla general, que les internes han de donar a llum fora de la presó. Ara bé, si això no fos possible, *“les autoritats proporcionaran l'assistència i la infraestructura necessàries, en particular, un allotjament específic”*.

També la regulació dels contactes amb l'exterior de les persones empresonades estrangeres, que òbviament afecta a les mares que tenen als seus fills i filles als països d'origen, és objecte de revisió, de manera que a l'empara del que disposa l'art. 37.2, caldrà fer especial atenció *“al manteniment i al desenvolupament de les relacions dels interns estrangers amb el món exterior, sobretot el contacte regular amb familiars i amics (...)”*.

Així mateix, s'incorporen sengles disposicions per a la regulació de la prohibició d'aïllament i d'ús d'instruments de contenció en termes no massa generosos. En efecte, d'una banda el nou art. 60.6^a prohibeix l'aïllament en cel·la de més de 22 hores sense contacte humà important d'infants, dones embarassades, mares lactants o pares empresonats amb fills o filles petits mentre que el nou art. 68.7 introdueix la prohibició de mitjans d'immobilització durant l'embaràs, el part o el postpart.

Com a colofó, convé recordar que les Regles Penitenciàries permeten l'estada a la presó dels infants, si és beneficiós per ells i elles, fent referència al seu “progenitor empresonat” i no a la seva mare (art. 36.1). Aquesta previsió pensem que caldria també incorporar-la a la nostra legislació atès la discriminació que comporta envers els homes que només les dones puguin, en

el seu cas, ser autoritzades a tenir els fills i filles menors de tres anys. D'aquesta manera, podrien aflorar les paternitats responsables en aquells casos en què el pare és el cuidador principal dels menors i alhora fer front al tradicional rol de la dona cuidadora.

3.1.5.2 Línies estratègiques del Consell d'Europa sobre els Drets dels Infants (2016-2021)

De les 5 àrees prioritàries per garantir els drets dels infants interessa destacar, per la seva vinculació amb l'objecte de la recerca, dues d'elles que són ⁸: la igualtat d'oportunitats per a tots els infants i els drets dels infants en l'entorn digital, que seran essencials per a garantir el contacte amb les mares empresonades per videoconferència. Així, l'accés a internet i a la "cultura digital" són considerades pel Consell d'Europa, com dimensions dels drets dels infants⁹. I, més endavant, el Consell afirma que els smartphones, tabletas i altres eines de comunicació han de ser posades a disposició d'infants, pares i educadors en l'ús ple i segur de les TICs amb especial atenció als infants en situacions de vulnerabilitat perquè no es quedin enrere¹⁰. Precisament, entre els grups més vulnerables i marginats s'esmenta, entre d'altres, als fills i filles de pares empresonats¹¹.

D'altra banda, també recorda el Consell que els nens i les nenes tenen el dret a ser escoltats i a participar en les decisions que els puguin afectar, com preveu l'art. 12.2 de la Convenció dels Drets de l'Infant. En especial, els infants han de tenir l'oportunitat de ser escoltats en qualsevol procediment judicial o administratiu que els afecti. Per tant, haurien de ser escoltats o, si més no, tinguts en compte en els procediments penals dirigits contra la seva mare o contra el seu principal cuidador. En qualsevol cas, l'interès superior del i la

⁸ Aquest document es pot consultar a <https://edoc.coe.int/en/children-s-rights/7207-council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2016-2021.html>

⁹ Op. cit., p. 9.

¹⁰ Op. cit., p. 20.

¹¹ Op. cit., p. 7. Des de la perspectiva dels drets humans, afirma el Consell d'Europa, la qualitat d'una societat es pot mesurar en funció de com aquesta tracta a les persones vulnerables.

menor ha de ser la principal consideració en totes aquelles actuacions que afectin al i a la menor, com assenyala el Consell. D'aquí que, en pàgines successives, desenvoluparem el principi de l'interès superior del i la menor i la seva vigència en la nostra legislació.

3.2 Normativa Nacional

3.2.1 Constitució Espanyola

Deixant de banda l'art. 25.2 de la Constitució Espanyola que, com és sabut, preconitza com a finalitat de la pena de presó la reinserció i reeducació de les persones privades de llibertat, cal tenir present també el seu article 39, com a principi rector de la política social i econòmica, el dret de la família a ser protegida per part dels poder públics en l'àmbit social, econòmic i jurídic.

Així mateix, l'esmentat precepte regula que aquests poders públics han d'assegurar la protecció integral dels fills i filles i de les mares. Igualment, els infants gaudiran de la protecció prevista en els acords internacionals que vetllin pels seus drets.

3.2.2 Llei Orgànica General Penitenciària

Actualment, el nostre sistema penitenciari es regula mitjançant la Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre (en endavant LOGP), llei que ha sofert quatre reformes des de la seva aprovació. La única reforma que va afectar al tema de la maternitat va ser la primera, a l'any 1995 a través de la Ley 13/1995, de 18 de desembre, que va reduir de 6 a 3 anys l'edat fins a la qual poden residir els fills i filles a la presó juntament amb les seves mares.

La LOGP només fa esment a la maternitat en tres dels seus vuitanta articles, sent aquests els següents:

- Article 29 en relació a l'exempció de l'obligació de treballar d'aquelles dones embarassades durant les sis setmanes anteriors a la data prevista pel part i les vuit posterior al naixement.

- Article 38 sembla ser l'article "estrella" de la maternitat, doncs regula diferents qüestions relatives a aquesta. Així, es preveu la necessitat de material necessari pel tractament de les internes embarassades i dones que acabin de donar a llum. Igualment preveu, segons avançàvem, la possibilitat de permanència dels fills i filles amb les seves mares recluses fins als tres anys d'edat i, finalment, regula la necessitat d'un règim específic de visites pels i per les menors que no superin els deu anys.
- Article 43.3 regula l'exempció de la sanció d'aïllament a les dones embarassades, 6 mesos després del part, les dones lactants i les que estiguin en companyia dels seus fills i/o filles.

Tot i que fent referència a tota la població reclosa, cal afegir que l'art. 12.1 de la LOGP disposa que la ubicació dels Centres Penitenciaris correspon a l'Administració Penitenciària dintre de les àrees territorials que es designin i, en tot cas, es procurarà que cadascuna de les àrees compti amb un nombre suficient per tal de satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el "desarrelament social" de les persones penades¹². Òbviament, quant més lluny del seu entorn i dels seus éssers estimats –i dels seus fills i filles en el cas de la mare empresonada– es trobi la persona privada de llibertat més difícil es farà el manteniment dels vincles i la posterior reinserció. Per aquesta raó, la previsió d'evitar el desarrelament social ha de ser interpretada en el mateix sentit que les normes internacionals que clarament estableixen que l'intern/a ha de complir la condemna en el lloc més proper al seu domicili i al seu entorn.

Tradicionalment, la "invisibilitat" de la dona en el sistema penitenciari, conseqüència del seu ínfim nombre respecte de la població reclosa masculina, comporta que per aquesta sigui més difícil –que pels homes empresonats– complir la condemna en dependències properes al seu entorn d'arrelament, perquè el seu reduït nombre no justifica les elevades despeses de construcció,

¹² També l'art. 6.1 del Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya estableix que correspon al centre directiu la competència exclusiva per decidir la classificació i la destinació de la població reclusa en els diferents centres o establiments penitenciaris, amb caràcter ordinari o extraordinari, sens perjudici de les atribucions de la jurisdicció de vigilància penitenciària en matèria de classificació per via de recurs però sense fer menció explícita al dret de la persona empresonada a complir la condemna en el lloc més proper al seu entorn.

gestió de les instal·lacions i dels equipaments adients a les necessitats de les dones privades de llibertat¹³. Ara bé, pel que fa a les mares empresonades a Catalunya, val a dir que l'existència de centres penitenciaris a cadascuna de les quatre províncies permet, en major mesura que a l'estat espanyol, el compliment de la condemna en un lloc proper al domicili¹⁴.

3.2.3 Reglament Penitenciari

El Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, per el que s'aprova el Reglament Penitenciari (en endavant RP), desenvolupa i executa la Llei Orgànica General Penitenciària. Aquest Reial Decret en la seva exposició de motius justifica la seva necessitat per la promulgació del nou Codi Penal del 95 i per la modificació introduïda en l'article 38 de la LOGP, que exigeix la regulació de les unitats de mares i les visites de convivència familiar. El RP neix, per tant, amb la pretensió de dotar a l'Administració d'un instrument normatiu adequat per afrontar la política exigida pel moment penitenciari i donar resposta a nous reptes plantejats, entre els qual trobem, com diu expressament l'exposició de motiu, adaptar els models de gestió de centres a les variacions substancials produïdes en la seva composició (major presència de dones).

Són diversos els articles del Reglament Penitenciari que fan referència a la maternitat (articles 133, 213.1, 254.3) però farem especial atenció a l'article 17 on es recull el procediment d'ingrés de les internes amb fills/filles menors i on s'esmenten les unitats de mares. Al llarg de l'article 17 RP es tracten diversos temes. En primer lloc, es fa menció a l'admissió dels fills/filles menors de tres anys que acompanyin a les mares en el moment de l'ingrés, sempre i quan es sol·liciti per aquestes, acreditin la filiació i que tal situació no comporti un risc pel menor. La decisió es posarà en coneixement del Ministeri Fiscal. Si,

¹³ Vid., per tots, NAVARRO VILLANUEVA, *El encarcelamiento femenino. Especial referencia a las madres privadas de libertad*, cit., pp.27-28.

¹⁴ A Espanya hi ha una Comunitat Autònoma com la de Cantabria on no hi ha cap centre penitenciari per a dones. També hi ha més de 10 províncies on no és possible ubicar cap dona empresonada: Palència, Burgos, Zamora, Segovia, Sòria, Osca, Terol, Toledo, Ciutat Real, Menorca, Guadalajara, Biscaia i València.

finalment s'admet l'ingrés del o la menor a la presó, s'ha de realitzar un reconeixement mèdic, i el nen o la nena passarà a ocupar, juntament amb la seva mare, una habitació dins de la unitat de mares. Es posa de manifest la primacia de l'interès del menor en qualsevol situació i en concret en els conflictes que puguin sorgir entre els drets de l'infant i els de la mare. Així mateix, es regulen les unitat de mares, tot assenyalant que aquestes estaran separades arquitectònicament del demés departaments, per facilitar les especificitat regimentals i medico-sanitàries entre d'altres.

A més, el precepte regula que l'Administració Penitenciària fomentarà la col·laboració i participació de les institucions públiques i privades d'assistència al o la menor en la unitat de mares i recull específicament la celebració de convenis per potenciar al màxim el desenvolupament de la relació mare-fill/a.

Com a colofó, cal indicar que el Decret 329/2006, de 5 de setembre pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, regula en el seu article 4.3 la unitat de mares com a forma especial d'execució.

4. Marc teòric

4.1 Recerques prèvies sobre maternitat a les presons catalanes

Almeda Samaranch (2002) portà a terme una de les primeres recerques empíriques sobre la situació de la dona empresonada al nostre país. A tal efecte, entrevistà 37 dones que es trobaven a la presó de Brians i a 34 professionals de l'àmbit penitenciari català, essent les seves conclusions més rellevants les següents: a) el mòdul de dones era una estructura dissenyada per allotjar homes i situada a la pitjor part de la presó; b) la ubicació de la presó de Brians dificulta els contactes entre les persones internes i els seus fills/es, familiars o éssers estimats; c) constatà la manca d'activitats, programes de formació i de tractament per a dones i que les que hi havia enfortien el tradicional rol de la dona; d) el treball era escàs i deficientment remunerat; e) els funcionaris de presó consideraven més conflictives a les dones que als homes; f) l'atenció mèdica era també insuficient però paradoxalment les dones acostumaven a estar excessivament medicades. L'autora destacava, d'altra banda, la necessitat d'aplicar mesures alternatives a la presó per tal d'evitar la "prisonalització" dels fills/es, tant si aquests/es romanen a la presó amb la mare com si no, atès que són les mares les que es responsabilitzen majoritàriament de les càrregues familiars.

Al 2006 es publicà una altra recerca qualitativa, coordinada pel Giménez-Salinas, a partir de las opinions de 89 dones empresonades que van respondre una àmplia enquesta sobre la pràctica totalitat dels aspectes de la vida a presó: allotjament, menjar, atenció mèdica, relacions entre les internes i el personal penitenciari, els contactes amb l'exterior, la percepció sobre seguretat, treball, educació, oci, drets i participació en el govern de la presó per citar els més rellevants¹⁵. El 75% de les dones de la mostra eren mares i pel que fa a les

¹⁵ Aquest estudi, liderat a Catalunya per Giménez-Salinas E., i publicat a "Justidata 45", setembre 2006, sota el títol *L'opinió de les dones recluses a Catalunya sobre l'encarcerament* formava part d'un altre de més ampli espectre "International Study on Women's Imprisonment" coordinat per Dunkel, Kestermann i Zolondek a 9 països europeus.

visites dels seus fills i filles, el 26,8% van manifestar que no rebien visites d'aquests enfront a un 43,9% de les dones que sí eren visitades pels fills/es. Encara pel que fa a les visites, el 87,3% de les dones va respondre que les visites eren massa curtes, si bé el 67,5% admetia que les visites es podien dur a terme sense ser molestades.

El primer estudi monogràfic sobre mares a la presó en l'àmbit català es publicà l'any 2013. En són autores De La Iglesia, Piñeiro, López i Otero, treballadores aleshores a Brians i van dur a terme una recerca tant quantitativa com qualitativa a partir de les dades obtingudes del sistema informàtic SIPC i d'entrevistes a professionals i a 115 internes. Les autores no només van elaborar el perfil de les mares empresonades a Catalunya sinó que a més fan un excel·lent estudi de la normativa i de les diverses opcions de centres per aquestes a més de propostes de millora.

Navarro Villanueva (2018) analitzà exhaustivament el perfil de les dones empresonades amb la finalitat de centrar-se després en el perfil de les mares privades de llibertat. L'autora porta a terme un estudi quantitatiu a partir de les 1028 dones que l'any 2015 van passar per alguna presó catalana. D'acord amb aquesta mostra, el 85% de les dones eren mares amb una elevada taxa de fecunditat i una elevada presència de mares estrangeres. Assenyala, a més, com a trets de la mostra la "monomarentalitat" i l'ús abusiu de drogues entre les mares empresonades. També constatà que moltes mares havien estat víctimes de violència de gènere. Des del punt de vista processal, les mares acostumen a estar a la presó complint condemna i no en presó preventiva. Tanmateix, observà que, en molts casos, les condemnes eren excessivament llargues, el que posa en perill el manteniment del vincle amb els fills i/o filles però, d'altra banda, entre la mostra també hi havia mares complint condemnes curtes malgrat la disfunció que ocasionen en l'entorn familiar. Així mateix, recollia que en la majoria de casos no quedava reflectit a l'expedient penitenciari de la dona la persona que quedava a càrrec dels fills i filles de la mare empresonada i quan hi apareixia acostumaven a ser els avis els que s'ocupaven dels infants i només en un 20% dels casos ho era el pare de les criatures.

4.2 La centralitat de la maternitat a les presons de dones

Una de les principals característiques de l'execució penal femenina rau en la condició de mares de nombroses de les dones empresonades. En efecte, la immensa majoria de les dones empresonades són mares, segons es desprèn no només de les recerques del nostre territori, esmentades en l'epígraf anterior, sinó de les relatives al territori espanyol o de contextos internacionals, que seran citades al llarg d'aquest epígraf.

L'entrada a presó d'una dona acostuma a tenir considerables efectes devastadors en el seu entorn familiar (Jiménez i Palacios, 2003), especialment degut a la separació respecte del seus fills i/o filles, dels quals ella, generalment, serà la principal cuidadora. La maternitat, per tant, era part central de la identitat de moltes mares abans de l'empresonament i per aquesta raó l'entrada a la presó comportarà molta frustració i dolor (Enos, 1998). I, és que, malgrat la vigència de normes internacionals que advoquen per evitar el empresonament de aquelles progenitores que es troben cuidant als seus fills/es i subratllen, segons hem vist a l'epígraf dedicat a la normativa internacional i nacional, la necessitat que el sistema judicial vetlli pel respecte dels drets dels infants en examinar les qüestions relacionades amb l'empresonament de la mare prioritant mesures no privatives de llibertat en aquells casos en què l'infractor sigui la persona que s'ocupa del o de la menor¹⁶, les decisions dels nostres tribunals solen obviar el potencial impacte que l'ingrés a la presó pot tenir en els infants¹⁷.

¹⁶ Vid. per exemple, art. 16 de la Resolució del Parlament Europeu, de 13 de març de 2008, sobre la situació especial de les dones als centres penitenciaris i les repercussions de l'empresonament dels pares sobre la vida social i familiar i l' art. 47 de la Declaració de l'Assemblea General de les Nacions Unides de Drets del Nen, del 2009, que posa èmfasi en la prevalença de l'interès i el benestar del menor sobre el dret de la societat a castigar a la mare.

¹⁷ No obstant això, a altres països, com a Sud-àfrica, els Tribunals encarregats de l'enjudiciament, a partir de la important Sentència dictada per la Cort Constitucional (Case CCT 53/06) –que revocava una sentència anterior que havia condemnat a una pena de presó una mare reincident amb tres fills al seu càrrec– hauran de tenir en consideració, a l'hora de decidir, l'interès superior del menor.

Des d'una altra perspectiva, no és estrany que l'empresonament augmenti el sentit de culpabilitat de moltes dones i les porti a una situació d'angoixa¹⁸. Aquesta culpabilitat que arrossega sovint la dona privada de llibertat prové dels estereotips socials existents, en virtut dels quals la dona "delinqüent" o la dona empresonada és una dona molt "dolenta", ja que en haver infringit la llei penal ha vulnerat, també, la seva condició de dona, que és la de dona "tradicional": esposa, mare i cuidadora, entre d'altres. Des de la perspectiva de la societat, les mares encarcerades són considerades sovint com a "no aptes" i llurs delictes com a evidències d'unes habilitats maternals deficientes (Siegel, 2011 i Easterling et al., 2018). Conseqüentment, la dona empresonada (*doubly deviant*) sent la pressió d'haver fallat doblement en haver violat, alhora, les normes legals i les pròpies del seu gènere¹⁹ i experimenta un sentiment d'angoixa i culpa més elevat que el de les dones encarcerades sense fills/es (Carlen i Worrall, 2004).

A l'angoixa assenyalada i a aquest sentiment de culpabilitat cal sumar la incertesa i el patiment davant les conseqüències que el seu empresonament pot comportar en el seu àmbit familiar, que, moltes vegades, és precari²⁰. Les preocupacions de la dona privada de llibertat augmenten si els infants estan en famílies d'acollida ja que aquí s'uneix la por de perdre aquells fills o filles per

¹⁸ Ja fa gairebé 40 anys Baunach (1985), *Mothers in prison*, New Brunswick, NJ: Transaction, es feia ressò del profund sentiment de culpa que arrossega la dona empresonada per haver delinquit i, alhora, per abandonar els seus fills.

¹⁹ Pel que fa a l'esmentada condició de "*doubly deviant*" de la dona empresonada, vid. entre d'altres, Leverentz A., (2014), *The prisoner's dilemma. How women negotiate competing narratives of reentry and desistance*, així com els autors citats, Heimery De Coster 1999; Owen 1998; Sterk 1999).

²⁰ La majoria d'investigacions mostren que les dones empresonades provenen d'ambients marginals i de famílies amb un baix nivell d'educació. En nombrosos casos, pertanyen a alguna minoria ètnica o són estrangeres. Es tracta de dones amb un elevat nombre de fills i/o filles, amb problemes d'addicció a drogues i altres substàncies, amb relacions inestables o conflictives, amb feines precàries i escassament remunerades, per citar algunes de les característiques més comunes entre les empresonades. Vid., per exemple, Jiménez i Palacios (2003), "When home is in jail: child development in Spanish Penitentiary Units i amb perspectiva internacional, vid. Hontoria Elena/Booker Ann, (2008) *Contact between incarcerated mothers and their children*, Journal of Offender Rehabilitation, 43:1, p. 27 ; Clark Judith (1995), *The impact of the prison environment on mothers*, cit., pp. 306 a 329 i Kazura Kerry (2001), *Family programming for incarcerated parents: A need assessment among inmates*, Journal of Offender Rehabilitation, 32 (4), pp. 67 a 83

sempre²¹. En definitiva, com afirma Enos (1998) la pitjor de les conseqüències de l'encarcerament per a una mare és no poder estar present en la vida dels seus fills i filles. Ara bé, al mateix temps, els/les fills/es poden ser el “*turning point*” o factor decisiu per activar el desistiment, com ha posat de relleu la doctrina²². Aquesta ambivalència de sentiments és brillantment recollida per Boudin al 1978, amb les següents paraules: “*When a woman goes to prison, her relationship to her children is a central emotional focus: she is torn by guilt, anxiety and a sense of failure, yet, at the same time, her children continues to be a source of hope, a connection to a part of herself, a motivation for her change*”. Tanmateix, la maternitat *per se* no funciona automàticament com a “*turning point*” per activar el desistiment, tot i que la cura dels fills i les filles serveix per a solidificar identitats pro-socials en aquelles dones que van delinquir i, en conseqüència, per a transformar les seves “identitats delictives” (Bachmann et al, 2016).

D'altra banda, cal destacar que la influència dels fills i les filles en el desistiment dels seus progenitors és més rellevant entre les dones que entre els homes, malgrat la consideració per ambdós sexes de “catalitzadors” del canvi (Giordano et al., 2011). En qualsevol cas, el fet que la persona privada de

²¹ El patiment d'algunes dones empresonades davant d'una eventual retirada de la custòdia dels seus fills les empenyi, en alguns casos, a no informar de la seva existència quan ingressen a la presó. D'altra banda, tampoc són estranys els casos de dones que van donar als seus fills i filles en acolliment o adopció, normalment en una època en què estaven sotmeses a una forta addicció a les drogues i que superada, en part, aquella addicció senten haver fracassat en els seus respectius papers de mares. En aquest mateix sentit, Yagüe Olmos Concepción i Cabello Vázquez María Isabel (2005), *Mujeres en prisión*, pp. 43-44, expliquen com en el cas de moltes joves empresonades, la recuperació dels fills/es, que romanen amb familiars o a càrrec dels serveis socials a causa de la retirada de la tutela com a conseqüència de l'estat d'abandonament o per la manca d'atenció adequada, serà un element motivador bàsic per a la superació personal.

²² Vid., entre altres, Rodermon E., Kruttschnitt C., i Slotboom A.M i Bijleveld C., (2016), “Female desistance: a review of the literature” *European Journal of Criminology*, Vol. 13 (1) 3-28; Barnes S., i Cunningham E., (2014), *Is motherhood important? Imprisoned women's maternal experiences before and during confinement and their post release expectation*, *Feminist Criminology*, Vol. 9 (1); Bateria T., i Hazel N., ., (2014) *Resettlement of girls and young women: a practitioner's guide* “Beyond youth custody”, a [http://usir.salford.ac.uk/33028/1/BYC - Resettlement of girls and young women.pdf](http://usir.salford.ac.uk/33028/1/BYC_-_Resettlement_of_girls_and_young_women.pdf), p. 42; Carlson J., (2001) *Prison nursery 2000* en “*Journal of Offender Rehabilitation*”, Vol 33 (3), pp. 75 a 97; Giordano P., et al., (2011) *Parenthood and crime: the role of wantedness, relationships with partners and SES*, en “*Journal of Criminal Justice*”, 39 (5), pp. 405 y ss, que es pot trobar a <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047235211000705>; Leverentz A. (2014).; *The prisoner's dilemma. How women negotiate competing narratives of reentry and desistance*, ; McIvor G. et al (2009); *Women, resettlement and desistance*, in “*Probation*”, Vol. 56(4), pp. 347 a 361.

llibertat hagi comès una errada com a ciutadà o ciutadana en delinquir no comporta necessàriament que no sigui o no pugui arribar a ser un bon/a pare/mare. En aquesta mateixa línia, a més, trobem estudis que posen de relleu com el fill pot patir més inconvenients si es separat del seu progenitor/a, encara que aquest/a hagi estat condemnat/da per la comissió d'un delicte, que si roman amb ell/a (Lerer, 2013). Òbviament, de l'anterior afirmació caldrà excloure tots aquells supòsits en que el/la fill/a és precisament la víctima del delicte i en els quals la separació del progenitor/a- agressor/a suposa un alleugeriment pel o per la menor-víctima.

Altres recerques han posat de relleu els diferents efectes patits pels fills/es depenent de si és el pare o la mare el progenitor empresonat. Rosenberg (2009) constatà, per exemple, que si és el pare qui està a la presó, els nens acostumen a tornar-se més hostils i agressius; presenten un major absentisme escolar i un creixent consum d'alcohol i drogues mentre que si és la mare, els nens pateixen més malsons nocturns, tenen por d'anar a l'escola i estan més apàtics, entre altres²³.

4.3 Els efectes de l'empresonament d'un/a progenitor/a en els seus fills i filles

Tot i que la normativa internacional imposa als Estats l'obligació de conèixer el nombre de fills i filles de les persones empresonades, els seus noms, edats i el seu principal cuidador, la realitat és que a Catalunya no tenim xifres oficials al respecte. Aquest mateix desconeixement és compartit per la immensa majoria de països i, tanmateix, la xifra d'infants afectats per l'empresonament d'un/a progenitor/a s'estima elevada ²⁴. La ONG Children of Prisoners Europe (en

²³ Vid. també Convery U., i Moore L., (2011), *Chapter 2: Children of imprisoned parents and their problems* a Scharff-Smith P., i Gampell L., (editors) ; "Children of imprisoned parents" The Danish Institute of human rights, European Network for Children of Imprisoned Parents, University of Ulster and Bambinisenzasbarre, p. 23 es fan ressó de les conclusions de l'estudi de Rosenberg J., (2009), *Children need dads too: children with fathers in prison*, Geneva, Quaker United Nations Office, 2009.

²⁴El Comitè de Ministres de la Unió Europea, en la seva Recomanació sobre infants de pares empresonats de 2018, al·ludeix al considerable nombre de nens i nenes afectats per l'empresonament (*significant number*).

endavant COPE) ha fet una estimació per països dels infants afectats per l'empresonament tant de la mare com del pare i malauradament l'Estat espanyol i Catalunya ocupen en el seu rànquing posicions destacades, com es pot veure en aquesta taula que hem ordenat de major a menor nombre d'infants afectats. Val a dir que en aquesta estimació no tenen en compte països com la Federació Russa o Turquia que amb 39377 i 10787 dones empresonades tindrien un total aproximat de 51190,1 i 14023,1, respectivament d'infants afectats²⁵:

Taula 1. Nombre de nens i nenes afectats/des per l'empresonament de la seva mare a Europa per països

	PAIS	NOMBRE DE DONES (31 gener 2021)	NOMBRE D'INFANTS AFECTATS
1	Espanya (AGE)	3.459	4.496,7
2	Alemanya	3.367	4.377,1
3	UK Anglaterra i Gales	3.136	4.076,8
4	Polònia	3.056	3.972,8
5	Itàlia	2.250	2.925
6	França	2.057	2.674,1
7	Hongria	1.346	1.749,8
8	Romania	1.010	1.313
9	Portugal	796	1.034,8
10	Eslovàquia	788	1.024,4
11	Àustria	543	705,9
12	Grècia	536	696,8
13	Catalunya	519	674,7
14	Bèlgica	507	659,1
15	Països Baixos	440	572
16	Suècia	438	569,4
17	Escòcia	304	395,2
18	Letònia	257	334,1
19	Lituània	252	327,6

²⁵ COPE ha fet l'estimació considerant que cada dona empresonada (a l'igual que cada home empresonat) tenia 1,3 fills/es, xifra que, com veurem, és superior per a les mares que es troben a presons catalanes. Per fer l'estimació parteix de les dades de persones empresonades a Europa a 31 de gener de 2021 que publica AEBl et al., a Prison Population. Space I 2021, pp. 44 i 45, https://wp.unil.ch/space/files/2022/05/Aebi-Cocco-Molnar-Tiago_2022_SPACE-I_2021_FinalReport_220404.pdf.

20	Bulgària	218	283,4
21	Croàcia	188	244,4
22	Noruega	178	231,4
23	Dinamarca	174	226,2
24	Finlàndia	170	221
25	Irlanda	148	192,4
26	Estònia	96	124,8
27	Malta	58	78,4
28	Eslovènia	56	72,8
29	Irlanda del Nord	52	67,6
30	Luxemburg	29	37,7
31	Xipre	28	36,4
TOTAL		28.387	36.903,10

La xifra global a Europa que resulta és la de 36.903,10 nens/es afectats/des per l'empresonament de la seva mare. Catalunya es situaria a la franja alta dels països en què més infants patirien les conseqüències per la privació de llibertat de les seves mares.

Tractant-se de l'empresonament del pare, el nombre de nens i nenes afectats/des per aquest es multiplica exponencialment. Tanmateix, Catalunya en aquest cas es situaria, d'una banda, a la franja baixa de països pel que fa al nombre d'infants que pateixen les conseqüències de la privació de llibertat dels seus pares i, de l'altra, en molts supòsits –com comentarem– aquests infants continuaran a càrrec de les seves mares mentre el pare compleix condemna.

Taula 2. Nombre de nens i nenes afectats/des per l'empresonament del seu pare a Europa per països

	PAIS	NOMBRE DE HOMES (31 gener 2021)	NOMBRE D'INFANTS AFECTATS
1	UK Anglaterra i Gales	75.044	97.557,2
2	Polònia	64.838	84.289,4
3	França	60.616	78.800,8
4	Alemanya	55.678	72.381,4
5	Espanya	51.132	66.471,6
6	Itàlia	51.079	66.402,7

7	Espanya (AGE)	47.228	61.396,4
8	Romania	20.764	26.993,2
9	República Txeca	17.712	23.025,6
10	Hongria	16.137	20.978,1
11	Grècia	10.798	14.037,4
12	Portugal	10.676	13.878,8
13	Bèlgica	9.872	12.833,6
14	Eslovàquia	9.701	12.611,3
15	Països Baixos	8.975	11.667,5
16	Àustria	7.922	10.298,6
17	Catalunya	7.882	10.246,6
18	Escòcia	7.137	9.278,1
19	Bulgària	6.831	8.880,3
20	Lituània	5.068	6.588,4
21	Dinamarca	3.728	4.846,4
22	Croàcia	3.343	4.345,9
23	Noruega	2.875	3.737,5
24	Letònia	2.781	3.615
25	Estònia	2.245	2.918,5
26	Finlàndia	2.225	2.892,5
27	Irlanda del Nord	1.358	1.765,4
28	Eslovènia	1.080	1.404
29	Xipre	872	1.133,6
30	Malta	763	991,9
31	Luxemburg	528	686,4
	TOTAL	36.903,1	686.623,3

A Catalunya, com a molts altres països, la informació sobre els fills serà obtinguda, en la major part dels casos, a partir del relat de les mateixes persones privades de llibertat que, òbviament, pot no ser ajustat a la realitat. En efecte, tractant-se de dones empresonades no és estrany que sentin “amenaçada” la seva condició de mares si aporten detalls relatius a la situació en que es troben els seus fills o sobre les condicions a que s’hauran d’enfrontar aquests fills durant el temps que duri el seu empresonament. Així, per exemple, en una investigació anterior Navarro (2018) constatà que, d’acord amb les dades ofertes pel Departament de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de

Catalunya, la xifra de fills de les dones empresonades el 2015 en alguna de les presons catalanes pujava a 2033 i, tanmateix, únicament en un 33,15% dels casos (és a dir, respecte de 674 fills) l'expedient de la interna recollia la identitat de la persona/es que queda/n a càrrec dels fills d'aquelles, utilitzant-se, a més, una terminologia poc clara.

Els efectes adversos que l'empresonament d'un/a progenitor/a provoca en els fills, estudiats especialment per la doctrina anglosaxona, poden ser de diversa índole i variada magnitud, depenent de la situació en que quedi el menor. Aquests efectes van des de: a) la interrupció de la relació paterno-filial, que es veurà agreujada en aquells casos en què no hi hagi visites; b) l'eventual agudització dels problemes financers que dificultarà, entre altres qüestions, les visites; c) l'estigmatització i l'aïllament social; d) problemes de salut, física i mental així com de comportament en els nens, que difereixen depenent de si el progenitor empresonat és el pare o la mare o, e) una probabilitat més gran de delinquir i d'entrar en el sistema de justícia juvenil i, per tant, després en el d'adults, per citar-ne alguns ²⁶.

Arribats a aquest punt, cal posar en relleu que quan el progenitor empresonat és el pare, el/s fill/s i/o filla/es sol/en continuar vivint amb la mare. No obstant això, si és la mare la privada de llibertat, aquesta situació provocarà, en alguns casos, que aquests infants no podran continuar vivint a casa seva i hauran de canviar de cuidador/a i mudar-se, de vegades, de ciutat i, per tant, d'escola. Així, després de l'anàlisi detallada de les dades relatives als fills/es de les dones empresonades a presons de Catalunya el 2015, Navarro (2018) va

²⁶ La doctrina anglosaxona s'ha ocupat, especialment, de l'estudi dels efectes que l'empresonament dels pares provoca en els seus fills i filles. Vid., entre d'altres Murray, J. I Farrington, D. (2008), *The effects of parental imprisonment on children* a Tonry (ed), *Crime and Justice: A review of research*, Vol. 37, pp. 133 a 206, Chicago, IL: University of Chicago Press. Crawford Jackie (2003), *Alternative sentencing necessary for female inmates with children* a "Corrections today", núm. 65, pp. 8 a 10; Convery U i Moore, L. (2011), *Chapter 2: Children of imprisoned parents and their problems* a Scharff-Smith, P. i Gampell, L. (editors); "Children of imprisoned parents", Reed, K. (2014), *Children of prisoners: "orphans of justice"?* a "Fam Law"; Robertson, O. (2007), *El impacto que el encarcelamiento de un(a) progenitor (a) tiene sobre sus hijos*, Quaker ONU; Marshall, K. (2008), *Not seen, not heard, not guilty, the rights and status of the children of prisoners in Scotland*. De tota manera, l'empresonament d'un progenitor no fa créixer per se el risc d'un comportament desviat i del consum de drogues dels seus fills i filles. En tot cas, la relació entre empresonament i el comportament desviat a l'adolescència s'explica per l'existència d'altres factors de risc (socials i familiars).

constatar que els nens i les nenes van romandre, en la majoria dels casos amb els avis i àvies (49%) i, en una proporció més alta amb els avis i àvies materns (70,3%) que amb els paterns (29,7%), malgrat els problemes de salut o d'un altre tipus que, a conseqüència de l'edat, puguin patir aquestes persones. Per la seva banda, en un 20% dels casos, els fills i les filles de les mares de la seva mostra van romandre amb el pare i en un 15,7% dels supòsits amb els oncles i/o tietes.

4.4 L'interès superior del i la menor com a principi rector també en l'execució de la pena del seu o la seva cuidadora principal

Conegudes les greus i, en ocasions, irreversibles conseqüències de l'empresonament del progenitor/a en els fills i filles, especialment si és la mare la que ha de romandre a la presó, cal advocar per un tracte diferenciat de les persones que estaven a cura dels i les menors quan han d'enfrontar-se a les conseqüències penals dels actes. La justificació d'aquest tractament divers deriva, per una banda, de la necessitat de tenir en compte, també en la nostra política criminal, l'interès superior del i la menor en qualsevol decisió que pugui suposar una devaluació dels seus drets que, continuen sent, els mateixos que els de qualsevol altre infant. Precisament, entre els principis rectors de la política social i econòmica del nostre país, la Constitució destaca la protecció social, econòmica i jurídica de la família (art. 39.1) i dins aquesta, la protecció integral dels fills i filles (arts. 39.2 i 3). Per part seva, l'art. 39.4 de la Carta Magna estableix que els infants gaudiran de la protecció prevista als acords internacionals que vetllen pels seus drets i, en conseqüència, tractant-se d'infants de pares/mares empresonats/des a Espanya, els seran aplicables, per citar alguns d'aquests acords, la Declaració de l'Assemblea General de les Nacions Unides sobre Drets del Nen (2009), les conegudes Regles de Mandela o Normes Mínimes de Nacions Unides per al tractament dels reclusos del 2015 o les Regles de les Nacions Unides per al tractament de les recluses i mesures

no privatives de llibertat per a les dones delinqüents (Regles de Bangkok) del 2011, entre d'altres.

Recollint el mandat constitucional, la Llei orgànica 1/1996, de 25 de gener, de protecció jurídica del menor, proclama a l'art. 2.1 que tot i tota menor té dret que el seu interès superior sigui valorat i considerat com a primordial en totes les accions i decisions que li concerneixin, tant a nivell públic com privat. A aquest efecte, en el precepte següent assenyala els criteris generals que cal tenir en compte amb la finalitat d'interpretar i aplicar, en cada cas, l'interès superior del menor. Interessa destacar, centrant-nos ja en aquells nens els quals el pare-cuidador principal estigui empresonat, el criteri contingut a l'art. 2.2 c) que afirma *“la conveniència que la seva vida i desenvolupament tingui lloc en un entorn familiar adequat i lliure de violència. (...) Es preservarà el manteniment de les seves relacions familiars, sempre que sigui possible i positiu per al menor”*.

En definitiva, l'interès superior del i la menor no és aliè al nostre ordenament jurídic i es té en compte, com és sabut, en altres àmbits del nostre dret. Bona prova d'això és la citada llei de Protecció Jurídica del Menor, en l'Exposició de Motius de la qual el legislador recorda que el contingut d'aquesta norma transcendeix els límits del Codi Civil per a *“construir un ampli marc jurídic de protecció que vincula tots els Poders Públics, a les institucions específicament relacionades amb els menors, als pares i familiars i als ciutadans en general”*. Aquesta protecció integral al i a la menor, també, s'ha de tenir en compte des de la incoació del procés penal contra el seu cuidador o cuidadora principal fins, si escau, el moment del compliment definitiu de la condemna per aquell.

En aquesta mateixa perspectiva de protecció integral de l'infant, cal destacar la *child-friendly justice* per la qual advoca el Comitè de Ministres del Consell d'Europa, definida com un sistema de justícia que garanteix el respecte i la implementació efectiva de tots els drets de l'infant, tenint en compte el nivell de maduresa i de comprensió del nen i/o nena així com les circumstàncies del cas concret. La *child-friendly justice* persegueix, per tant, una justícia accessible, ràpida, diligent, adaptada a l'edat i focalitzada en les necessitats i drets del nen

i, en particular, en el procés idoni, en el dret a participar i comprendre el procés, en el respecte a la vida familiar i privada així com a la integritat i dignitat ²⁷.

4.5 La regulació de les alternatives a l'empresonament

4.5.1 La detenció

Sovint el procés penal que finalitza amb una sentència de condemna s'inicia a partir de la detenció de la persona posteriorment condemnada. Tot i que l'art. 520.1 de la Llei d'Enjudiciament Criminal estableix que la detenció haurà de ser practicada “*de la forma que menys perjudiqui al detingut en la seva persona, reputació i patrimoni*”, afegint, seguidament, que les persones que acordin i portin a terme aquesta mesura cautelara “*vetllaran pels drets constitucionals a l'honor, intimitat i imatge*”, el cert és que, en ocasions, aquesta pot ser certament traumàtica per la persona detinguda, els seus fills i filles i resta de familiars. Per això, cal insistir en la necessitat de practicar la detenció de la manera menys traumàtica possible tant per la persona detinguda com pels seus familiars. I és que la detenció ha estat considerada com l'inici d'un període de commoció emocional per a les famílies (Jones, A. i Wainaina-Wozna, A., 2013). En efecte, molts i moltes menors han relatat l'angoixa patida tant per la detenció del seu/ la seva progenitor/a com per la posterior incertesa sobre les futures conseqüències penals pel pare/mare detingut/da²⁸. Un eloqüent testimoni del trauma al que poden haver de fer front els fills i filles de persones detingudes es recollit per Navarro (2021) d'una dona entrevistada que va quedar a càrrec de 5 menors, fills dels seus germans i cunyades en ser tots empresonats:

“Era de madrugada cuando vinieron. Los niños estaban durmiendo en las habitaciones...los policías llevaban esas lámparas que llevan y mi hermano

²⁷ *Guidelines de la Committee de Ministers de la Unió Europea*, op. cit., pàg. 7 i seg. La child-friendly justice es circumscriu als i les menors però, al nostre entendre, es troba propera al concepte de “justícia terapèutica” que postula, precisament, humanitzar la llei i els processos legals, per així promoure el benestar de les persones que afecta.

²⁸ Mazza, C., *And then the world fell apart: the children of incarcerated fathers* a “Families in society”, September-December, núm. 5/6, 2002, pp. 521 a 529. En termes similars, Cunnighan, A. (2001), *Forgotten families. The impact of the imprisonment* a “Family matters”, núm. 59, Winter 2001, p. 37.

decía: “están los niños ahí, que les dará miedo, que les dará miedo. Dejadlos”. Pero claro, a ellos (a la policía) no les importa que haya niños pequeños. Traumas, traumas y los he llevado al psicólogo. Eso es lo que no tienen que hacer. Ven de día, que los niños están en la escuela, que no ven nada. Cuando vienen, su padre y su madre no están pero no ven esas cosas. Eso a los niños los traumatiza. El grande ahora tiene 14 años y aún no duerme solo porque le da miedo. Tiene 14 años, eh! Y no duerme solo porque le da miedo y tiene que dormir con alguien y con la luz encendida. Esos niños no tienen culpa”.

Així, algunes de les pràctiques policials –vestir uniforme i portar armes, l’enderrocament de portes per dur a terme un escorcoll, l’acció de desendreçar l’habitatge, la destrucció de joguines o l’esquinçada de pelutxos a la recerca de drogues, entre d’altres– poden tenir un profund impacte en el benestar psicològic i físic dels infants testimonis de la detenció. Per aquesta raó, en l’apartat d’aquest treball dedicat a les propostes de reformes legislatives a implementar s’apostarà per una manera de dur a terme la detenció del pare o de la mare més respectuosa amb l’interès superior del i la menor²⁹.

4.5.2 La presó preventiva atenuada

Vistos els efectes perniciosos que l’empresonament del progenitor/a provoca en els seus fills i filles, quan el aquest/a és el principal cuidador/a d’aquests i aquestes, cal buscar alternatives a l’empresonament preventiu per evitar, en la mesura del possible, que aquestes altres víctimes innocents, que són els fills i les filles, vegin les seves vides completament alterades, quan ni tan sols s’ha determinat la culpabilitat.

A aquest efecte, cal partir del caràcter excepcional de la presó preventiva que, d’acord amb allò previst a l’art. 502.2 LECrim , podrà acordar-se “*només quan objectivament sigui necessària (...)* i no existeixin altres mesures menys costoses per al dret a la llibertat” . En conseqüència, el principi de subsidiarietat recollit a la Llei d’Enjudiciament Criminal i que s’infereix, així mateix, dels drets

²⁹ Una recopilació de recomanacions “friendly” en el moment de la detenció pot trobar-se a Jones A., i Wainaina-Wozna A., (2013), *Children of prisoners. Interventions and mitigations to strengthen mental*, University of Huddersfield, pp. 550 y 551.

constitucionals que es poden veure afectats per la presó preventiva, condueix a l'aplicació preferent d'altres mesures menys costoses per assegurar la subjecció de la persona imputada al procés penal. Així mateix, caldrà tenir present el principi de proporcionalitat, que apareix expressament recollit a l'art 502.3 LECrim i que obliga a l'òrgan judicial a tenir en compte, si pretén acordar una presó provisional, *“la repercussió que aquesta mesura pugui tenir a l'investigat o encausat, considerant les seves circumstàncies i les del fet objecte de les actuacions, així com l'entitat de la pena que pugui ser imposada”*. Això és, el/la jutge ha de tenir en compte en decretar la presó provisional, a més dels pressupostos assenyalats, la “repercussió” que aquesta mesura pot suposar a la persona contra la qual s'acordi. Per tant, aferrant-nos a aquest precepte, empresonar de manera preventiva el/la progenitor/a que es troba a cura dels seus fills i/o filles ha de ser, encara més, una mesura de caràcter excepcional i això perquè, a més, la reproduïda disposició obliga l'òrgan judicial a tenir en consideració les “circumstàncies” que envolten l'encausat/da o investigat/da. És cert que el legislador no esmenta ni explicita quines circumstàncies han de ser considerades però les càrregues familiars són, sens dubte, un factor que pot inclinar la balança definitivament a favor de la llibertat de la persona que encara no ha estat jutjada per tal que aquesta pugui continuar a cura dels fills.

Crida l'atenció que la nostra legislació processal no tingui en compte, de manera explícita, els interessos de l'infant en valorar la idoneïtat d'una mesura cautelar. Paradoxalment, sí que es tenen en compte les circumstàncies familiars quan es tracta de valorar el risc de fuga de la persona que pot ser sotmesa a presó provisional. D'altra banda, com s'ha afirmat, l'art. 502.3 LECrim, fa al·lusió a la repercussió de la mesura a l'encausat o encausada però no a la seva família.

D'altra banda, cal tenir en compte que la legislació processal preveu dos supòsits de presó preventiva atenuada a complir al domicili o en un centre de deshabitació als estupefaents amb les mesures de vigilància necessàries (art. 508.1 LECrim): per raó de malaltia de la persona imputada o per trobar-se aquesta en procés de desintoxicació (art. 508.2 LECrim).

Així mateix, cal reparar en l'existència de la localització permanent com a pena privativa de llibertat, prevista a l'art. 37 CP, que “*obliga al penat a romandre al seu domicili o en un lloc determinat fixat pel jutge en sentència o posteriorment en interlocutòria motivada*”, podent l'òrgan judicial, per garantir el seu compliment efectiu, acordar la utilització de mitjans mecànics o electrònics que permetin la localització del processat. Per tant, si entre el catàleg de penes previstes hi ha la possibilitat de romandre al domicili fins a un màxim de sis mesos, sembla més que raonable advocar per l'ús més generalitzat d'una presó preventiva atenuada –que es pogués complir al domicili– sobretot si, després de l'última reforma processal, s'ha imposat un termini màxim de 12 mesos per a la instrucció (art. 324.1 LECrim). Sens dubte, atesos els nombrosos avantatges que la presó preventiva atenuada posseeix i la seva menor afectació als drets fonamentals de la persona investigada, els nostres tribunals haurien de fer-ne ús, tenint present que, avui dia, poden ser utilitzades les noves tecnologies per controlar la efectivitat d'aquesta modalitat atenuada de presó provisional. En definitiva, com assenyala Gudín (2007), l'arrest domiciliari de caràcter cautelar, sota control telemàtic, uniria les exigències de seguretat i llibertat que el nostre ordenament empara, atès que les noves tecnologies, encara que imposen igualment un minvament de la llibertat deambulatòria i vulneren el principi de la presumpció d'innocència, no deixen de ser mesures més humanes i congruents amb el nostre Estat Democràtic modern. També estarien més en consonància amb l'interès superior del menor.

4.5.3 La suspensió condicional de l'execució

Les alternatives per eludir l'empresonament es redueixen, després de la reforma del Codi Penal de 2015, a la suspensió condicional de l'execució de la pena que consisteix, com s'infereix de l'art.80 del CP, a excloure provisionalment el compliment de la pena privativa de llibertat imposada en sentència ferma a la persona autora d'un delictes menys greu, si el jutge o el tribunal sentenciador considera que no és probable que aquesta persona torni a cometre nous delictes. D'aquesta manera, la pena se substitueix per l'amenaça de dur-se a terme si s'incompleixen, durant un termini de temps

determinat, les condicions sota les quals s'acorda la suspensió.

Conseqüentment, si la persona condemnada compleix les condicions imposades durant el termini fixat, es remet definitivament la pena, donant-se la mateixa per complerta. Per contra, en cas d'incompliment de les condicions imposades, es revoca la suspensió i s'ordena el compliment de la pena.

D'acord amb la regulació d'aquesta mesura alternativa, la suspensió de la condemna imposada al progenitor/a, principal cuidador dels fills i/o filles, sense antecedents penals, només serà possible en cas que hagi estat condemnat o condemnada per la comissió d'un delictes relativament "lleu", atès que la pena a suspendre o la suma de les penes imposades no pot ser superior a dos anys, sense incloure en aquest còmput la derivada de l'impagament de multa (art. 80.2.2ª CP). Aquest requisit exclou, pràcticament de manera automàtica, no només a les persones reincidentes sinó també a totes aquelles persones condemnades per delictes contra la salut pública i, en alguns casos depenent de les circumstàncies que van envoltar la comissió del delictes, també a aquelles condemnades per delictes contra el patrimoni, que continuen sent els principals delictes pels quals es troba empresonada bona part de la població reclusa i també les mares de la mostra del nostre estudi.

Juntament amb la modalitat ordinària de l'article 80 CP, el mateix text recull sengles modalitats especials i una tercera que seria un supòsit similar a l'antiga substitució prevista al derogat art. 88 CP ³⁰. Interessa destacar, la suspensió de l'execució a persones condemnades a penes inferiors a 5 anys de presó que haguessin comès el delictes a conseqüència de la seva dependència a determinades substàncies i que s'hauran de sotmetre a tractament de deshabitació (art. 80.5 CP), atès que obre el ventall de possibles persones beneficiàries de la mesura. Tot i que pugui resultar paradoxal suspendre

³⁰1ª) la suspensió de l'execució a penats afectats de malaltia molt greu amb patiments incurables, sempre que no tinguin una pena ja suspesa per aquest motiu (art. 80.4 CP); 2ª) la suspensió de l'execució a condemnats a penes inferiors a 5 anys de presó que hagin comès el delictes a conseqüència de la seva dependència a determinades substàncies i que s'hauran de sotmetre a tractament de deshabitació (art. 80.5 CP) i, 3ª) la suspensió de l'execució de penes de presó al penat no primerenc que tampoc no és "habitual" condemnat a penes que individualment no excedeixin de 2 anys de presó. Aquesta suspensió queda condicionada a la reparació efectiva del dany o a la indemnització del perjudici o al compliment de l'acord de mediació.

l'execució de la pena a la persona, encarregada de la cura dels fills i/o filles, que ha comès el delictes per la seva addicció a condició de sotmetre's a un programa de deshabituació, l'òrgan judicial hauria de comptar amb els informes professionals que reputi convenients per conciliar, si escau, l'interès del o la menor amb la suspensió de la condemna del seu cuidador/a principal.

4.5.4 El compliment de la pena de presó conforme a l'interès superior del o la menor

Evitar l'ingrés a la presó de les persones condemnades a penes de més de dos anys de presó o més de cinc si han delinquit com a conseqüència de la seva addicció, serà pràcticament impossible avui dia mentre no es produeixen canvis legislatius. De la mateixa manera, si la pena imposada a la persona condemnada, malgrat no ser de més de dos anys o de cinc en el cas d'usuaris de drogues, no ha estat suspesa o substituïda, d'acord amb les previsions analitzades a l'epígraf, les possibilitats d'evitar l'ingrés a la presó també queden, absolutament, delmades, ja que la nostra legislació no preveu mesures com el control telemàtic o el compliment de la pena en un centre, diferent de la presó, juntament amb els seus fills i/o filles sense haver estat classificada abans en grau, cosa que significa que caldrà passar pel sistema penitenciari.

En aquests casos, les úniques possibilitats d'escurçar el temps de condemna o, si escau, l'estada a la presó són la concessió d'un indult o llibertat condicional. També la concessió del tercer grau pot comportar una millora qualitativa del règim de vida del pare o la mare condemnats amb fills i/o filles a càrrec seu ja que, entre altres avantatges, el règim de visites amb aquells i/o aquelles i les possibilitats d'exercir el rol paternal creixen exponencialment.

Arribats a aquest punt, convé recordar que la normativa internacional, insisteix en la necessitat de concedir a la persona que ha d'ingressar a la presó, quan té a càrrec seu menors, la possibilitat de dur a terme els ajustaments i arranjaments que siguin necessaris pel que fa la cura d'aquells tenint en compte l'interès superior del i la menor (art. 12 Recomanació Consell de Ministres del 2018 sobre nens de pares empresonats) *“preveient-se fins i tot la possibilitat de suspendre la reclusió per un període raonable, en funció de*

l'interès superior dels menors" (Art. 2.2 de les Regles de Bangkok).

4.5.4.1 La classificació en tercer grau

El tercer grau s'aplica als interns i les internes que, per les seves circumstàncies personals i penitenciàries, estiguin capacitats/des per dur a terme un règim de vida en semilibertat (art. 102.4 RP). Precisament, el tercer grau permet segons els arts. 86 i 87 RP, el règim obert i possibilita, alhora, les sortides de presó tots els caps de setmana a més de gaudir de fins a 48 dies de permís a l'any.

Sens dubte, la normativa penitenciària és més *friendly* amb les mares classificades en tercer grau, ja que, per una banda, contempla la possibilitat que la Junta de Tractament aprovi "*un horari adequat a les seves necessitats familiars per tal de fomentar el contacte amb els seus fills a l'ambient familiar, podent pernoctar al domicili i ingressar a l'establiment durant les hores diürnes que es determinin*" (art. 179 RP) mentre que l'art. 180 RP preveu per a aquelles internes en tercer grau que puguin ser destinades, també, a Unitats Dependents exteriors, en les quals els fills menors es poden integrar plenament en l'àmbit laboral i escolar. Tampoc cal oblidar la possibilitat de control telemàtic de la persona en tercer grau, que permet que aquesta ni tan sols romangui a la presó el temps mínim exigible i pugui pernoctar al seu domicili, sempre que se sotmeti voluntàriament a aquell control (art.86.4). Aquest conjunt de mesures possibilita l'exercici dels drets i els deures inherents a la pàtria potestat en un ambient allunyat del món carcerari. Ara bé, l'objecció a realitzar és que d'aquestes mesures summament respectuoses amb l'exercici de maternitat només se'n poden beneficiar les internes classificades en tercer grau o a aquelles a les que se'ls apliqui l'adaptació horària prevista a l'art. 179 RP en seguir el règim del 100.2 RP. Queden, excloses, les mares complint condemna en un altre grau de classificació –tret de les excepcions assenyalades– així com els pares que siguin principals cuidadors dels fills i/o filles, tret que estiguin classificats en tercer grau i se'ls apliqui la previsió assenyalada a l'art. 86.4 RP.

D'altra banda, tractant-se de condemnes de més de cinc anys de presó, cal tenir present que les persones que estiguessin a cura dels seus fills i/o filles podrien veure retardada la seva classificació en tercer grau a resultes de la imposició de l'anomenat període de seguretat, previst en l'art. 36.2 CP, en virtut del qual, la classificació no s'efectuarà fins al compliment de la meitat de la pena imposada. Per tal de defugir l'aplicació d'aquest període de seguretat al progenitor/a condemnat/da, amb vista a l'interès superior del o la menor, cobren importància, novament, els informes criminològics, que poden oferir a l'òrgan judicial sentenciador, òrgan competent per decretar la mesura prevista al CP, una visió de les repercussions que aquesta mesura pot comportar en els fills i/o filles de la persona condemnada.

En qualsevol cas, el compliment de la condemna en tercer grau comporta, la majoria de les vegades, una millora qualitativa del règim de vida de la persona condemnada ja que, entre altres avantatges, el règim de visites amb els fills i/o filles i les possibilitats d'exercir el rol maternal o paternal augmenta exponencialment, per la qual cosa sol ser la manera de complir la pena més d'acord amb l'interès superior del i la menor.

4.5.4.2 La llibertat condicional

El Codi Penal preveu una modalitat de llibertat condicional, que es pot denominar ordinària i diverses modalitats especials. Totes elles han de ser aprovades pel Jutge de Vigilància Penitenciària (en endavant JVP).

Pel que fa a la modalitat ordinària de llibertat condicional, de conformitat amb els termes en què ve regulada en l'art. 90.1 CP (*"Jutge de vigilància penitenciària acordarà la suspensió de la resta de la pena de presó i concedirà la llibertat condicional al penat que compleixi els següents requisits"*) destaca, *a priori*, l'obligatorietat de la seva concessió, sempre que concorrin els requisits previstos en l'esmentat precepte: a) classificació en tercer grau; b) extinció de les tres quartes parts de la condemna; c) bona conducta i, d) satisfacció de la responsabilitat civil.

En canvi, tractant-se dels supòsits especials de llibertat condicional, sembla que ens trobem davant una decisió facultativa del JVP ja que en totes aquelles modalitats, el terme utilitzat pel legislador (“*podrà*”) sembla indicar el seu caràcter potestatiu. Ara bé, tant en el supòsit ordinari com en les diferents modalitats especials de llibertat condicional, almenys dos dels requisits per a la seva concessió –concretament, la classificació en tercer grau, per a la concessió del qual, al seu torn, en el seu moment es van tenir en compte determinats elements que podrien considerar-se subjectius i la bona conducta, que també caldrà valorar-la subjectivament– converteixen la pretesa “automaticitat” de la concessió de la llibertat condicional en una decisió potestativa pel Jutge de Vigilància Penitenciària, especialment si el JVP ha de valorar, segons estableix l’art. 90.1 “*la personalitat del penat, els seus antecedents, les circumstàncies del delicte comès, la rellevància dels béns jurídics que podrien veure’s afectats per una reiteració en el delicte, la seva conducta durant el compliment de la pena, les seves circumstàncies familiars i socials i els efectes que calgui esperar de la pròpia suspensió de l’execució i del compliment de les mesures que fossin imposades*”³¹.

Quant a les modalitats especials de llibertat condicional, a la darrera reforma del CP s’afegí únicament una nova a les ja previstes. Es tracta de la llibertat condicional per a persones que es trobin complint la seva primera condemna de presó, sempre que la durada d’aquesta sigui inferior als tres anys i no hagi estat imposada per la comissió d’un delicte contra la llibertat i indemnitat sexuals (art. 90.3 *in fine*) o de terrorisme o comeses en el si d’organitzacions criminals (art. 90.8 *in fine*). A partir dels dos requisits esmentats (primera condemna i durada d’aquesta inferior a tres anys) el Jutge de Vigilància, amb caràcter excepcional, segons el que es disposa en l’art. 90.3 CP, podrà concedir la llibertat condicional si, a més, el condemnat: a) ha extingit la meitat

³¹ Als requisits esmentats per a la modalitat ordinària de llibertat condicional, cal afegir, a l’empara del que es preveu en l’art. 90.4 CP, els que segueixen: a) el penat no podrà haver donat informació inexacta o insuficient sobre el parador de béns o objectes el decomís dels quals hagués estat acordat; b) haurà d’haver donat compliment, conforme a la seva capacitat, al compromís de pagament de les responsabilitats civils a què hagués estat condemnat; c) el penat no haurà d’haver facilitat informació inexacta o insuficient sobre el seu patrimoni; d) tractant-se d’una condemna per algun dels delictes contra l’Administració Pública, el penat haurà d’haver donat compliment a les responsabilitats pecuniàries o a la reparació del mal econòmic causat a l’Administració a què hagués estat condemnat.

de la condemna; b) està classificat en tercer grau; c) té bona conducta; d) ha satisfet la responsabilitat civil i, e) ha realitzat durant el compliment de la pena, activitats laborals, culturals o ocupacionals, *“bé de forma continuada, bé amb un aprofitament del qual s’hagi derivat una modificació rellevant i favorable d’aquelles de les seves circumstàncies personals relacionades amb la seva activitat delictiva prèvia”*.

Pel que concerneix a les modalitats especials de llibertat condicional destaquen sengles tipus de llibertat condicional avançada que exigeixen que el condemnat hagi desenvolupat durant el compliment de la seva pena activitats laborals, culturals o ocupacionals en els mateixos termes expressats en l’art. 90.3 CP per a la persona que estigui complint la seva primera condemna sent aquesta inferior als tres anys de presó. Es tracta, en primer lloc, de la llibertat condicional avançada de l’art. 90.2 *ab initio*, que exigeix per a la seva concessió, a més de les activitats ja esmentades i dels requisits de la llibertat condicional ordinària, l’extinció de dues terceres parts de la condemna. En segon terme, l’art. 90.2 *in fini* preveu una altra modalitat avançada, amb idèntics requisits a l’anterior, excepte el d’haver extingit les dues terceres parts de la condemna i afegint-hi l’acreditació de la participació *“efectiva i favorable”* de l’alliberat condicional en programes de reparació a les víctimes o programes de tractament o desintoxicació, en el seu cas. En aquest supòsit s’estableix la possibilitat de poder avançar la concessió de la llibertat condicional en relació amb el termini previst en l’apartat anterior, una vegada extingida la meitat de la condemna, *“fins a un màxim de noranta dies per cada any transcorregut de compliment efectiu de condemna”*. Per la seva banda, l’art. 91 CP continua contemplant la llibertat condicional per raons humanitàries per a aquells penats que *“haguessin complert l’edat de setanta anys o la compleixin durant l’extinció de la condemna i reuneixin els requisits exigits en l’article anterior, excepte el d’haver extingit les tres quartes parts o, en el seu cas, la meitat de la condemna”* així com per a aquells penats *“malalts molt greus amb patiments incurables”*, respecte dels quals tampoc s’exigeix cap *quàntum* de compliment de la condemna³². Així mateix, es preveu especialitats relatives a la llibertat

³² Respecte del procediment “simplificat”, previst per a la concessió de la llibertat condicional en aquells casos en què el perill per a la vida de l’intern, a causa de la seva malaltia o la seva edat avançada, és palesa, l’art. 91. 3 CP faculta al Jutge de Vigilància Penitenciària a decidir,

condicional de terroristes i persones integrades en bandes organitzades, deixant de costat l'assenyalada excepció, en virtut de la qual no podran gaudir de cap de les modalitats previstes en els arts. 90.2 i 3 CP. En efecte, a aquestes darreres persones se'ls exigirà mostrar "*signes inequívocs d'haver abandonat les finalitats i els mitjans de l'activitat terrorista*" així com col·laboració activa amb les autoritats en els termes previstos en l'art. 90.8 CP.

Esment especial requereix la llibertat condicional de les persones condemnades a presó permanent revisable, la més greu de les penes previstes en el nostre ordenament jurídic que podrà imposar-se en cas de comissió de determinats delictes. D'acord amb el previst a l'art. 92 CP, la persona condemnada a aquesta pena no podrà accedir a la llibertat condicional fins que no hagi passat, com a mínim, 25 anys a la presó.

4.5.4.3 La concessió d'un indult

L'indult pot ser definit com un acte del Rei, ratificat pel president del Govern o pel ministre de Justícia, pel qual es remet totalment o parcialment la pena imposada per sentència ferma. D'aquesta manera, l'indult serà una manifestació del dret de gràcia conforme al qual es perdona al penat el tot o una part d'una pena o se'l commuta per una altra pena més lleu.

Avui en dia, l'indult és una potestat que correspon al govern de la nació, malgrat que, simbòlicament, s'atribueix al Rei i que, igual que antigament, permet deixar sense efecte, en tot o en part, una decisió que prové del poder judicial. Per això, es pot afirmar que l'indult suposa, sens dubte, una excepció al monopoli jurisdiccional del Poder Judicial. Així, l'exercici del dret de gràcia implica la presència dels tres poders de l'Estat. D'una banda, la del poder legislatiu, atès que la Constitució estableix que el rei exercirà aquella potestat "d'acord amb la llei"; d'una altra, la del poder executiu, ja que l'indult com a acte

després de valorar la falta de perillositat, "*sense més tràmit que requerir al centre penitenciari l'informe del pronòstic final*", La novetat, respecte a l'anterior regulació, radica en el fet que s'introdueix una obligació per al penat, com és la de "*facilitar al servei mèdic penitenciari, al mèdic forense o a aquell altre que es determini pel jutge o tribunal, la informació necessària per a poder valorar sobre l'evolució de la seva malaltia*", l'incompliment de la qual, segons el que es disposa en l'art. 91.3 *in finis*, pot donar lloc a la revocació de la llibertat condicional.

del rei, ha de ser ratificat pel govern per adquirir validesa. Finalment, malgrat el silenci de la Constitució quant a la intervenció del poder judicial, aquesta es materialitza, no només perquè l' indult deixa sense efecte, totalment o parcialment, una decisió emanada d'aquell poder sinó perquè el tribunal sentenciador tindrà una participació activa en el procediment per tramitar el dret de gràcia i, posteriorment, també serà l'encarregat d'executar el decret de concessió de l'indult.

Tot i les crítiques que aquesta institució ha rebut al llarg del temps, la legislació segueix mantenint el polèmic dret de gràcia, que entronca amb els postulats propis de l' *Ancien Régime* i que tan malament s'avé amb les exigències fonamentals d'un Estat de Dret. Precisament, una de les raons adduïdes pels partidaris de l'indult n'ha estat la utilització com a instrument per potenciar la reinserció de persones condemnades provadament redimides, de manera que la bona conducta durant el compliment es veuria compensada amb la concessió d'un indult. De tota manera, considerem que els beneficis penitenciaris previstos a la legislació penitenciària (arts. 202-206 RP) constitueixen un recurs preferible per reduir els efectes de la condemna d'aquella persona rehabilitada a l'indult perquè, almenys, aquells beneficis estan sotmesos a determinats requisits. A més, la seva concessió o denegació és susceptible de recurs davant la jurisdicció mentre que la concessió o denegació de l'indult és irrecurrible ja que en tractar-se d'una decisió discrecional de qui exerceix la prerrogativa, no està obligat ni a concedir-la ni a argumentar-ne la decisió.

En definitiva, és preferible fer ús dels instruments que la pròpia legislació penitenciària ofereix per reconèixer els avenços en la rehabilitació i reeducació dels penats i les penades com són el tercer grau o la llibertat condicional. A més, són instruments que permeten a la persona condemnada, el compliment (o la suspensió de l'execució) en contacte amb el medi social i, per tant, podent ocupar-se de les seves necessitats personals i de les dels seus fills i/o filles. Per contra, l'indult podria arribar a ser un element pertorbador a l'àmbit penitenciari en no recaure necessàriament en el penat que es trobi en millors condicions de reinserció. De totes maneres, ateses les nul·les possibilitats d'escrutar avui dia les condemnes, cal reconèixer que l'indult, amb tots els

seus defectes, pot ésser una de les escasses vies d'escurçament de les condemnes de persones amb fills i filles menors a càrrec seu.

Com a colofó, cal destacar que òbviament, en termes absoluts, molts més homes que dones són indultats. Tot i això, les xifres també confirmen que les dones gaudeixen, en major mesura que els homes, del dret de gràcia.

Efectivament, el nombre de dones indultades ha experimentat des de l'any 1977 un augment considerable passant del 3% d'aquell any (en què els homes indultats van ser un 97%) a un 26% el 2016 davant d'un 74% d'homes indultats. Aquest increment de dones beneficiades pel dret de gràcia ha estat atribuït, precisament, a una major sensibilitat envers elles a resultes de les càrregues familiars que assumeixen així com a la constatació de la menor gravetat dels delictes pels quals són condemnades.

4.6 L'ingrés a la presó d'una dona i la recollida d'informació sobre els seus fills i filles

En el moment de l'ingrés de qualsevol persona a una presó caldrà tenir en compte el que estableix la legislació penitenciària i, en especial, el que disposen els arts. 18 i següents del RP. La persona que ingressa a la presó passarà un màxim de cinc dies al mòdul d'ingressos i allà rebrà la visita del metge o metgessa, del treballador/a social, de l'educador/a, del psicòleg/a i del/la jurista. Tanmateix, és essencial que les dones abans d'entrar a la presó puguin fer els arranjaments que calgui respecte dels seus fills i filles, tal i com preveu la disposició 2.2 de les Regles de Bangkok. Considerem d'extrema importància el respecte a l'anterior disposició atès que, per regla general, les mares empresonades són, amb anterioritat a l'ingrés, les principals cuidadores d'aquests i aquestes i acostumen a viure amb els fills i filles, fet que demostra la rellevància de la maternitat per aquestes dones³³. En aquest sentit, resulta evident que la separació que comporta l'empresonament afecta a nens, nenes,

³³ Vid. per tots, Barnes S., i Stringer E., *Is motherhood important? Imprisoned Women's maternal experiences before and during confinement and their postrelease expectations*, "Feminist Criminology", 2014, Vol. 9 (1), p. 8.

pares i mares però si les mares eren les que acostumaven a tenir cura dels fills, el daltabaix que pot comportar l'empresonament d'aquelles queda perfectament resumit en la resposta que una dona va donar a la pregunta sobre què va suposar per a ella l'entrada a la presó:

“Un desorden familiar, básicamente porque el niño nunca se había separado de mi hasta entonces. El niño tenía sólo 5 años”. (R442).

També les dades obtingudes a partir dels qüestionaris corroboren, com veurem en analitzar els resultats, l'anterior afirmació conforme a la qual les dones acostumen a ser les principals cuidadores dels fills abans de l'ingrés a la presó i a viure amb ells.

Pel que fa a la recollida d'informació sobre els fills i filles de les persones empresonades, cal dir que al sistema penitenciari català, aquesta informació es recollida pel treballador/a social en el moment de l'ingrés i, posteriorment introduïda en la carpeta de “informació social” l'expedient penitenciari informatitzat de cada persona (SIPC). Així doncs, el programa SIPC inclou una carpeta on es pot fer constar la informació sobre els fills i filles de la persona empresonada i, en particular, el nombre d'aquests i aquestes, les edats i la persona cuidadora. Tanmateix, avui en dia no és tècnicament possible extraure dades estadístiques sobre les recollides relatives als infants. Aquesta no és la única falla que presenta el sistema de recollida de dades sobre els fills i filles de la persona empresonada. En efecte, el principal problema, al nostre entendre, rau en el fet que aquesta informació és voluntàriament proporcionada al treballador/a per la persona empresonada. Aquest/a professional pot a *posteriori* contrastar la informació amb la proporcionada per la família i/o els serveis socials mitjançant entrevistes (personals, per videoconferència, telèfon o visites al domicili on es troben els infants) tant amb els/les cuidadors/es dels infants com amb la família de la persona empresonada com, si escau, amb els serveis socials. En aquest sentit, el/la treballador/a ha d'advertir a l'intern/a que cal la seva autorització expressa per a la recollida de la informació relativa als fills.

Arribats a aquest punt, cal insistir en la necessitat de verificació per part del treballador/a social de la informació proporcionada per la persona

empresonada sobre els fills atès que aquesta pot no ser ajustada a la realitat. En efecte, no és estrany que, especialment la dona empresonada, senti “amençada” la seva condició de mare si aporta detalls relatius a la situació en què es troben els seus fills o sobre la que aquests hauran d’afrontar durant el temps que duri l’empresonament de la mare³⁴. En aquesta línia, fa més de 40 anys, Mc Carthy advertia que sovint les dones empresonades no revelen el lloc on es troben els fills i inclús, en ocasions, neguen la seva existència per por a que les autoritats intervinguin i acabin assumint la custòdia d’aquests³⁵. La situació és similar als països del nostre entorn³⁶. A la majoria d’aquests la informació sobre els fills i filles és voluntària i és proporcionada per la persona empresonada. La diferència rau en les dades que es recullen i en la informatització o no d’aquestes. Així, per exemple, Bèlgica, Escòcia i Holanda no incorporen les dades a cap sistema informàtic mentre Àustria, Xipre, 13 dels 16 Länder alemanys, Hongria, Irlanda, Eslovàquia, Suècia o Romania, entre d’altres sí les informatitzen. I, pel que fa a les dades recollides, també trobem una gran diversitat de situacions: Suècia arreplega el nombre, edats, cuidador/a, lloc on viuen, si l’intern/a té la guarda i custòdia mentre a Alemanya no es recull, per exemple, la persona que queda a càrrec dels nens, a Suïssa es recull el nombre d’infants i, a vegades, les edats o a Eslovàquia només el nombre.

Cal reconèixer, no obstant, que no és fàcil recollir les dades relatives als fills i filles de les persones empresonades. D’una banda perquè, en primer terme, cada ordenament jurídic hauria de definir l’autoritat encarregada d’aquesta tasca. Com apunta Kleijssen (2017) sembla evident que l’Administració

³⁴ Vid., al respecte, Casey-Acevedo Karen, Bakken Tim i Karle Adria, *Children visiting mothers in prison: the effects on mother’s behaviour and disciplinary adjustment*, “The Australian and New Zealand Journal of Criminology”, Vol. 37, núm. 3, 2004, p. 426.

³⁵ Mc Carthy, *Inmate mothers: the problema of separation and integration* a “Journal of Offender Counselling, Service and Rehabilitation”, 4(3), 1980, pp. 199 a 208. Vid. També, Navarro Villanueva Carmen, *El encarcelamiento femenino. Especial consideración a las madres privadas de libertad*, Barcelona, Atelier, 2018, p. 88, que relata respecte d’una recerca anterior com 5 de les 30 dones entrevistades havien reconegut haver mentit sobre si tenien o no fills, pel que fa al nombre d’aquests i/o en quant a la persona que s’encarregava de la cura dels mateixos.

³⁶ EUROPRISS ha dut a terme un estudi sobre els sistemes penitenciaris d’alguns dels països europeus que recullen dades sobre els fills de les persones empresonades, els tipus de dades, la manera d’aconseguir-les, si estan informatitzades, si s’actualitzen... que es pot consultar a <https://www.europris.org/wp-content/uploads/2021/03/Copy-of-Data-collection-Number-of-children-with-a-parent-in-prison-final.pdf>

Penitenciària no pot assumir en solitari aquesta tasca³⁷. D'altra banda, la recollida mateixa xoca amb drets inherents a la persona, reconeguts tant a la legislació nacional com als tractats internacionals en matèria de drets fonaments. Ens referim, principalment, al dret a l'honor i a la intimitat personal i familiar (art. 18.1 de la Constitució Espanyola i art. 8 de la Convenció Europea de Drets Humans, per citar-ne alguns). I és per aquest motiu que el/la treballador/a social de l'Administració Penitenciària catalana adverteix a la persona empresonada que cal la seva autorització per a recavar les dades sobre els seus fills i filles. Ara bé, l'exercici d'aquell dret fonamental de la persona empresonada que li permet no aportar dades sobre els seus fills/es no és un dret absolut i podria cedir, atès l'interès superior del i la menor, si té fills i/o filles menors d'edat o fills/es majors d'edat en situació de dependència. En aquesta línia, l'art. 8.2 de la CEDH permet la ingerència de l'autoritat pública en l'exercici del dret a la intimitat privada i familiar si està prevista per la llei i constitueix una mesura necessària per a la "*protecció dels drets i llibertats dels demás*", podent ser els "demés" els fills i filles de la persona empresonada. Però és que també el Reglament Penitenciari en el seu article 7.2 disposa que no caldrà el consentiment de l'intern per a cedir a d'altres Administracions Públiques, en l'àmbit de les seves respectives competències, les dades de caràcter personal contingudes en els fitxers informàtics penitenciaris que resultin necessaris per a que aquestes puguin exercir les seves funcions respecte dels interns en matèria de serveis socials, Seguretat Social, custòdia de menors o d'altres anàlogues. Així, doncs, tot i que és preferible la promulgació d'una llei que permeti a l'autoritat designada dur a terme aquesta tasca de recopilació de dades sobre els fills/es –amb independència de quina sigui la voluntat de col·laboració de la persona empresonada– la vigència del principi de l'interès superior del i la menor empara aquesta recollida d'informació.

Respecte de qui hauria de ser l'òrgan encarregat de recollir la informació, considerem que podria ser l'Administració Penitenciària en el moment de

³⁷ Kleijssen Jan, Children with imprisoned parents; it's time to act, a Making children count: Improving data collection for children with imprisoned parents, "European Journal of Parental Imprisonment", Vol. 5, 2017, p. 7.

l'ingrés de qualsevol persona a un Centre Penitenciari si encara no es disposa de la informació arribat aquest moment. Ara bé, aquesta Administració hauria de comptar amb el suport dels serveis socials, de les autoritats educatives i sanitàries del país. En tot cas, cal reivindicar la conveniència de disposar de la informació relativa als fills i filles amb caràcter previ al judici que pot finalitzar amb una sentència de condemna. Aquesta informació podria quedar plasmada en un informe criminològic que els òrgans judicials encarregats de jutjar i/o executar la pena haurien de tenir a la seva disposició per a decidir les mesures més convenients de cara a la reinserció de les persones que han delinquit, especialment quan aquestes tenen al seu càrrec fills i/o filles menors d'edat o majors dependents als quals la separació del seu progenitor o progenitora, en cas d'empresonament, pot causar grans perjudicis³⁸.

4.7 Embarassos i naixement d'infants a les presons catalanes

El legislador, tant a nivell internacional com nacional, ha previst l'eventual presència a les presons de dones embarassades i ha regulat les garanties que cal respectar durant el part de les mares empresonades, segons s'ha recollit en l'epígraf dedicat a la regulació normativa.

A Catalunya, el seguiment de l'embaràs, part i post part de qualsevol dona es fa mitjançant el Protocol de seguiment de l'embaràs, que preveu una sèrie d'aspectes com ara visites al/a ginecòleg/a i llevador/a una vegada per mes, tres ecografies durant l'embaràs (1 per trimestre) proves analítiques i visites més freqüents en la fase final de l'embaràs (1 per setmana aproximadament). Durant aquest seguiment és determinant la detecció de mares vulnerables. Així, si es detecta vulnerabilitat o violència de gènere o domèstica es deriva immediatament a treballadors/es socials, psicòlogues i al Centre de suport a la

³⁸ Minson Shona, *Mitigating motherhood. A study of the impact of motherhood on sentencing decisions in England and Wales* a "The Howard League for Penal Reform", 2014, p. 36, constata el rellevant paper que els informes pre-sentència varen jugar en la reducció de les condemnes de diverses dones subjectes a un procés penal al constar en els mateixos les responsabilitats maternals d'aquestes. Dels 8 informes sol·licitats per l'òrgan judicial, en set dels mateixos constava l'existència de nens a càrrec de la mare acusada del delicte i respecte de cinc dels casos, el jutge va explicitar a la sentència que la minoració de la pena responia a les càrregues familiars de la dona. Pel contrari, els casos estudiats que no comptaven amb cap informe pre-sentència, la pena no va ser objecte de cap rebaixa.

dona. També es realitza el Test de Violència d'Edimburg, per a detectar depressions, que poden afectar la salut de la mare i del nadó³⁹.

En cas que es detecti depressió durant l'embaràs, els experts afirmen que hi hauria un alt risc de depressió post part i, en conseqüència, un risc elevat que no es formi el vincle mare/nounat. Per tant, és imprescindible l'acompanyament de les dones embarassades per part de personal especialitzat per a assegurar aquest vincle, especialment fràgil en dones vulnerables.

Actualment, existeixen els següents programes/cursos en línia a càrrec de ASSIR i atenció a la dona en cada regió sanitària:

- Preparació per al part: 8 setmanes (2 hores per setmana). Dirigit a embarassades entre la 30 i la 40 setmana.
- Grup post part.
- Grup de suport a la lactància (1 vegada per setmana).

A més, existeixen les següents xerrades en línia:

- Xerrada de Pla de Part.
- Xerrada de Primer Trimestre (molèsties durant el trimestre, què esperar, connexió amb el nadó, etc.).
- Xerrada d'educació maternal.

Després de la pandèmia del COVID-19, tots aquests cursos, xerrades o tallers s'ofereixen en línia i són especialment necessaris per a dones vulnerables.

Ja, pel que fa a l'àmbit penitenciari, nombrosos estudis subratllen que l'embaràs a la presó és una experiència molt més estressant i perillosa que fora dels murs d'aquesta. Per aquesta raó, considerem que a les presons amb dones embarassades s'ha de promoure i possibilitar que les futures mares puguin assistir a aquests cursos.

Quant al part, a més de les visites de preparació d'aquest, es segueix la "*Guía Nice*", per a un part respectat i humanitzat. A més, la mare té dret a triar tant el

³⁹ Per a la realització d'aquest apartat, agraïm la col·laboració tant de la Sra. María Camacho Donézar, llevadora de ASSIR Cerdanyola del Vallès- Ripollet i de Sala de Parts de la Fundació Sanitària Mollet com de la Sra. Mar Navarro Villanueva, Infermera de l'Hospital de Terrassa que ens va explicar el Protocol que es desenvolupa a l'Hospital Penitenciari de Terrassa en el que, majoritàriament, les mares empresonades donen a llum als seus fills i filles.

tipus de part com la persona que vol que l'acompanyi en aquest. En el cas dels parts a l'Hospital Penitenciari, la mare pot escollir a la persona que vulgui que estigui present i des de l'hospital s'informarà als Mossos d'Esquadra de la persona triada. De la mateixa manera, atès el dret de la mare a triar el tipus de part que vol, dins de les possibilitats del Pavelló Penitenciari de l'Hospital de Terrassa, s'intenta respectar aquest dret per tal que l'experiència no sigui traumàtica. El part i el post-part, en tot cas, d'una dona empresonada es desenvolupa a l'Hospital Penitenciari a l'igual que els que tenen lloc a qualsevol hospital no penitenciari i la mare i el/la bebè tindran, mentre estiguin a l'hospital penitenciari, el mateix règim de visites que l'establert a l'hospital de Terrassa, del que forma part.

D'acord amb el protocol vigent a Catalunya, si és part natural la dona rep l'alta precoç (24 hores) però amb visita de matrona a domicili. Les visites essencials són l'endemà de l'alta per a donar suport a la lactància, examinar l'estat general del nounat, prevenció/cura d'esquerdes, revisió i extracció de punts quirúrgics i per fer la vigilància del estat psicoemocional mare. Una setmana després del part/naixement, es visita a la mare/ fill(a) en consulta amb el/la la llevador/a. L'objectiu és el suport a la lactància (natural o artificial); verificar que el/la nounat s'està alimentant correctament; està en un medi ambient correcte, amb les cures correctes i, especialment, verificar que s'ha establert el vincle mare/ fill(a). El/la llevador/a també realitzarà les proves de detecció precoç de malalties al nounat, com la prova del taló. En el supòsit que el part hagi estat per cesària, la mare estarà tres dies ingressada i després es farà el seguiment domiciliari i en consulta per la llevadora. Transcorreguda la quarantena (40 dies després del naixement) s'ha de fer el seguiment a la mare per a detectar depressions post part, que acostumen a ser força freqüents i afecten la salut de la mare i del nounat.

A Catalunya són els i les llevadores les persones encarregades de la salut tant de la mare com del nounat fins als 28 dies de vida. Posteriorment, el/la bebè serà visitat pel pediatre i seguirà el protocol sanitari de "*Control del nen sa.*" A la presó de Wad-ras hi ha consultes d'infermeria a més de vistes de ginecòleg i

llevadora una vegada al mes⁴⁰, però no ens consta que puguin participar en els tallers o xerrades dirigits a embarassades i mares.

D'altra banda, cal considerar que la salut reproductiva és més que l'estat físic, mental i social de l'ésser humà i comprèn molt més que l'embaràs o l'absència de malalties relacionades amb el sistema reproductiu, funcions i processos. Per això, en qualsevol presó catalana, s'han d'enfortir els drets reproductius de les dones empresonades i que aquestes tinguin accés a la mateixa elecció de mètode anticonceptiu que tenen les dones a Catalunya fora de la presó: les dones menors de 29 anys tenen dret a mètodes anticonceptius de llarga durada, com el DIU (5 anys) o l'implant (3 anys).

L'experiència mostra que l'embaràs a la presó és una experiència molt més estressant i perillosa que fora del centre penitenciari. Separar als nens de les mares és un dels aspectes més traumàtics de l'empresonament de les dones, que es relaciona amb auto-lesions, risc de suïcidi i desordres mentals. El vincle neix en el moment en què una mare té al seu o la filla. Avui en dia se sap que, la manera en què el o la nen/a es relaciona en els primers dos anys de vida influirà decisivament en la persona que esdevindrà quan sigui gran en el pla afectiu: com triarà al seu entorn, a les seves amistats, la seva autoestima i seguretat en si mateix/a. El vincle és, per tant, l'eina més important que té el nen/a per a convertir-se en un adult equilibrat i sa i, *a sensu contrario*, la por a l'abandonament en la primera infància es tradueix en desequilibris emocionals en l'adolescència i adulta. (Bowlby, 1977)⁴¹. Per aquest motiu, d'acord amb el Programa del Departament de Mares de Wad-Ras, es procura que la mare i el seu fill o filla abandonin junts el Centre Penitenciari. Només en els casos excepcionals previstos (per incompliment per part de la mare d'algun dels punts del Compromís Conductual o problemes reiterats de conducta, convivència o criança; per voluntat de la mare prèvia sol·licitud d'aquesta i perquè el o la menor compleix tres anys).

⁴⁰ Entrevista a infermera de Wad-ras.

⁴¹ Bowlby, J. 1977. The making and breaking of affectional bonds. *The British Journal of Psychiatry*, 130(3): 201-210; López, F. (2009). *Amors i desamors: processos de vinculació i desvinculació sexuals i afectius*. Madrid: Biblioteca Nova)

Com a colofó, cal indicar que la tendència en la política criminal més moderna és –per aquells supòsits en que el compliment de la condemna a la presó és la única possibilitat– la d'ampliar els mòduls maternals per fer-los accessibles a més (Baldwin i Mitchell, 2022). En tot cas, seguint a aquestes autores, la comunitat ha de fer costat a aquestes mares per tal de superar les desigualtats estructurals que, normalment, impacten negativa i desproporcionadament sobre les mares i els seus fills a través de la criminalització, l'estigma i el trauma.

4.8 L'estada dels nens i nenes menors de tres anys a la presó: un dret dels infants, no de la mares

La màxima “*el nen amb qui ha d'estar és amb la seva mare*”, com explica Yagüe Olmos (2007), es va assumir en l'inconscient col·lectiu i perdura encara en els nostres dies i en la majoria de legislacions⁴².

Així, d'acord amb l'art. 38.2 LOGP, els infants menors de tres anys podran, cas d'acreditar-se degudament la filiació, romandre a la presó amb la mare si és el més beneficiós per a ells atès que no es tracta d'un dret de la mare a tenir el seu fill amb ella sinó d'un dret del fill a estar amb ella.

Els tres anys acostuma a ser l'edat límit a la majoria de sistemes penitenciaris europeus, com es pot veure a la taula següent, però cal advertir que hi ha alguns països que no admeten nens a la presó com Eslovàquia, Escòcia, Irlanda del Nord i Noruega.

⁴² Afirma, en efecte, Yagüe Olmos, a la seva monografia *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*: “*El niño con quien debe estar es con su madre*” es una sentencia plenamente asumida en el inconsciente colectivo. Lo fue en la sociedad del siglo XVII, cuando las primeras cárceles, llamadas Galeras, acogieron a las mujeres que, por pobreza o “debilidad moral”, se apartaron del rol predeterminado para el sexo femenino. Hasta allí, junto a ellas, compartiendo la precariedad de espacio y la ausencia de medios higiénicos, de abrigo y alimentos, les siguieron sus hijos de corta edad, dependiendo del pecho maternal y de sus cuidados para su propia supervivencia”.

Taula 3. Edat límit d'estada dels nens a la presó

PAIS	EDAT LÍMIT ESTADA NENS A LA PRESÓ
Alemanya	3/6 anys
Albània	3 anys
Armènia	3 anys
Àustria	3 anys
Azerbaidjan	3 anys
Bulgària	1 any
Croàcia	3 anys
Dinamarca	3 anys
Eslovènia	2 anys
Estònia	3 anys
Federació Russa	3 anys
Finlàndia	3 anys
França	No hi ha límit però a la pràctica només menors d' 1 any
Geòrgia	3 anys
Grècia	3 anys
Hongria	1 any
Islàndia	18 mesos
Itàlia	6 anys
Letònia	4 anys
Liechtenstein	3 anys
Lituània	3 anys
Macedònia	1 any
Moldàvia	3 anys
Mònaco	2 anys
Montenegro	1 any
Països Baixos	4 anys
Polònia	3 anys
Portugal	5 anys
Regne Unit (Anglaterra i Gales)	18 mesos
República Txeca	3 anys
Sèrbia	2 anys
Suècia	depèn d'una avaluació individual
Suïssa	3 anys
Turquia	6 anys
Ucraïna	3 anys
Xipre	2 anys

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades a AEBI et al, *Space I Prison Population* 2021, p. 31 https://wp.unil.ch/space/files/2022/05/Aebi-Cocco-Molnar-Tiago_2022_SPACE-I_2021_FinalReport_220404.pdf

La legislació penitenciària espanyola permet que els i les menors de tres anys convisquin amb les mares a la presó (art. 38.2 LOGP), sempre que acreditin degudament la filiació.

L'art. 38.2 LOGP estableix que, en aquells centres en què es trobin ingressades internes amb fills i/o filles hi haurà un local habilitat per a guarderia infantil i, seguidament, en el paràgraf final, insta a l'Administració penitenciària a celebrar *“els convenis precisos amb entitats públiques i privades amb la finalitat de potenciar al màxim el desenvolupament de la relació materno-filial i de la formació de la personalitat del nen dins de l'especial circumstància determinada pel compliment per la mare de la pena privativa de llibertat”*⁴³.

L'estada dels infants a la presó no suposa, de cap manera, un dret de la mare sinó, en tot cas, un dret del i la menor a estar amb la seva mare. En aquest sentit, recordem que les Regles de les Nacions Unides per al tractament de les recluses i mesures no privatives de llibertat per a les dones delinqüents (Regles de Bangkok) de 2011, al seu art. 49 preveuen que tota decisió de permetre que els nens i les nenes romanguin amb les seves mares a la presó es basarà en l'interès superior del nen o la nena, afegint que els infants que es trobin a la presó amb les seves mares mai seran tractats com a reclusos. En la mateixa línia, la Recomanació 36 del Comitè de Ministres de la Unió Europea, adoptada el 4 d'abril del 2018, sobre infants de pares empresonats, insisteix que únicament els nens i nenes romandran a la presó si és la millor opció per a ells. Aquesta decisió haurà de ser analitzada de manera individual i recorda que, en no poder ser considerats presoners, gaudiran dels mateixos drets que qualsevol infant.

En qualsevol cas, la majoria de les mares que tenen els seus fills i/o filles a la presó se senten “millors” mares en disposar de molt de temps per dedicar-los.

⁴³ A Wad-Ras trobem una guarderia interna a la que hi van els nens i les nenes de 4 a 6 mesos que, per la raó que sigui, no tenen plaça a l'Escola Bressol Municipal Cobi. Des del curs 2011-12, l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona (IMEB) té un acord de reserva de places en la resolució de preinscripció i matrícula de les Escoles Bressol Municipals amb el Centre Penitenciari de Dones Barcelona. Vid. Pla per a l'educació i criança de la petita infància de l'Ajuntament de Barcelona, abril 2021, que es pot consultar a https://ajuntament.barcelona.cat/educacio/sites/default/files/210422_mesuradegovern_petitainfancia_def.pdf

Sens dubte, a més, cal tenir present, també, “l’ambient carcerari femení”, on es “respira” la maternitat fins al punt que algunes d’aquelles dones que no tenien cap contacte amb els seus fills i filles amb anterioritat al seu pas per presó, en ingressar a un Centre Penitenciari, poden començar a mostrar interès per aquells i aquelles (Navarro, 2018). Veiem, seguidament, les possibilitats que s’ofereixen a les mares empresonades a Catalunya per a tenir amb elles els seus fills/es.

4.8.1 El Departament de Mares de Wad-Ras

A Catalunya tan sols hi ha una unitat de mares en tot el territori, que pot acollir, en els termes que seguidament assenyalarem, només als fills de les internes que siguin menors de tres anys: el Departament de Mares de Wad-Ras. Tanmateix, la presència d’infants en aquesta única unitat es pot definir com “testimonial” atès el reduït nombre de nens que acostuma a haver-hi, com es pot veure en el quadre següent:

Taula 4. Nombre de nens i nenes a la Unitat de Mares de Wad-Ras (gener 21 a octubre 2022)

	gen	febrer	març	abril	maig	juny	juliol	agost	set	oct	nov	des
2021	6	5	7	8	6	4	3	4	4	6	7	8
2022	8	10	9	8	7	7	10	11	13	11		

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades publicades als Descriptors Estadístics de Serveis Penitenciaris i de Rehabilitació

[\(http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/\)](http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/)

El Departament de Mares de Wad-Ras és un mòdul específic de la presó de Wad-Ras i està separat de la resta, de manera que els nens i les nenes no tenen contacte amb la resta d’internes. La Unitat disposa de dotze habitacions per les mares i els seus fills (individuals, dobles i triples). A les habitacions hi ha llits i bressols pels nens i nenes, mobiliari divers i una petita nevera. La ubicació de la mare i el/la fill/a en una determinada habitació depèn del nombre de

mares⁴⁴. El Departament disposa, també, d'una sala de joguines, una sala de mares, un menjador, una cuina, un lavabo, un despatx i un pati exterior.

La finalitat primordial d'aquesta Unitat es la millora de les condicions de desenvolupament físic, maduratiu i psicològic dels infants de les mares empresonades així com, entre d'altres, potenciar la relació materno-filial i afavorir la socialització del o de la menor amb l'entorn.

L'entrada de l'infant en aquest Departament no es duu a terme de manera automàtica sinó que l'equip realitza un estudi sobre la conveniència o no de l'estada del o la menor en el Departament, sempre tenint present el seu dret superior. En cas de desestimació de l'entrada a l'infant, es busquen alternatives pel nen o nena amb el consentiment de la mare o, en el seu defecte, de l'òrgan judicial.

En ser admesa a la Unitat de mares, la dona haurà de signar un compromís conductual de convivència, mitjançant el qual aquesta es compromet a:

- Propiciar i mantenir una actitud correcta i apropiada per a promoure un desenvolupament infantil sa.
- Cuidar del menor i seguir les instruccions de tots els professionals (equip sanitari i tècnic) comunicant qualsevol incident que li afecti.
- Evitar qualsevol tipus de conflicte (baralles, crits, etc.) que alteri la bona convivència en el Departament.
- No consumir, posseir o propiciar el consum de droga ni medicació no prescrita per l'equip mèdic.

L'incompliment d'algun d'aquests compromisos podrà ser motiu d'expulsió de la mare del departament, de la mateixa manera que qualsevol incident serà comunicat a Fiscalia de menors així com la sortida definitiva del menor.

Els quatre primers mesos de baixa maternal, els nens i nenes romandran a la Unitat amb les mares. A partir dels 4 mesos i fins als 6 mesos assistiran des de les 9.30 fins a les 13.30 hores a la llar del centre. Els infants de més de 6

⁴⁴ Si diverses mares han de compartir habitació, es segueix el criteri de l'edat dels nens atès que tindran prioritat per estar soles aquelles mares amb els nens més petits. Així mateix, les mares que hagin donat a llum recentment s'ubicaran a les habitacions individuals que disposen de bany propi.

mesos van a la guarderia exterior de 9 a 17 hores. En el moment que el nen o la nena vagi a la llar d'infants, la mare podrà assistir a activitats, programes de tractament o a realitzar les tasques laborals, segons el previst al seu Pla Individual de Tractament (en endavant, PIT). Totes les mares participaran en el treball del departament fent-se càrrec de la neteja i l'ordre de tots els espais comuns i de la seva habitació.

La intervenció educativa al Departament de Mares s'adreça a la reinserció i a la preparació per la vida en llibertat de la mare i quedarà explicitada en el PIT.

Segons disposa el Programa del Departament de Mares de 2016, *“es vetllarà pel compliment dels horaris, l'assistència a les activitats, la realització dels destins i la cura dels seus fills com a responsabilitat de les internes ubicades al departament de mares i s'avaluarà trimestralment al SAM amb el que poden aconseguir beneficis penitenciaris. Aquest sistema d'avaluació té en compte l'assistència i rendiment en les diferents activitats i programes, els fets positius i expedients disciplinaris, indicadors del comportament de les internes, de la seva adaptació a la normativa del centre i la valoració dels permisos i sortides”*.

Interessa, però, destacar que en el Departament de Mares –a l'igual que es farà després a la Unitat Dependent Àgora segons explicà una de les educadores en entrevista– els professionals intervenen de manera específica per a millorar les capacitats maternals i el rol de mares. Així, segons es preveu al Programa del Departament de Mares, a partir de l'observació dels diferents professionals (educador/es; psicòlegs/gues; infermers/es; pediatra...) es detectaran possibles mancances o aspectes a millorar en els que s'incidirà de manera individualitzada, tot i respectant l'estil propi de criança i les diferències culturals⁴⁵.

En quant a la sortida definitiva del nen o nena del Departament de Mares, cal assenyalar que, en la mesura del possible, s'intenta que la faci ja amb la seva mare perquè aquesta ha complert la condemna o ha estat classificada en tercer

⁴⁵ Per tal de millorar les capacitats maternals i el rol de mares, d'acord al Programa del Departament de Mares, s'organitzaran xerrades amb professionals externs o del mateix centre per tractar diferents temes relatius a la salut dels infants, als drets d'aquests o a l'educació, entre d'altres. També es treballaran les pautes de criança mitjançant activitats lúdiques dirigides a les mares sense els nens. S'intenten crear, per tant, espais en els que les mares puguin resoldre dubtes, aprendre noves maneres d'actuar davant determinades situacions, compartir experiències, etc (Programa del Departament de Mares 2016).

grau, en haver complert amb el seu PIT i ha fet, en el seu cas, bon ús dels permisos penitenciaris. En aquest sentit, el Programa del Departament de Mares preveu les diverses hipòtesis de sortida:

1. En cas que l'òrgan judicial hagi decretat la llibertat provisional de la mare que estava en preventiva, el Programa reconeix que es difícil intervenir perquè la llibertat es decreta sense avís previ.
2. Si la mare acaba de complir la seva condemna i surt en llibertat definitiva, s'intenta que prèviament, aquesta s'hagi ocupat de fer les gestions prèvies necessàries per sortir en condicions òptimes (vivenda, nucli acollidor, llar d'infants o escola pel nen o la nena, possibilitat de feina i d'ingressos econòmics, etc).
3. Si a la mare li resta encara condemna per complir, però ha complert amb el seu PIT, se la classifica en alguna de les modalitats de tercer grau: a) Art. 86.4 RP amb control telemàtic o no. Aquesta modalitat s'aplica sobretot si no hi cap altre persona que es pugui fer càrrec del menor. El seguiment en aquest cas es farà des de la Secció Oberta; b) Art. 83 RP: la mare es derivada a la Secció Oberta si hi ha alguna persona que pugui ocupar-se del menor mentre la mare roman a la Secció Oberta; c) Art. 165: mare i fill se'n van a la Unitat Dependent Àgora; d) Art. 182: derivació a un recurs residencial on s'admetin menors i, e) Art. 197: llibertat condicional al país d'origen en el cas de mares estrangeres.

El Programa del Departament de Mares contempla encara dues possibilitats més: el retorn de la mare estrangera i el seu fill o filla si hi ha ordre d'expulsió i el trasllat a una altra unitat de mares per vinculació familiar.

4.8.2 La Unitat Dependent Àgora

Àgora és la única Unitat Dependent existent a Catalunya avui en dia pot acollir mares amb els seus fills. La seva capacitat tampoc és excessivament gran atès que només disposa de 6 habitacions, dues de les quals, actualment, són ocupades per mares amb un fill cadascuna però una de les mares estava embarassada, segons ens explicà l'educadora d'Àgora en una entrevista. Es

troba a Barcelona ciutat i es destina, en tant que unitat dependent, a dones classificades en tercer grau.

Les unitats dependents, com és sabut, es caracteritzen perquè la seva gestió està delegada a una entitat privada però depenen d'un centre penitenciari. En el cas d'Àgora, la gestió del centre correspon a la Companyia de les Filles de la Caritat i depèn de Wad-Ras.

Les derivacions a Àgora, que es van treballant amb les mares candidates amb suficient antelació, segons el Programa del Departament de Mares, s'acostumen a fer respecte d'aquelles internes que no tenen referents externs ni medi acollidor o quan aquells referents externs hi són però es considera que no són adients. Així mateix, es podria fer la derivació a Àgora d'aquelles mares que presenten dificultats en la relació materno-filial i necessiten un temps d'adaptació a l'exterior per a millorar-la.

En qualsevol cas, la mare haurà d'acceptar les condicions de la derivació i signar el contracte abans de passar a la unitat dependent.

4.9 El manteniment dels vincles de les mares empresonades amb els fills i filles que no es troben a la presó

Els contactes materno-filials en la immensa majoria de casos, és a dir, tractant-se de nens i nenes majors de tres anys o encara que siguin menors d'aquella edat si no conviuen amb la seva mare a la presó, s'hauran d'articular a través de les diferents possibilitats previstes a la legislació penitenciària, que resumidament són les que exposarem seguidament. Tanmateix, cal insistir en què, pel gruix de les dones empresonades el manteniment del vincle i de la relació només es podrà dur a terme mitjançant les comunicacions i visites i, per aquelles mares que compleixen els requisits legals, a través dels permisos de sortida.

En primer lloc, destaca el règim específic de visites per a menors de fins a deu anys (les anomenades visites de convivència) previst a l'art. 38.3 LOGP, que es durà a terme en locals o recintes adequats sent la seva durada màxima de sis

hores i “*es realitzaran sense restriccions de cap mena quant a freqüència i intimitat i la seva durada i horari s’ajustarà a l’organització regimental dels establiments*”.

Les comunicacions anteriors són compatibles amb les tradicionals "comunicacions orals", d'una durada mínima de 20 minuts i que es duen a terme a través del conegut vidre i mitjançant telèfon així com amb les recollides als arts. 45.4 i 5 que són, respectivament, les comunicacions íntimes i la de familiars. Pel que fa a les comunicacions amb familiars i d'altres persones properes, l'art. 45.5 RP assenyala que es concediran prèvia sol·licitud de l'interessat, una vegada al mes com a mínim i que se celebraran en locals adequats amb una durada no superior a tres hores ni inferior a una (conegudes com a “visites familiars”).

La pandèmia, però, ha suposat la instauració a tots els centres penitenciaris de la vídeo-conferència⁴⁶ que, tot i els inconvenients que comporta per algunes mares –segons ens relataren als grups de treball i que exposarem a l'epígraf dedicat als resultats– s'ha mantingut i ha permès el manteniment d'un contacte més fluid i menys fred que el del telèfon, especialment pel gruix de les mares estrangeres que no són visitades pels seus fills i filles i encara que gaudeixen de permisos, tampoc poden estar amb aquests. En efecte, cal tenir en compte que la conversa telefònica no és sempre una opció viable per a connectar a la mare empresonada amb nens o nenes que encara no parlen així com amb fills o filles que pateixen alguna discapacitat. Per contra, la videoconferència, té més avantatges perquè, en permetre el contacte visual, no fa tan necessari el llenguatge verbal. Com s'assenyala en el seu informe de 2020 CHILDREN OF PRISONERS EUROPE (en endavant COPE), la videoconferència permet que, per exemple, els nens i les nenes puguin ensenyar les seves joguines, els seus

⁴⁶ No obstant això, va plantejar també problemes perquè no totes les famílies disposaven d'ordinador, de telèfons intel·ligents o d'accés a internet. A més, les restriccions derivades del coronavirus van tenir un gran impacte en els fills de les persones privades de llibertat i, especialment en els més joves, agreujant la ja difícil situació dels milions de nens que tenen un progenitor en alguna presó europea. Així, una enquesta realitzada per la International Coalition for Children with Incarcerated Parents (INCCIP) a l'abril de 2020 mostrava que el 87% dels nens i famílies va reportar un increment de la preocupació per la persona que estava a la presó i un 84% un augment de l'estrès en la família derivat de la situació en les presons. Finalment, un 79% va assenyalar un increment de les dificultats per a contactar amb els seus éssers estimats empresonats.

dibuixos o treballs o les seves habitacions als seus pares i mares empresonats i aquests poden veure també a la seva mascota o assistir a moments importants en la vida dels nens i les nenes⁴⁷.

Tanmateix, la videoconferència no està exempta de problemes: la connexió des de presó no sempre funciona adequadament i els talls de comunicació poden ser especialment frustrants pels pares i les mares empresonades que tenien un temps limitat de trucada i uns horaris que, en el cas de les mares estrangeres, comporten també queixes.

Amb tot, el contacte amb els fills i filles a través d'una pantalla no és comparable amb el contacte en persona, sens dubte, molt més beneficiós. Aquest contacte presencial és crucial per al manteniment dels llaços familiars i un dret dels infants, segons reconeix l'art. 3 de la Convenció de Drets de l'Infant ("dret a mantenir relacions personals i contacte directe amb els seus pares de manera regular, excepte si és contrari a l'interès superior del menor"). En conseqüència, les vídeo-conferències no poden, de cap manera, substituir a les comunicacions ni a les visites familiars i de convivència. En aquesta línia, el mer fet d'anar a visitar a algú a la presó, con afirma Jardine (2018), pot ser considerat com a una considerable mostra de compromís en la relació amb la persona empresonada atès el cost, no només econòmic, sinó també en temps i benestar. En aquesta mateixa línia, Pujol Serna (2021) apunta com a exemple el centre penitenciari Brians, en el que els treballadors i les treballadores socials es troben sovint, en parlar de famílies de la persona interna, amb *"dones, dones soles que han passat d'un dia a l'altre a ser famílies monomaternals" amb greus problemes econòmics i socials i que fan un esforç immens per assistir a les visites familiars, perquè sovint els suposa agafar diversos transports públics amb un alt cost econòmic per passar noranta minuts en una sala de visites*". Per aquest motiu, l'autora reivindica la implementació de les videotrucades com una opció més de visita familiar, tot advertint que aquestes no poden suposar restringir les visites presencials.

D'altra banda, els participants de la mostra de Jardine (2018) reportaren trobar a faltar el contacte físic amb els visitants i per aquest motiu valoraven més

⁴⁷ Children of Prisoner Europe (2020), *Annual Report*, disponible en: <https://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2021/11/cope-2020-annual-report.pdf>

positivament les “visites obertes” en què el contacte físic sí és possible. També es aquesta la preferència expressada per algunes de les mares entrevistades que “detesten” les comunicacions als locutoris amb els seus fills i filles perquè només es possible el contacte visual i prefereixen veure a aquests en les visites de convivència i/o en les familiars.

Per finalitzar aquest epígraf, recollirem les principals propostes de la Recomanació 5 del Comitè de Ministres del Consell d'Europa de 2018 sobre els fills i les filles de les persones empresonades per tal de facilitar la relació entre ells. Després de fer palès que la presó es, per definició, un entorn difícil pels nens i les nenes⁴⁸, l'esmentada Recomanació parteix de la base que, permetre contactes freqüents i de bona qualitat no només beneficia al nen o a la nena sinó també al/ a la progenitor/a, al personal penitenciari i al funcionament de la presó atès que redueix les tensions inherents a l'empresonament entre i les conductes “autolítiques”, millora el bon ordre i, en definitiva, una millor reinserció. Les propostes són:

- Possibilitar visites més curtes però més freqüents pels fills més petits (R.17).
- Si les visites setmanals no són viables, fer-ne menys però més llargues permetent la interacció pare/mare-nen/a (R.18).
- Si la persona que està a càrrec de l'infant no el/la pot acompanyar, buscar alternatives com que sigui acompanyat d'un professional o per alguna persona d'una organització governamental o no (R. 19).
- Les sales d'espera i les sales de visita han de reunir les condicions d'un entorn favorable pels nens (amb llibres, joguines, jocs....), en el qual els nens se sentin segurs, acollits i respectats. L'entorn ha de propiciar la interacció i el joc amb el progenitor/a (R. 20).
- Respectar la privacitat i la dignitat dels infants abans i durant les visites així com facilitar l'accés als nens amb necessitats especials (R. 21).

⁴⁸ RECOMMENDATION CM/REC (2018) 5 of the Committee of Ministers to Member States concerning children with imprisoned parents, que hom pot consultar a <https://edoc.coe.int/en/children-s-rights/7802-recommendation-cmrec20185-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-concerning-children-with-imprisoned-parents.html>

- Si el nen o la nena viuen lluny de la presó, les visites s’han d’organitzar de manera flexible (R. 22).
- Els controls de seguretat s’han de dur a terme de la manera més “child-friendly”, respectant el dret a la dignitat i la privacitat i recorda la prohibició de mesures intrusives en nens han d’estar prohibides (R. 23).
- Els nens i les nenes, en la mesura del possible, haurien de deixar la sala de visita abans que el seu progenitor o la seva progenitora per tal d’evitar possibles traumes (R. 24).
- Maximitzar i flexibilitzar la comunicació telefònica en la mesura del possible i que fer que els nens i les nens puguin tenir la iniciativa de trucar (R. 26).
- El/la progenitor/a empresonat/da hauria de poder desenvolupar les tasques parentals habituals com comunicar-se amb l’escola, el metge i prendre les decisions pertinents (R. 27).
- L’Administració Penitenciària ha de procurar les visites addicionals per a ocasions especials (dia del pare, de la mare, nadal, vacances, aniversaris...) (R. 28).
- Només excepcionalment es poden restringir les visites i els contactes amb els fills i pel mínim temps possible (R. 30).
- Promoció de les figures de transició a la llibertat (permisos, centres oberts, unitats dependents, control electrònic...) per minimitzar l’impacte de l’empresonament en infants (R. 42).
- Cal tenir en compte les responsabilitats parentals i les necessitats familiars en les decisions que afecten a la sortida de la presó (R. 43).

4.10. Les dificultats que han d’afrontar les mares recuperada la llibertat

Les dificultats a les quals s’enfrontaran les dones que han passat pel sistema penitenciari, especialment després del compliment d’una condemna, són

moltes i sembla que, en major o menor mesura, universalment compartides⁴⁹:

a) problemes econòmics; b) superació de les addiccions; c) retrobament amb els fills i filles i, d) recerca de treball, per citar algunes de les més rellevants.

Dels relats de mares que han estat a la presó és comú identificar l'estigma que significa ser mare i haver estat a la presó. També coincideixen en sentir-se soles i mancades de suport. Per a evitar aquest estigma moltes mares decideixen no explicar als seus fills que estan a la presó. Però una vegada posades en llibertat es penedeixen, perquè els seus fills tampoc perdonen la separació i l'abandonament.

Així, el retorn després l'empresonament serà per a moltes mares un llarg i ardu camí. Com la doctrina ha exposat, la realitat que les mares hauran d'afrontar en sortir de presó s'assembla a un camí hostil en el qual hauran de bregar amb la lluita contra les seves addiccions, hauran de buscar treball i una llar digna arrossegant la xacra dels seus antecedents penals i guanyar-se, de nou, la confiança dels seus fills i filles, de la seva família després del seu pas per presó, per citar algunes de les metes més immediates que les mares hauran d'aconseguir⁵⁰. Precisament, Brown i Bloom (2009) assenyalen que les mares hauran de reprendre el rol maternal, després de sortir de la presó, amb manca de mitjans econòmics i d'accés als serveis socials així com amb una eventual drogoaddicció no superada, és a dir, envoltada dels mateixos factors que, en el seu moment, van portar a la dona a presó.

Des d'una altra perspectiva, deixant de costat les dificultats de tipus material a les quals la mare haurà de fer front, tampoc és d'estranyar que per a moltes de les mares que han abandonat la presó, la maternitat sigui molt més difícil d'exercir perquè l'empresonament i l'absència han erosionat la seva "autoritat marental" tant en la seva dimensió moral com pràctica. I, és que, com assenyalen Brown i Bloom (2009), encara que els llaços afectius amb els fills es mantinguin durant l'estada a la presó de la mare, la "autoritat marental" sí ha quedat profusament afeblida, a causa de la comissió del delictes, raó per la qual

⁴⁹ Vid., per exemple, Michalsen V., *Mothering as a life course transition: do women straight for their children?*, cit., pàg. 361 i ss.

⁵⁰ Vid., per tots Bachman R., Kerrison E., Paternoster R., Smith L., SMITH Lionel i O'Connell D., (2016) *The complex relationship between motherhood and desistance*, p. 212.

la mare deixarà de ser un referent moral per als seus fills per haver estat desacreditada públicament.

En aquesta mateixa línia, la doctrina també ha assenyalat que, malgrat el manteniment del contacte amb els fills i filles durant l'empresonament, ja sigui a través de visites, de cartes o per telèfon, una vegada en llibertat s'imposa una duríssima etapa de "restauració" dels llaços familiars o de represa de la vida familiar, etapa que pot allargar-se durant anys⁵¹.

En definitiva, les mares empresonades requeriran de suport social, familiar, emocional i legal per a mantenir els seus rols maternals durant l'estada a la presó i *a posteriori*. Per aquest motiu cal "invertir" en les estratègies multidimensionals que siguin necessàries per a poder oferir aquests suports. I això, en benefici d'unes dones que van delinquir, perquè no repeteixin aquesta experiència, però sobretot en benefici d'uns infants que no van cometre delictes i tenen dret a viure amb la seva mare⁵².

⁵¹ Les paraules de Beverly, recollides per Bachman R., et al (2016), op. cit., explicant les dificultats de la represa de la vida familiar són molt eloqüents.

⁵² Reproduïm un fragment del grup de discussió de professionals de Wad-Ras que descriu perfectament la manca de suport a les dones un cop estan en llibertat; "**P3**: *Fuera no hay seguimiento... luego las tiras a la calle. Porque claro, llega el momento de la libertad y se van a la calle, a su casa, a su barrio, con sus amigos con los que estaban antes, con los que han traficado...* **P1**: *Sin papeles, sin trabajo, sin casa (...)*"

5. Hipòtesis

En base als objectius fixats i el marc teòric analitzat, ens hem plantejat tres hipòtesis generals de treball:

- Existeix una gran prevalença de mares en situació de privació de llibertat en les presons de Catalunya.
- Les dones mares empresonades tenen unes necessitats psicològiques diferents de les que precisen les dones empresonades sense fills.
- El funcionament de les comunicacions i contactes materno-filials als diferents centres penitenciaris no és òptim.

6. Metodologia

6.1 Disseny de la recerca

El present projecte combina la metodologia quantitativa i la qualitativa. Pel que fa la metodologia quantitativa, es va elaborar un qüestionari específic per poder obtenir informació ampla i diversa de les dones en situació de privació de llibertat en Catalunya. En relació a la metodologia qualitativa, s'han realitzat diverses entrevistes i grups de discussió així com preguntes obertes dins el qüestionari.

Les dades amb les quals es treballa, són recollides mitjançant treball de camp durant el mesos de juliol a octubre de 2022, en tots els centres penitenciaris de Catalunya on es troben internes dones: Wad-Ras (o CP de Dones), Mas d'Enric, Ponent, Centre Obert de Lleida, Puig de les Basses, Brians 1 i Centre Obert de Girona, així com la unitat dependent Àgora. Durant aquest període s'ha intentat recopilar el màxim de dades sobre l'exercici de la maternitat de les dones empresonades a Catalunya. Aquestes dades han estat complementades per les extretes per part de les investigadores, fruit del mateix treball de camp, mitjançant l'observació dels participants i les converses informals amb les internes i els/les professionals.

A més de les dades produïdes pel propi treball de camp del present estudi, l'equip comptava amb dades qualitatives, fruit d'onze entrevistes semi-estructurades a dones que havien estat empresonades a Wad-Ras, Brians i Puig de les Basses, realitzades en el marc d'una recerca anterior sobre desistiment (recerca finançada pel Ministerio de Economía y Competitividad: "Encarcelamiento y desistimiento" (DER2014-55315-P) i que es va considerar adient incorporar al present estudi per tal de completar i ampliar el material. Les entrevistes es van dur a terme entre 2017 i 2018 en 9 dels casos en el domicili de les dones i en dos a les presons de Puig de les Basses i Brians en tractar-se de dones que havien reincidit.

6.2 Recollida de dades

El treball de camp que s'ha portat a terme inclou, pel que fa la recollida de dades de caràcter quantitatiu, un qüestionari estandarditzat que es va contestar per part de les dones internes en els diferents centres penitenciaris de manera voluntària i anònima. El qüestionari compta amb un apartat específic per a conèixer la situació de les mares empresonades.

Aquestes dades quantitatives, han sigut completades per dades de caràcter qualitatiu. La recollida d'aquestes últimes es va realitzar mitjançant les tres preguntes obertes del qüestionari, grups de discussió i entrevistes amb internes i professionals dels diferents centres penitenciaris. A continuació es detallen els grups de discussió i les entrevistes realitzades:

- Grup de discussió amb:
 1. Dones internes del Centre Penitenciar de Wad-Ras.
 2. Professionals del Centre Penitenciar de Wad-Ras.
 3. Dones internes del Centre Penitenciar de Ponent.
 4. Professionals del Centre Penitenciar de Ponent.
 5. Dones internes del Centre Penitenciar de Brians 1.
 6. Professionals del Centre Penitenciar de Brians 1.
 7. Dones internes de la Unitat de Medi Semiobert (UMS) del Centre Penitenciar Brians 1.
- Entrevistes individuals de:
 1. Coordinadora del Centre Penitenciar Brians 1.
 2. Interna del Centre Penitenciar Brians 1.
 3. Intern del Centre Penitenciar Brians 1.
 4. Educador del Centre Obert de Girona.
 5. Educador i Referent de gènere del Centre Obert de Girona.
 6. 3 internes del Centre Obert de Girona.
 7. Treballadora del Centre Obert de Girona.
 8. Educadora de la Unitat Dependent Àgora.
 9. Personal d'infermeria de Centre Penitenciar Wad-Ras.
 10. Bibliotecària del Centre Penitenciar Brians 1.
 11. Responsable del Programa de Responsabilitat Parental del Centre Penitenciar de Brians 1.

Els grups de discussió –tant de dones internes com de professionals– estaven formats per entre 4 i 10 participants. En quant els grups de discussió de les internes estaven conformats per dones internes de diferents perfils: espanyoles, estrangeres, mares amb fills menors d’edat, mares amb fills majors d’edat, dones sense fills, dones recent ingressades, dones que portaven temps internes, dones gaudint de permisos etc. En relació al grups de discussió dels/les professionals, es va intentar que estiguessin conformats per professionals de diferents àmbits: vigilància, tractament, educació, caps de departament, biblioteca, referents de gènere etc...

Pel que fa les entrevistes, es tracten d’entrevistes en profunditat semi-estructurades per a obtenir informació i aspectes que no són directament observables mitjançant un qüestionari, permetent així recollir l’experiència i l’opinió subjectiva de les dones internes i els/les professionals en relació a la maternitat a la presó.

Es va enregistrar l’àudio en format digital tant dels grups de discussió com de les entrevistes. Aquestes últimes, a més, s’han transcrit seguint els criteris de transcripció de Jefferson (Jefferson, 1984)⁵³. Aquest tipus de transcripció requereix una literalitat que implica mantenir els usos indistints del català i castellà i impedeix corregir les formes habituals de l’expressió oral.

6.3 Població de l’estudi

La unitat d’anàlisi són totes les dones mares empresonades a Catalunya, però vàrem considerar que per estudiar en profunditat aquesta població no només devíem recollir dades per part de les internes si no que també s’haurien de recollir dades per part dels i de les professionals dels centres penitenciaris i unitats dependents.

Pel que fa el nombre de qüestionaris, es van contestar per part de les dones un total de 208 qüestionaris, dels quals la mostra de mares en situació de privació

⁵³ Jefferson, Gail (1984). On the organization of laughter in talk about troubles. En J. Maxwell Atkinson y John Heritage (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (pp. 346-369). Cambridge: Cambridge University Press
<http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511665868.021>

de llibertat és de 148. Aquestes 148 dones mares es reparteixen per centres de la següent manera: en Wad-Ras trobem una mostra de 49 mares; a Mas d'Enric la mostra de mares és de 22; a Ponent van contestat un total de 15 mares; a Puig de les Basses la mostra de mares és de 15; a Brians 1 comptem amb 44 mares, i per últim, en el Centre Obert de Girona la mostra de dones mares és de 3.

6.4 Anàlisi de dades

Tal com s'assenyalava amb anterioritat, s'han emprat tècniques d'anàlisi de dades tant quantitatives com qualitatives.

Respecte a l'anàlisi de les dades quantitatives es requereix d'un software específic. Així doncs, es va crear una base de dades en el programa IBM SPSS Statistics, treballant l'anàlisi d'estadístics descriptius i l'anàlisi bivariàble que es va realitzar utilitzant taules de contingència. Pel que fa l'anàlisi de les dades qualitatives s'ha realitzat un anàlisi del contingut temàtic utilitzant el programa ATLAS.ti.

7. Resultats

7.1 Perfil sociològic de les mares empresonades

7.1.1 Edat

La mitjana d'edat de les mares empresonades de la nostra mostra (148 mares d'entre les 208 que van respondre el qüestionari) és de 42,65 anys, essent la mare interna més jove una dona de 20 anys i la més gran una dona de 76 anys. Com s'observa al següent quadre, el 64% de les mares empresonades es situen en la franja dels 30 als 49 anys; un 17% entre les 50 i els 59 anys i trobem només un 8% de mares majors de 60 anys. A l'altre extrem, un 11% de les mares enquestades tenen menys de 30 anys.

Taula 5. Edat de les dones mares empresonades⁵⁴

	Freqüència	Percentatge
18-29 anys	16	11
30-39 anys	49	35
40-49 anys	41	29
50-59 anys	24	17
Més de 60 anys	12	8

Des d'una altra perspectiva, pel que fa a les edats de les mares empresonades, podem observar que el 46% es troba en la franja que va dels 18 als 40 anys que seria l'edat reproductiva per excel·lència enfront al 54% que tenen més de 40 anys (29% de les mares tenen entre 40 i 49 anys; un 17% entre 50 i 59 anys i un 8% són majors de 60 anys). A tenor d'aquests resultats, es constata el gradual envelliment de la població femenina reclosa i, en especial, de les mares empresonades. En efecte, en poc més de 7 anys s'ha reduït en 11 punts el percentatge de les mares en edat reproductiva a Catalunya atès que l'any 2015 el 57,8% de les mares encarcerades a Catalunya tenien menys de 40 anys enfront al 46% observat al 2022 en aquesta recerca. Però és que si ens remuntem a l'estudi de Giménez-Salinas et al. (2006), la xifra de dones

⁵⁴ Totes les taules i gràfics presentats són d'elaboració pròpia.

empresonades menors de 40 anys de la seva mostra era del 85,7% i només un 14,3 tenien més de 40 anys. Aquesta tendència a l'envelliment també s'observa atenent a l'edat mitjana que recordem és de 42'65 anys mentre que a la recerca de Mapelli et al (2013), centrada en Andalusia l'edat mitjana era de 37,49 anys⁵⁵.

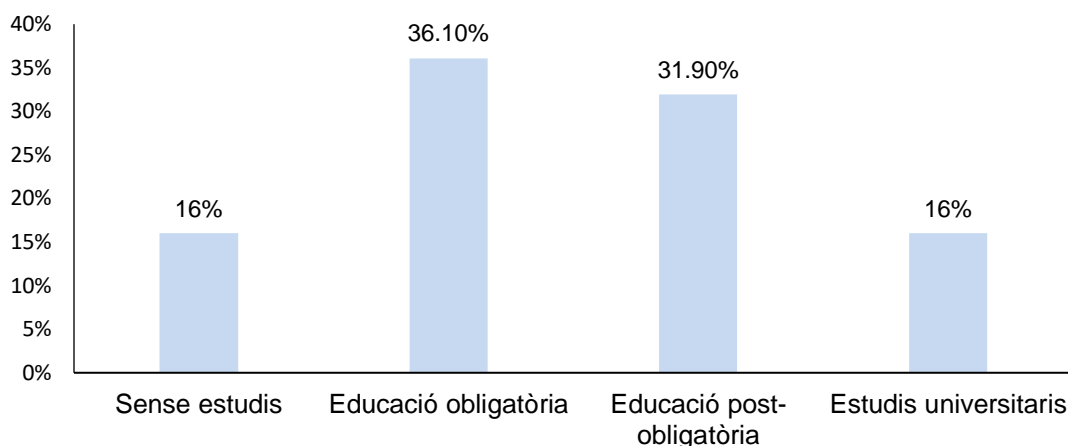
Reforçant l'afirmació sobre l'envelliment de la població femenina, podem portar a col·lació els testimonis d'aquelles dones que en la pregunta oberta del qüestionari sobre el que més desitgen quan arribi la llibertat definitiva fan esment dels seus nets i/o netes:

- *“Conseguir un piso y estar siempre con mi familia, mis nietos. Estar siempre juntos. Doy gracias a Dios tener una familia unida”* (A13).
- *“Tener a mi hija y mi nieta a mi lado”* (C99).
- *“Estar con mi marido y ver a mis hijos y nietos”* (B70).
- *“Que mis hijos y nietos estén bien”* (E133).
- *“Que mis nietos me quieran mucho”* (E147).
- *“Tener mi hija y nietos y mis perros como lo tenía antes de entrar”* (E172).
- *“Estar bien de salud y que mis hijos y nietos estén bien”* (F123).

⁵⁵ A la recerca de Mapelli et al (2013) “La exclusión de las excluidas ¿Atiende el sistema penitenciario a las necesidades de género? Una visión andaluza, *Estudios Penales y Criminológicos*, 33, p. 83, constataren que l'edat mitjana dels fills era de 15 anys el que els portà a afirmar que mares relativament joves havien d'afrontar “*desde la cárcel el crítico proceso de la adolescència de sus hijos*”.

7.1.2 Estudis

Gràfic 1. Nivell d'estudis abans d'entrar a la presó

Les dades relatives al nivell d'estudis de les mares empresonades l'any 2022 també evidencien un canvi de tendència a posar de manifest, respecte estudis anteriors com el de Giménez-Salinas et al. (2006). En efecte, d'acord amb les dades extretes de la nostra mostra, s'igualava el nombre de dones sense estudis amb el de dones amb estudis universitaris (15,5% en ambdós casos) mentre d'acord amb la mostra de l'estudi de 2006, un 12,2 % de les dones no tenien estudis i un 11% tenien estudis universitaris. Ara bé, els canvis més rellevants tenen lloc en l'increment de dones amb estudis post-obligatoris (31,1%), ja que en la mostra de Giménez-Salinas et al. era del 9,7%.

7.1.3 Font d'ingressos principal i situació laboral abans de l'entrada a la presó

La font d'ingressos majoritària de les mares de la mostra abans d'entrar a la presó era el treball, tot i que menys de la meitat ha marcat aquesta opció (47,6%). En segon terme, trobem el suport familiar en un 11,7% i la percepció de subsidis diferents a la pensió per malaltia o desocupació (10,3%) com a principal font d'ingressos, seguit en igual proporció per la comissió d'activitats il·legals (9,7%) i "altres" (9,7%). Una minoria de mares responen que la seva font d'ingressos més important provenia de la percepció d'una pensió per malaltia (5,5%); pensió per desocupació (4,8%) i el suport d'amistats (0,7%).

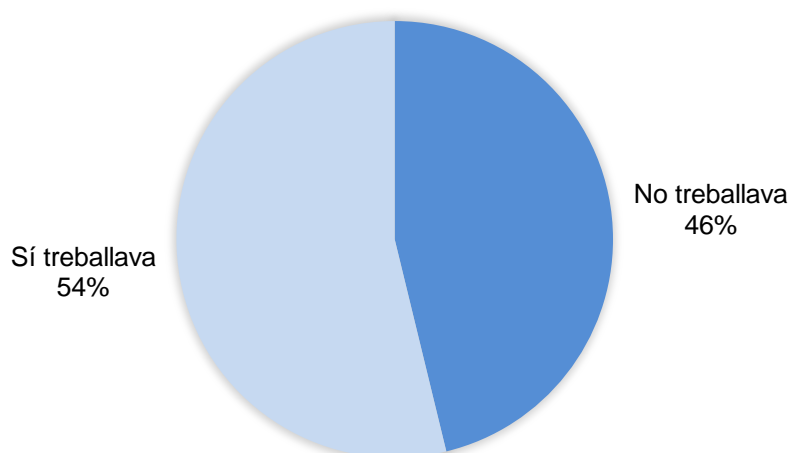
Respecte de l'opció "altres" com a principal font d'ingressos, hi havia la possibilitat de concretar quina era. Les respostes d'aquell 9,7% de mares que van triar aquesta opció són: pensió de jubilació (4 dones) o cap font d'ingrés (4 dones) i ajuda d'aliments (1 dona), lloguer de propietats i l'exercici de la prostitució (1 dona).

Taula 6. Principal font d'ingressos abans de l'empresonament

	Freqüència	Percentatge
Treball	69	47,6
Suport familiar	17	11,7
Suport d'amics/gues	1	,7
Pensió per desocupació	7	4,8
Pensió per malaltia	8	5,5
Altres subsidis (PIRMI etc.)	15	10,3
Activitats il·legals	14	9,7
Altres	14	9,7
Total	145	100,0

Tot i que un 47,6% de les mares enquestades responia que la seva principal font d'ingressos era el treball, després a la pregunta concreta sobre si treballaven abans de l'entrada a la presó, un 53,8% de les mares contesten afirmativament enfront al 46,2 que manifesten no treballar.

Gràfic 2. Treball abans de l'empresonament

Tot i la gran varietat de feines reportades per les dones, hem intentat agrupar-les en torn a les categories que apareixen al quadre següent⁵⁶. Val a dir, que la immensa majoria dels oficis es situen en el sector serveis i podríem qualificar-los, en termes generals, com precaris, deficientment retribuïts, sovint sense contracte laboral amb la consegüent inseguretat jurídica i manca de beneficis socials. La categoria a la que s'hi encabirien el major nombre de mares treballadores és el d'altres (25,7%) seguit per la d'hosteleria (15,7%); neteja (12,9%); dependents a botigues i cuineres (amb 8,6 i 10% respectivament). Dintre de la categoria d' "altres" trobem una amalgama extensa d'oficis: des d'una consultora immobiliària, a una escombraire, passant per forneres, dones treballant a una bugaderia, una professora d'auto-escola, una altra d'hípica o una agent de policia, per citar-ne només alguns.

Taula 7. Tipus de treball de les mares abans de l'ingrés a la presó

	Freqüència	Percentatge vàlid
Hosteleria	11	15,7
Neteja	9	12,9
Cuineres	6	8,6
Cuidadora	7	10,0
Administrativa	3	4,3
Àmbit de la salut	4	5,7
Negoci propi	1	1,4
Esteticista, perruqueria i bellesa	5	7,1
Dependent	6	8,6
Altres	18	25,7

7.1.4 Nacionalitat

Entre les dones enquestades, s'observa una elevada proporció de mares estrangeres (el 41,2%), tot i que hi ha més mares espanyoles (58,1%). D'acord amb les dades globals de dones empresonades a Catalunya a l'octubre de

⁵⁶ En l'annex es troba la relació íntegra de les totes les feines reportades per les mares enquestades.

2022, el 35,7% són estrangeres i un 64,3% són espanyoles⁵⁷. En qualsevol cas, les xifres mostren una major voluntat a col·laborar en aquesta recerca de les mares estrangeres, en línia al que ja afirmaven Castillo Algarra i Ruiz Garcia (2010) sobre el nivell cultural i habilitats socials superiors del col·lectiu de dones estrangeres respecte de les dones espanyoles i que es veuen reflectits al seu comportament i en el tracte tant amb els professionals com amb la resta de companyes⁵⁸.

L'exercici de la maternitat en el cas de les dones estrangeres pot ser encara més difícil que per les mares empresonades que tenen els seus fills a prop. Per això, no és d'estranyar que moltes desitgin, recobrada la llibertat, el retrobament amb els fills, ja sigui perquè elles tornin als seus països ja sigui perquè volen portar als seus fills a Catalunya, tot i les dificultats que se'ls plantejaran a causa de les restrictives normes en matèria d'estrangeria:

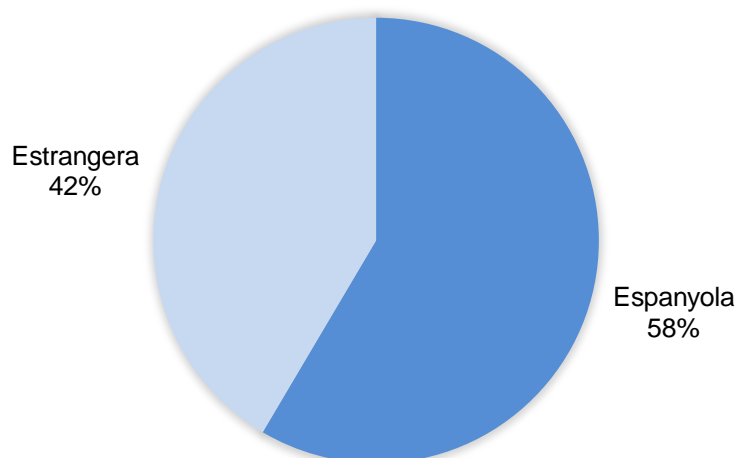
- *“Traer a mi hijo y salir adelante”* (E169).
- *“Regresar a mi país con mi familia lo antes posible y reunirme con mi familia es lo que más quiero y anhelo”* (A35).
- *“Que nos ayuden a los extranjeros y no nos victimicen más. No todas somos iguales; que no sean racistas con nosotras. Yo soy una madre que busca oportunidades pero como no tengo documento DNI o NIE es muy difícil. Pero lucharé por mis hijitas”* (A19).

Pel que fa a les nacionalitats, s'observa una elevada varietat. Ara bé, destaquen les mares procedents d'Amèrica Llatina i, concretament, de Colòmbia (8 dones); del Perú (6 dones); de Cuba (5); de Veneçuela (4 dones); Paraguai (4 dones). En definitiva, les mares procedents d'Amèrica Llatina conformen el 70,4% de la mostra enfront al 13,4 de les mares provinents d'Europa; el 9,8% de les mares que provenen d'Àfrica o el 6,5% que procedeixen del continent asiàtic.

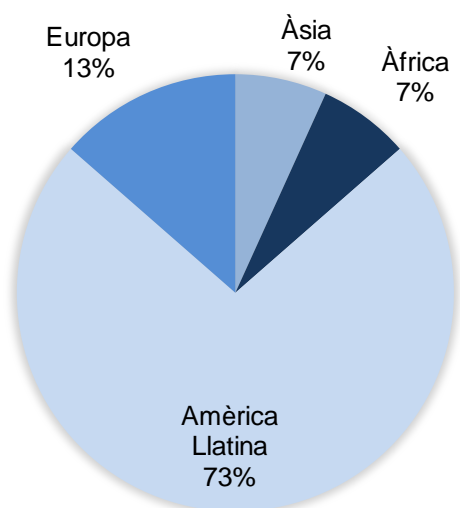
⁵⁷ http://www.gencat.cat/justicia/estadistiques_serveis_penitenciaris/8_pob.html

⁵⁸ Castillo Algarra i Ruíz García (2010), “Mujeres extranjeras en prisiones españolas. El caso andaluz”, a *Revista Internacional de Sociología (RIS)*, Vol. 68, nº 2, p. 493.

Gràfic 3. Nacionalitat mares empresonades

Gràfic 4. Nacionalitat mares estrangeres per continents

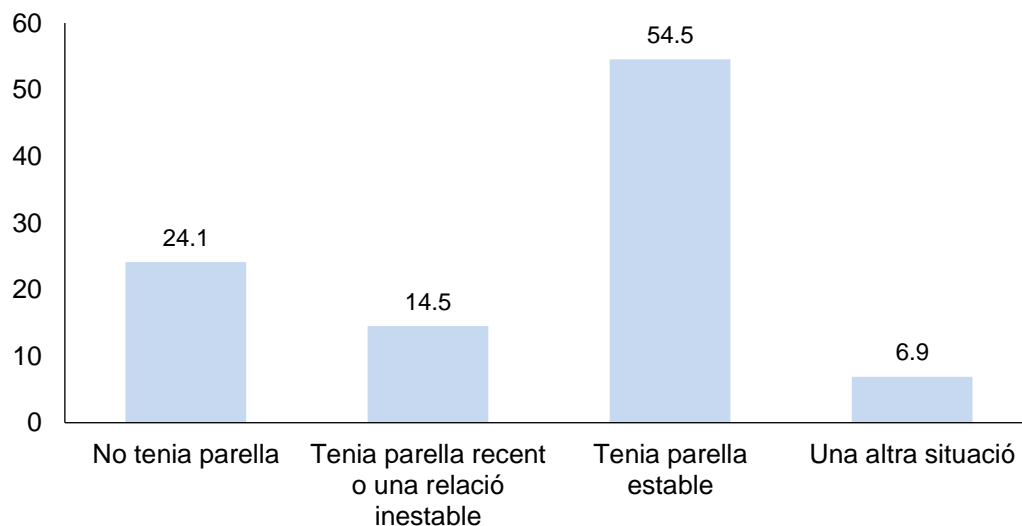
7.1.5 Parella

D'acord amb les dades obtingudes: un 24,1% de les mares no tenien parella 6 mesos abans d'entrar a la presó mentre un 14,5% assenyalà que tenia una parella recent o inestable. Més de la meitat de les mares han respost que tenien una parella estable (54,5%) i un 6,9 ha marcat la casella "altres".

No totes les dones que varen marcar “altres” afegixen informació al respecte. Ho fan 8 de les 10: tres assenyalen que estaven en tràmits de separació. També una quarta afirma que està separada però adverteix que va ser per ordre judicial per maltractament (tenim el dubte de si es tractava d’una ordre d’allunyament); dues dones fan menció que tenen parella però aquesta es troba fora del país i una darrera manifesta que es trobava coneixent a una persona i una altre que era vídua.

Aquests resultats són clarament inferiors als obtinguts en la recerca de Giménez-Salinas et al (2006) que en la seva mostra obtingueren un 74,7% de dones amb parella estable i un 25,3% sense parella⁵⁹. En qualsevol cas, poc més de la meitat de les mares de la nostra mostra tenen una parella estable i, per tant, en molts casos han d’afrontar en solitari la maternitat. Si a l’absència de parella unim el fet que les mares empresonades tenen un índex de fecunditat més elevat i que molts dels fills són menors d’edat, podem afirmar que l’empresonament pot agreujar el difícil procés de reorganització familiar inherent al *status* de la monoparentalitat.

Gràfic 5. Situació de parella abans de l’ingrés a la presó

⁵⁹ Navarro (2018), per la seva banda, reportà gairebé un 77% de mares “monoparentals” en el seu estudi. D’acord amb les seves dades, un 23,06% de les mares estaven casades; un 12,88% divorciades; un 10,77% separades; un 4,91 eren vídues i en un 0,11% no constava l’estat civil. Tanmateix, com reconeixia l’autora aquell 77% de “monoparentals” era en sentit legal estricte perquè podia haver mares amb parella estable que no responien a cap de les opcions que podien respondre (p. 77).

7.1.6 Persona a la que es sentien més unides les mares enquestades abans de l'entrada a la presó

Aquesta era una pregunta de resposta única. Tanmateix, poques de les mares han marcat només una persona. La majoria ha fet una elecció múltiple.

Les opcions més escollides han estat:

- Fills/es (36).
- Parella i fills/es (20).
- Mare (13).
- Mare i fills/es (12).
- Parella (12).

Tenint en compte, les respostes de cadascuna de les mares, observem que la immensa majoria amb les persones que se sentien més lligades abans de l'entrada a la presó era amb els fills/es. Concretament, el 59,5% de les mares ha marcat aquesta opció, seguida per l'opció de "parella" i "mare", en idèntica proporció (32,4% en ambdós casos); en un 20,3% dels casos, les mares enquestades assenyalen als/les germans/es i/o germanastres i en molta menor proporció al pare (10,3%) o a d'altres persones" (10,3%). Finalment, un 3,4% de les dones manifesta que no sentia lligam amb cap persona i 1 dona es decanta pel seu padrastre (0,7%).

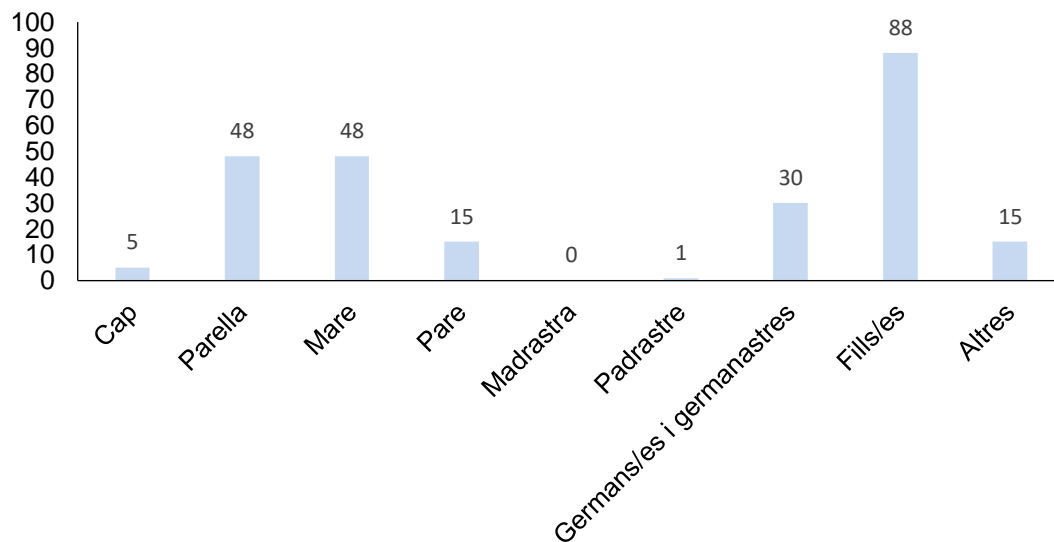
Pel que fa a "altres" les mares han inclòs una gran varietat de persones, destacant les àvies, els nets, les amigues i la jove. Alguna mare ha esmentat dintre d'aquest grup a nebots, cunyats o sogre⁶⁰.

Com a colofó, voldríem esmentar que ens sobta que si un 54,5% de les mares assenyalaven que tenien parella estable abans de l'empresonament, ara només un 32,43% esmenti a aquesta com la persona a la que se sentia més lligada, en idèntica proporció a la mare. Tampoc són moltes les mares que en la pregunta oberta sobre els desitjos que tenen quan arribi la llibertat inclouen a la parella, tret d'unes poques que manifesten:

⁶⁰ A l'annex hi ha el quadre complert amb totes les respostes de les mares que van indicar que se sentien lligades a "altres persones" i van identificar-la.

- “*vivir en pareja*” (A10).
- “*clarísimamente al lado de mi pareja y mi hija*” (A32).
- “*Tener un lugar propio donde vivir, junto con mi pareja y mis hijas*” (B68).
- “*Estar con mi familia, madre, hijo, pareja*” (B72).
- “*Estar en casa con mis hijos y mi pareja*” (E145).
- “*Emprender una nueva vida con mi pareja*” (E154).
- “*Mis niños, mi pareja y mi padre, que estén en buenas condiciones*” (D110).

Gràfic 6. Persona a la que se sentia més unida abans de l’empresonament

7.1.7 Violència de gènere exercida sobre les mares empresonades

Un dels factors clau en analitzar la situació de les dones empresonades és el fet d’haver patit violència de gènere atès que moltes d’elles han patit maltractaments físics o psicològics per part de les parelles amb anterioritat a l’entrada a la presó. En el cas de les mares de la nostra mostra, gairebé un terç d’elles (un 31,8%) reporten haver estat víctimes de violència de gènere front al 66,2% que responen negativament:

- “*Yo en prisión he aprendido a valorarme a mí misma porque como era una mujer que no tenía, o sea mi marido a mi m’había quitao, no valía*

una puta mierda, no era persona. Ahí aprendí a valorarme como persona y honrarme” (R444).

- *espero no volver a consumir y sobre tema de pareja no dejar que me peguen” (A31).*

Malgrat l'elevat nombre de dones que han estat víctima de violència de gènere, cal posar de manifest un relatiu descens respecte de xifres de recerques anteriors com la de Navarro et al. (2016) que reportaren les següents dades: un 44,8% de dones havien patit maltractament físic, un 56,9% maltractament psicològic i un 24% havia estat víctima d'abús sexual⁶¹

Això, no obstant, els professionals del medi penitenciari i l'Administració són plenament conscients de la problemàtica i, en els darrers anys, han endegat programes de tractament a totes les presons catalanes amb població femenina adreçats a conscienciar a les dones dels beneficis d'allunyar-se de situacions de maltractament per tal que, en abandonar la presó, es trobin en condicions de defugir relacions tòxiques. Els testimonis de dos professionals descriuen brillantment la situació de moltes de les dones que han patit violència de gènere i com intenten treballar aquest tema des de presó:

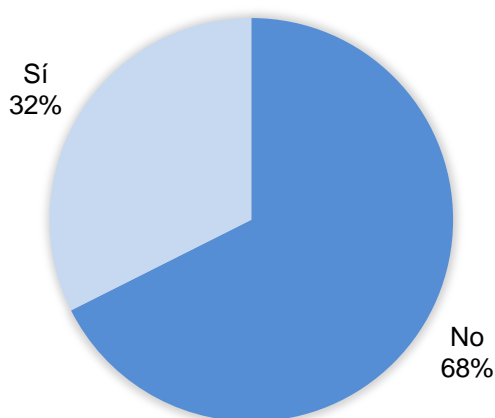
- *“Hay muchísimas mujeres en prisión fruto de una situación social en la cual el hombre comete delitos y la mujer está ahí en medio (...) se le suma también estas relaciones de pareja que no son igualitarias, en que la mujer es una sumisa, que establecen relaciones tóxicas, en que lo que dice el hombre es lo que se hace en esa casa, en que además son las mujeres las que se hacen cargo de esa casa, del cuidado de los niños, etc, o sea, igual que en la calle hace falta mucho por hacer, en prisión se agrava más (...) es un tipo de familia en la cual las mujeres han sufrido muchas de ellas violencia de género, muchas de ellas establecen relaciones de pareja en que los roles desde luego no son igualitarios ni las relaciones de pareja de igual a igual...falta mucho por*

⁶¹ NAVARRO et al (2016), *Incidencia del trastorno límite de personalidad en mujeres encarceladas*, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Pel que fa al territori espanyol, MAPELLI et al. (2013), en la seva recerca centrada en Andalusia revelen que el 51% de les dones enquestades va manifestar haver estat víctima de maltractaments abans de l'ingrés a la presó, sent el marit/company en el 37% dels casos el causant d'aquella violència.

hacer y los profesionales que trabajamos allí trabajamos también estos aspectos” (Professional de Wad-Ras).

- *“Hem tingut algun petit problema de maltractaments a la llar que la interna ens ho va manifestar al retornar d’algun permís. Hem donat suport, inclús l’hem acompanyat al jutjat i a l’hora de la veritat no ha volgut posar la denúncia. Per una institució com cal, a través de la jurista, se li ha acompanyat a fer la denúncia, se li ha acompanyat al jutjat i en el moment de confirmar la denúncia, es tiren endarrere (...) Hem arribat a acompanyar gent de maltractaments per part de fills a la mare i entre parella. I sempre hem donat suport, hem acompanyat, però ens trobem amb, quasi amb un 95% dels casos, dels pocs que ha hagut, que quan arriba el moment ens tiren enrere (...) No podem fer res, però la institució li ha donat tot el suport i acompanyament. Lo que si intentem és que, més que tindre un pla dintre de la presó, sinó que intentem en tercer grau és la normalització i la socialització, és derivar cap a les entitats i els suports externs. Intentar informar de quines són les seves possibilitats” (Professional de Puig de les Basses).*

Gràfic 7. Mares que han patit violència de gènere abans del seu ingrés a la presó

Finalment, pel que fa a l’èxit dels programes i activitats adreçats a les dones empresonades per a superar situacions de maltractaments, val a dir que més

d'un 90% de les mares enquestades consideren que, un cop arribada la llibertat definitiva, és improbable o molt improbable que siguin víctimes de violència física, sexual o psicològica per part d'un familiar. *A sensu contrario*, sí hi ha 6 dones que responen que es "molt probable" (5,4%) i 5 que ho creuen "probable" (4,5%). Això no obstant, un nombre considerable de les dones no varen respondre la pregunta. Concretament, 37 de les mares enquestades van deixar en blanc aquesta pregunta, el que suposa un 25% de la mostra i no coneixem les raons. En tot cas, en ulteriors recerques caldrà estar amatents i verificar si aquest silenci es relaciona amb sospites raonables d'aquestes dones que no han respost de ser víctima d'algun tipus de violència.

Taula 8. Probabilitat de ser víctima de violència per part d'un familiar un cop en llibertat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Molt probable	6	4,1	5,4
Probable	5	3,4	4,5
Improbable	32	21,6	28,8
Molt improbable	68	45,9	61,3
Total	111	75,0	100,0
Perduts Sistema	37	25,0	
Total	148	100,0	

7.1.8 Els antecedents familiars de les mares empresonades

Vàrem preguntar a les dones si algun dels seus familiars havia estat alguna vegada empresonat. Aquesta era una pregunta de resposta múltiple però els resultats són els següents⁶²: gairebé la meitat de les mares empresonades (46%) reporten no tenir cap familiar que hagi estat mai empresonat. En quant a les mares que sí afirmen que algun dels seus parents ha estat encarcerat, un 15% assenyalen als germans/nes o germanastres; un 11% a la parella; un 9% al pare; un 4% a la mare; un 1% als fills i només una mare va afirmar que el seu padrastre havia estat a la presó. El 8% de les mares han respost a "altres

⁶² A l'annex hi ha les taules descriptives amb totes les respostes.

familiars” i entre aquests apareixen, en primer lloc, els tiets (9 mares); els cosins (8 mares); els cunyats (2 mares) i tres mares diferents responen que l'àvia, l'avi i les sogres.

Si bé poques dones han assenyalat a la mare com la familiar empresonada, una professional amb 22 anys d'experiència, va reportar casos de joves empresonades que havien nascut a la Unitat de Mares de Wad-Ras:

- *“Hay muchas familias que son patológicas y que cometen delitos de manera reiterada y muchas familias en los sus miembros de diferentes edades han entrado en prisión. Esto es así y es un pez que se muerde la cola. Yo he tenido mujeres jóvenes que sus madres las han tenido en el Departamento de Madres. Esto no se acaba nunca. Familias patológicas que su manera de vivir es traficar con drogas, los adolescentes que crecen en esas familias, es lo que han aprendido y de ahí no salimos. Es triste verlo. Cuesta mucho que a nivel Administración, por muchos esfuerzos que hagamos, cuesta mucho romper ese círculo”* (Professional de Wad-Ras).

Taula 9. Persones de la família que hagin estat a presó

	Freqüència
Cap parent a la presó	81
Germans/es o germanastres	26
Parella	19
Pare	16
Altres	15
Mare	8
Ns/Nc	8
Fills/es	4
Padrastra	1
Madrastra	0

7.1.9 Salut de les mares empresonades

7.1.9.1 Estat de salut de les mares empresonades: malalties diagnosticades

Pel que fa a la seva salut, majoritàriament les mares enquestades la van qualificar com bona (35,8%) o excel·lent (31,4%) mentre gairebé un terç de les dones van considerar que la seva salut era regular (24,8%) o dolenta (8 %). En canvi, alguns professionals de la salut del medi penitenciari no tenen una posició tan optimista en quant a la salut de les dones empresonades:

- *“Algunas de las mujeres nunca se han ocupado de su salud. Han consumido drogas, han tenido contacto con enfermedades infecciosas de todo tipo; tienen su salud mental muy deteriorada (...) Tenemos un alto tanto por ciento de mujeres, muchas de ellas jóvenes, muchas de ellas madres, con una autoestima por los suelos, con una historia de maltrato, de violencia de género y con unos hábitos muy poco saludables respecto a sus relaciones sexuales, a sus relaciones con drogas y con una patología mental o por lo menos con su salud mental deteriorada. No todas, evidentemente, pero hay un perfil importante de este tipo de mujeres”* (Professional de Wad-Ras).

Taula 10. Estat de salut de les mares empresonades

	Freqüència	Percentatge vàlid
Excel·lent	43	31,4
Bo	49	35,8
Regular	34	24,8
Dolent	11	8,0
Total	137	100,0

Preguntada una professional de la salut sobre els principals problemes de salut que es troben en relació a les dones empresonades i si hi ha algun tipus de problema comú a totes elles, la professional respon:

- *“Está claro que nosotras visitamos igual que en ambulatoria a diabéticas, hipertensas, anémicas, patologías propias de la atención primaria (...) si*

hay alguna cosa especial es que nosotras incidimos mucho en la salud sexual y reproductiva de las mujeres porque tratamos con mujeres y entonces todas las enfermedades de transmisión sexual, el cuidarse, el hablar de protección, de autoestima, de violencia de género, de relaciones de pareja saludables, etc, incidimos mucho en ello porque tenemos un perfil de pacientes, no todas, con una salud sexual muy deteriorada” (professional de Wad-Ras).

Tanmateix, pel que fa a la salut tant algunes de les dones entrevistades com els professionals destaquen l'oportunitat que ofereix la presó per a la prevenció, cura i tractament d'algunes malalties i/o addiccions:

- *“antes era una mujer que nada más estaba por mis hijos yo no me cuidabaaa, me dejaba mucho, sabe? (...) y ahora no, ahora estoy con mi deporte por cuidar”* (R234).
- *“Podemos trabajar con ellas cosas que por ellas mismas no han trabajado. Entrar en prisión, a nivel de salud, puede ser para algunas una oportunidad y eso a nivel profesional es muy enriquecedor. Estoy muy contenta de trabajar aquí”* (Professional de Wad-Rad).

Amb tot, les queixes per l'assistència mèdica a les presons de dones han estat reiterades en els grups de discussió de dones. Una d'elles relacionada amb la maternitat és la següent:

- Participant 3: (...) *Muchas estuvieron embarazadas y tuvieron abortos porque no tenían seguimiento cada dos veces... La alimentación es fatal* (Grup de discussió de dones de Brians)

En quant a les malalties, la més diagnosticada és la depressió. A la depressió segueixen altres malalties com els mals d'esquena crònics (35 dones); el colesterol (26 dones); la hipertensió (22 dones) o l'asma (21 dones). També destaca la presencia de malalties relacionades amb el consum de drogues com l'hepatitis B o C (8 dones) o la Sida (7 dones) . Altres malalties més minoritàries són les que apareixen a la taula següent:

Taula 11. Malalties diagnosticades a dones empresonades

Malalties diagnosticades	Freqüència
Depressió	54
Mals crònics d'esquena	35
Alt colesterol o triglicèrids	26
Hipertensió	22
Asma	21
Altres trastorns mentals	18
Artritis reumàtica	15
Addicció a alcohol o drogues il·legals	10
Hepatitis B o C	8
Diabetis	8
Malalties cardiovasculars	8
VIH o SIDA	7
Malaltia pulmonar	6
Càncer	4
Infart	1
Malalties de transmissió sexual (diferents del VIH)	1

7.1.9.2 Salut mental de les mares empresonades

La depressió, segons assenyalaven a l'epígraf anterior, és la malaltia més diagnosticada i va vinculada, d'acord amb l'exposat al marc teòric, amb l'angoixa que comporta per les mares l'ingrés a la presó. Així, gairebé la meitat de les mares que van respondre el qüestionari manifesten patir-la (46,9%). Una de les dones que va participar al grup de discussió de Wad-Rad explicava, per exemple:

- *“Yo tengo crisis de ansiedad y a veces si no tengo una compañera para hablar o que son muy nuevas y no voy a ir a explicarles mis problemas (...) tu familia es quien mejor te puede entender (...) escuchar una voz cálida de tu familia. Yo soy madre. Tengo cuatro niños. Las*

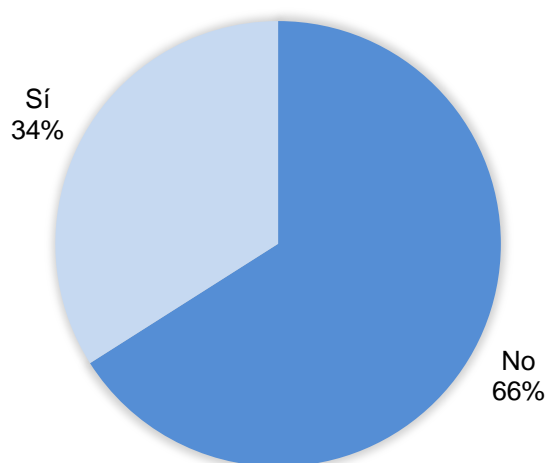
comunicaciones son nefastas” (dona participant al grup de discussió de dones de Wad-Ras).

Ara bé, el 67% de les mares enquestades consideren que gaudeixen d'una excel·lent (31%) o bona (36%) salut mental enfront al 33% que afirmen que la seva salut és regular (25%) o dolenta (8%). Atinent al diagnòstic, un 24,3% de les mares afirmen que se'ls ha diagnosticat depressió i un 9,5% tenen diagnòstica altres malalties mentals. En canvi, un 47,3% i un 62,2%, respectivament, manifesten que no se'ls ha diagnosticat depressió ni altres malalties mentals. Això, no obstant, sobta l'alt percentatge de respostes perdudes (42), que conformen gairebé un terç: un 28,4% de les mares no han contestat si tenien o no diagnosticada depressió o altres malalties mentals.

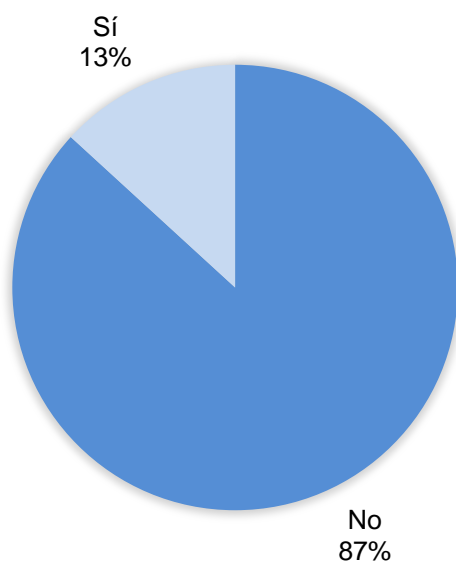
Taula 12. Salut mental de les mares empresonades

	Freqüència	Percentatge vàlid
Excel·lent	43	31,4
Bona	49	35,8
Regular	34	24,8
Dolenta	11	8,0
Total	137	100,0

Gràfic 8. Depressió diagnosticada

Gràfic 9. Altres trastorns mentals diagnosticats

7.1.9.3 Malalties de les mares empresonades tractades a la presó

D'altra banda, malgrat la reiterada queixa per part de les internes sobre la medicació excessiva que els hi es administrada pel personal sanitari, d'acord amb les respostes dels qüestionaris, les xifres no són tan elevades i s'avenen gairebé sempre de manera proporcional a les malalties diagnosticades. Algun dels testimonis sobre la sobre-medicació els hem trobat als grups de discussió de dones:

- *“Cualquier cosa, tú vas al médico, me pasa esto, y medicación. Te dopan. Te ven que estás muy alterada, medicación. Y así. Lo más fácil es darte mucha medicación y dejarte todo el día así”* (Grup de Discussió UMS-Brians).
- *“Es que muchas personas se refugian en la medicación para evadir sus temas personales, ya que hay gente que vaga como zombie en el patio y realmente yo pienso que debería haber gente haciendo un control medico. Porque, mira, tú llegas a la cárcel, muchas vienen con problemas de drogadicción, pues aquí te dan metadona, para que vayas controlando, pero qué pasa con esa metadona, si es constante no lo controlas porque te habitúas a esa metadona”* (Grup de discussió dones Wad-Ras).

- *“Me frustra, me frustra, a mí me medican más, porque tengo esa frustración (...) Ellos quieren arreglarlo con diazepam (Grup de discussió dones Wad-Ras).*
- *“Cuando entran todas piden para dormir (refiriéndose a la medicación) porque tienen estrés y no pueden dormir, y tienen ansiedad, ataques de ansiedad. Entonces qué pasa, como en la calle, el médico te ofrece ansiolíticos y pastillas para dormir. Entones qué pasa, que el tratamiento que te da el psiquiatra tarda en hacer... bueno, no en hacer efecto, sino en saber cuál es la medida que tú necesitas y entonces hay muchas que sí que van, la primera época, un mes o así, pues igual sí que tienen un poco de exceso de medicación, que después se va regulando y ya vuelven a la normalidad, sí. Pero cuando están recién llegadas, que vienen de la calle con problemas de toxicomanías también toman aparte otros medicamentos para controlarle eso. Y entonces claro, es como que van zombies por los pasillos. Pero luego ya se van equilibrando” (Grup de discussió de professionals de Wad-Ras).*

Taula 13. Malalties per la qual les mares reben tractament i/o medicació

Malalties per la qual les mares reben tractament	Freqüència
Depressió	36
Dolors crònics d'esquena	20
Hipertensió	17
Alt colesterol o triglicèrids	15
Asma	14
Altre trastorn mental	14
Artritis reumatisme	8
Diabetis	8
VHS o SIDA	6
Hepatitis B o C	5
Malalties cardiovasculars	4
Addicció a alcohol o drogues il·legals	2
Malaltia pulmonar	2
Càncer	1
Infart	1

7.1.10 El consum de drogues entre les mares empresonades

L'addicció de les mares de la mostra a l'alcohol i d'altres substàncies psicotròpiques és elevada, com mostren els resultats obtinguts i que reflecteixen els quadres i gràfiques següents així com les reflexions d'alguns professionals i d'alguna de les dones entrevistades:

- *“El uso de drogas es muy habitual. Estamos normalizando algunas drogas pero ya en la sociedad. Es muy grave. No solo con gente joven. Allí trabajamos mucho la drogodependencia y también la patología mental algunas veces asociada al consumo de drogas. Hay personas que tienen un trastorno psiquiátrico de base pues es un factor de riesgo para ser consumidora de drogas y al revés también”* (Professional de Wad-Ras).
- *Hay trayectorias de tóxicos en la mayoría de casos, en algunos superada, otras no, (...) la mayoría del consumo ya venía de fuera; muchas de las que he conocido venían ya con ello y en algunas se han potenciado adentro y, al contrario, hay otras que adentro lo han trabajado y lo han dejado. Pero sí que es un factor en contra y también el alcohol, también tengo aquí. Hay una de ellas a la que hacemos soplar cada día, la prueba de alcohol, como medida de control, Y bueno, bien, ahí está yendo también a alcohólicos anónimos y desde aquí la hacemos “soplar”* (Professional de Wad-Ras).
- *“Aunque yo allí toqué fondo (cárcel de Venezuela) porque volví a consumir pues eso marcó un antes y un después. El nacimiento de mi hija me hizo cambiar. Sin embargo, yo he visto la mayoría, te diría, muchas de las madres que yo he visto han seguido consumiendo. El Estado tampoco las ha ayudado”.* (R-489).

Gairebé la meitat de les mares enquestades consumia algun tòxic abans del seu ingrés a la presó. Tot i això, prop del 30% de les mares de la mostra havia intentat deixar el consum enfront un 13,5% de les mares que ni tan sols ho havien intentat. Entre aquestes darreres, per exemple:

- *ya no podía ya no podía ver los niños, los niños me tenían miedo y qué pasa pos caí en la droga yyy empecé a tomar muuucha mucha droga y (...) la droga me ha traído aquí porque robaba para meterme droga” (R 234).*

Pel que fa al tipus de droga consumida, la més habitual és l'alcohol: un 28% de les mares de la mostra consumia diàriament o algun cop per setmana i gairebé un 20% s'emborratxava més d'un cop per setmana.

A l'abús de l'alcohol el segueix el consum de cocaïna entre les mares: un 16,5% de les mares enquestades prenia cocaïna diàriament o algun cop a la setmana.

Les drogues menys consumides entre les mares de la mostra són: heroïna (12,1%); metadona (9,4%); amfetamines (4,7%) i èxtasis (2,7%). A l'enquesta, a banda de les substàncies esmentades, apareixia l'opció “*altres substàncies*” i va ser l'opció marcada com a consum diari o més d'un cop per setmana d'un 13,7% de les mares.

Si fem la lectura inversa de les dades, per a conèixer les mares empresonades que no consumeixen mai, els resultats són els següents: menys de la meitat de les dones i, concretament, un 41,2% de les mares reporten no consumir mai alcohol; un 61,5% afirmen no consumir mai psicofàrmacs i un 64,9% no prendre mai cocaïna. En quant a les altres substàncies, les mares de la mostra diuen no consumir mai haixix (71,6%); altres drogues (75,7%); heroïna (80,4%); metadona (83,1%); amfetamines (83,8%) ni èxtasis (87,2%).

Tanmateix, la resposta més massiva en quant al consum de substàncies ha estat la de psicofàrmacs: un 30% de les mares empresonades en consumia diàriament o algun cop a la setmana abans d'entrar a la presó. Aquesta dada confirma l'elevada medicalització que s'aprecia entre el col·lectiu de dones empresonades, com elles mateixes exposaren:

- *“veo personas que no son drogadictas y no tomaban medicación en las calles y veo que llegan aquí y toman cinco, seis pastillas diarias, que se duermen, el tema de la droga... No es para nada enfocado en dejar el vicio... yo... perdón la expresión, la he cagado a lo grande, me piden 9 años, pero veo condenas pequeñas, que están aquí poco tiempo, pero*

vuelven, ¿Por qué vuelven? Porque consumen entonces vuelven, si no hay una política enfocada en salud para... he preguntado porque no hay narcóticos anónimos aquí" (Grup de discussió de Wad-Ras).

- “No es verdad la preocupación porque estaríamos mejor atendidas por médicos, no habría tanta medicación, no habría sobredosis de medicaciones” (Grup de discussió de Wad-Ras).

El consum de substàncies tòxiques va associat, en molts casos, a la pèrdua de la custòdia dels fills i/o de beneficiaris penitenciaris. Veiem, seguidament, el relat d'una de les dones entrevistades sobre com va perdre la custòdia del seu fill a conseqüència de la seva addicció a la cocaïna i el d'una altra entrevistada que està lluitant per recuperar als seus fills ara que ha abandonat el consum:

- **E: ¿Y cuándo tú estabas en la calle tu hijo estaba ya viviendo con tu marido?** *Mi hijo está con su padre desde los 3 años.*
E: Desde los 3 años. ¿Y tú tienes relación con él? *Mmm yo lo dejé a mi hijo... la última vez que yo vi a mi hijo tenía 13 años.*
E: ¿13 años tenía él? ¿Y ahora tiene 18? *Son 5 años que no lo veo (...)*
E: ¿Y de los 3 a los 13 tampoco ves a tu hijo? *¿De los [qué? Síiii sí sí sí.]*
E: o sea ¿te separaste de tu pareja? *Sí, sí yo me separé en el 2005.*
E: Vale, vale ¿Y entonces él se quedó la criatura? *Sí. Fuimos a juicio, y como yo me echó mi madre también, me echó mi madre en el 2006, eeee me fui a casa de mi primo que en paz descanse que murió de cáncer pobrecito (...) me fui con mi primo porque bueno fue de un lío que me recogió. Yo a esa casa no le iba a meter obviamente. Entonces lo tuve que dejar con su padre.*
E: y entonces ¿tiene la custodia legal? *La custodia la tiene laa... la custodia ahora la tiene la abuela.*
E: ¿Y tú querías? ¿Tú lo querías así o tú querías la custodia? *Yoooo a ver, yo cuando fui al juicio yo... yo no estaba en condiciones de ver a*

*mi hijo porque yo en esa temporada en el 2006 **estaba enganchadísima a la coca.** Eeh en el 2006 estaba enganchadísima.*

E: ¿Te pareció bien la la solución? *yo yoo para que mi hijo se lo llevaran servicios sociales que se lo quedara su padre”.*

- *“ ya le digo, le doy gracias a Dios que me cogieron porque si no fuera acabado muy mal (...) pues gracias a Dios pos hasta ahora sigo recuperando y pidiendo fuerzas porque soy cristiana pidiéndole a Dios que me de fuerzas para que no me venga a la mente de tomar (...)” estoy luchando por mis pequeños (...) Por verlos y conseguirlos (...) y a ver si me los pueden dar (...) porque si no fuera por mis pequeños yo no estaría aquí en este mundo” (R234).*

També una professional ens explicà una regressió de tercer a segon grau a causa del consum:

- *“En estos 6 meses he vivido dos regresiones que no han sido fáciles ni agradables. Creo que es la parte más fea, la parte más complicada. Bueno y las dos fueron por no cumplir bien las funciones de madre (...) es un punto muy importante que se tiene muy en cuenta y que se mira mucho (...) **Negligencia tan grande como que el niño dio positivo en cannabis en sangre y orina, con informes del hospital Sant Joan de Déu, que lo verificaban y lo confirmaban, que era algo que íbamos sospechando.** Porque veíamos al niño muy adormecido, muy parado no? y los niños son muy espontáneos con energía y ya se iban viendo detonantes de que no se estaba atendiendo bien al niño porque tiene madre y ya pasó esto y fue una regresión inmediata. (...) Ella dice que el niño cogió el cánnabis del suelo, que lo ingirió del suelo. Que cuando ella consumía caía al suelo y el niño, sin que ella se diera cuenta lo ingería. Pero ella no llega a decir que le da, yo entiendo que no la directamente, quiero creer que no, pero el niño está en un entorno que está viendo consumo” (Professional Àgora unitat dependent).*

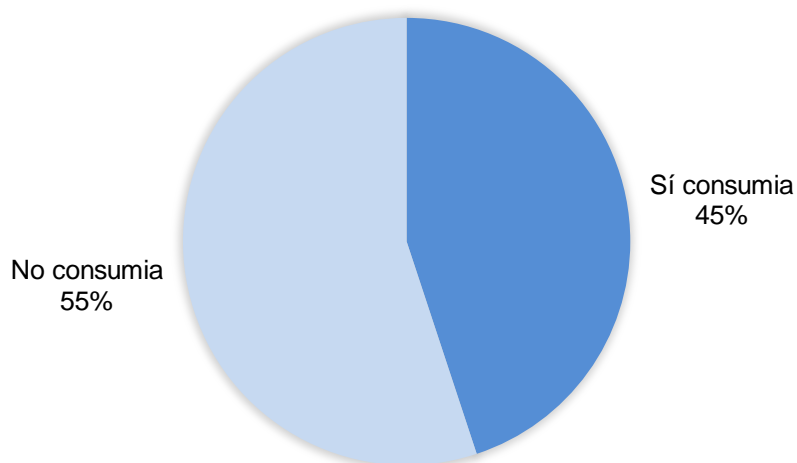
Finalment, recollim les veus de tres professionals, dos dels quals expliquen la situació de mares amb addiccions que ingressen a la presó però que abans de

l'empresonament ja no es feien càrrec dels seus fills i l'altre que expressa la seva sorpresa davant el tancament del Departament d'Atenció Especialitzada per dones de Brians, que, en la seva opinió, funcionava perfectament. :

- *“Podríamos diferenciar aquellas madres que ya en la calle no se hacían cargo de sus hijos, que son bastantes; que sus hijos están a cargo de sus abuelos o a lo mejor ya están retirados por la Administración, por la DGAIA; hay un grueso importante de mujeres que ya no se hacían cargo de sus hijos en la calle y eso hay que tenerlo en cuenta también”* (Professional de Wad-Ras).
- *“Quan ha estat a presó, perquè ho ha estat molt, jo li preguntava amb qui estava el nen, i ella em deia que amb l'àvia. Aquesta noia no havia tingut el fill mai a la seva vida, clar, ella deia que quan sortís faria moltes coses, però clar, quan sortia es tornava a drogar-clar el nen no l'havia vist mai a la vida i aquest nen, no sé com es diu ja li van treure a l'hospital. I deia; “No es que yo cuando salga tal...”* (Grup de discussió Ponent).
- *“Hi havia el DAE, el departament d'atenció especialitzada, l'únic departament que hi havia en Espanya. I eren dones doncs que, signen un contracte de no consum, llavors és un espai lliure de drogues, és un espai dins de la presó però és un ambient molt diferent en les que pots tenir dins d'un mòdul. A mi la comunitat terapèutica em semblava una meravella, però són les coses que no van econòmicament, i van tancar”.* (Professional de Brians).

Seguidament, s'ofereixen els quadres sobre els intents d'abandonament del consum i de consums previs a l'ingrés a la presó així com els índexs de consum de cadascuna de les substàncies.

Gràfic 10. Consum de tòxics en mares abans d'ingressar a presó

Taula 14. Tipus de drogues y freqüència de consum abans d'entrar a la presó⁶³

		Alcohol	Heroina	Metadona	Cocaïna	Amfetamines	Èxtasis	Haixix	Altres drogues il·legals	Psicofàrmacs
Diàriament	n	20	13	12	19	4	0	10	10	21
	%	32,3	21,7	20,3	31,1	7	0	16,7	16,9	34,4
Alguns cops a la setmana	n	9	3	0	12	3	2	9	6	7
	%	14,5	5	0	19,7	5,3	3,4	15	10,2	11,5
Una cop a la setmana	n	7	1	2	1	1	2	2	2	2
	%	11,3	1,7	3,4	1,6	1,8	3,4	3,3	3,4	3,3
Una vegada al mes	n	4	0	0	3	3	3	1	0	0
	%	6,5	0	0	4,9	5,3	5,1	1,7	0	0
Menys d'una vegada al mes	n	9	1	0	4	1	2	3	2	3
	%	14,5	1,7	0	6,6	1,8	3,4	5	3,4	4,9
Mai	n	13	42	45	22	45	50	35	39	28
	%	21	70	76,3	36,1	18,9	84,7	57,3	66,1	45,9
Total	n	62	60	59	61	57	59	60	59	61
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁶³ La mostra d'aquesta taula es de mares consumidores (dones amb fills que van respondre que consumien abans de l'entrada a la presó). S'exclouen aquelles dones mares no consumidores.

7.2 Perfil processal penal de les mares empresonades

7.2.1 Delicte principal que ha portat a les mares a presó

D'acord amb la tendència observada en els darrers anys (Navarro, 2018), els delictes que porten majoritàriament a les dones a la presó són els delictes contra el patrimoni seguit del delicte contra la salut pública, que anys enrere havia estat el delicte principal entre la població femenina encarcerada (Giménez-Salinas et al., 2006). Així, en el cas de les mares de la mostra, prop del 38% està a la presó a resultes d'un delicte de robatori o de furt mentre un 22,7% (32 dones) ho està per delicte contra la salut pública. Ara bé, és a "altre delicte" on trobem la resposta més majoritària (33 dones). Com es pot apreciar al quadre, dintre d'aquesta categoria "d'altres delictes" ens trobem amb una amalgama de delictes però, novament, bona part d'ells tenen un clar contingut econòmic (6 estafes, 1 apropiació indeguda, 1 administració deslleial, 1 robatori a casa habitada, 1 extorsió). En aquesta relació de delictes trobem així mateix alguns delictes contra la vida (2 temptatives d'homicidi i 1 assassinat); 3 delictes contra la seguretat vial; 3 trencaments de condemna i 1 trencament d'ordre d'allunyament; 1 delicte de revelació de secrets i un parell d'impagaments de multa.

Taula 15. Delicte principal que ha portat a les mares a la presó⁶⁴

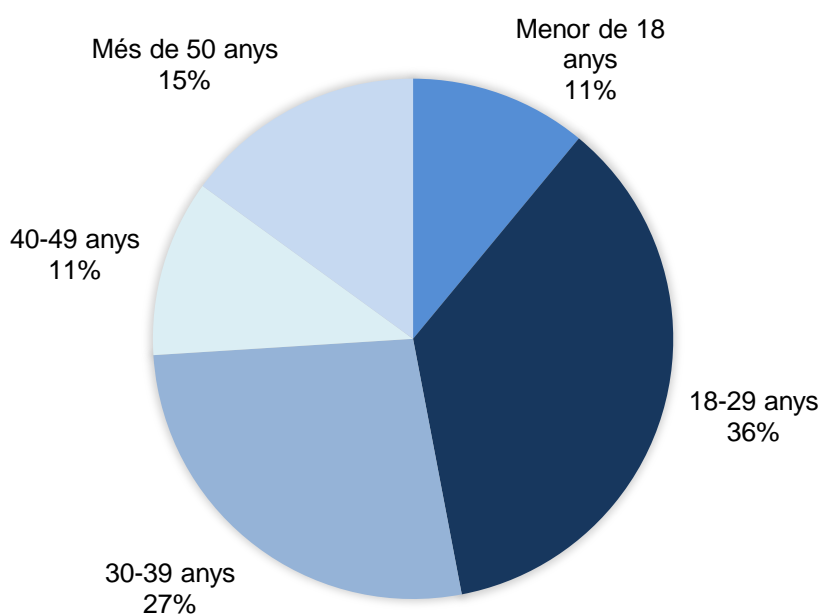
	Freqüència	Percentatge
Robatori amb força	18	12,8
Robatori amb violència	15	10,6
Furt	21	14,9
Tràfic de drogues	32	22,7
Lesions	8	5,7
Violència amb la parella	3	2,1
Abús sexual	1	,7
Homicidi	10	7,1
Altres	33	23,4
Total	141	100,0

⁶⁴ Totes les taules i gràfics presentats son d'elaboració pròpia.

7.2.2 Edat de la primera detenció i reincidència

Pel que fa a la primera detenció de les mares enquestades, la franja d'edat amb més respostes és la que va dels 18 als 29 anys (36 %) seguida de la següent, la de 30 a 39 anys (27%). Ara bé, un 26% de les mares empresonades varen ser detingudes per primera vegada quan tenien més de 40 anys. Concretament, un 11% tenien entre 40 i 49 anys i un 15% eren majors de 50, dada que torna a ratificar l'envelliment de la població penitenciària al nostre país però, sobretot, una tardana incursió en el delictes d'algunes dones derivada, segurament, d'un context social i econòmic que deixa al marge a molta gent. Calen però futures recerques per confirmar l'anterior hipòtesi.

Gràfic 11. Edat de la primera detenció

Ja pel que fa a la primarietat delictiva de les mares de la nostra mostra cal dir que, d'acord als resultats de l'enquesta, un 41% d'aquestes serien primàries; un 28% tindria una condemna anterior i un 31% tindria més d'una condemna. Vàrem preguntar també sobre les condemes complertes a presó atès que algunes de les condemes anteriors podien haver estat suspeses i les respostes van ser similars: un 24% afirma no haver complert cap condemna anterior; un 48% haver complert una i un 28% haver complert més d'una. Tanmateix, pel que fa a les dades de reincidència pensem que la redacció de

l'enunciat de la pregunta pot haver confós a més d'una dona que potser sent primàries han respost que havien complert una condemna identificant-la amb l'actual condemna quan la nostra intenció era referir-nos a una condemna anterior per tal de distingir si estaven davant de reincidents o multi-reincidents en el cas de més d'una condemna. En tot cas, la dada de reincidència es rellevant a efectes d'una eventual aplicació d'alternatives a la presó.

7.2.3 Durada de les condemes de les mares empresonades

Les franges de condemes més freqüents són les que van dels 2 als 5 anys de presó (30%) i la de 5 a 10 anys (30%). Aquestes dades suposen un relatiu augment pel que fa a recerques anteriors (Navarro 2018) i son també més elevades que a la mitjana europea⁶⁵

Gairebé el 40% de les mares enquestades han estat condemnades a penes superiors als 5 anys de presó. Concretament, un 30% es situa a la de persones condemnades de 5 a 10 anys i un 9% a penes de més de 10 anys. Entre aquestes darreres, trobem una mare condemnada a 25 anys de presó i 3 mares condemnades a 18 anys⁶⁶. Davant la perspectiva de tan llargues condemes caldrà potenciar, tant quantitativa com qualitativament els contactes d'aquestes dones amb els fills. En primer lloc perquè la posterior reunificació serà més difícil a resultes de la dilatada absència en el temps de la mare. D'altra banda, algunes recerques han posat de manifest que les mares amb condemes més llargues consideren més rellevant el seu paper de mares que les que tenen condemes més curtes (Barnes i Stringer, 2014). Si a aquestes consideracions unim les més altes probabilitats d'èxit en la reinserció quan les dones han pogut exercir el seu paper de mares durant la condemna,

⁶⁵ D'acord amb les dades de l'estudi de Navarro (2018), un 26,67% de les mares havia estat condemnada a penes de presó de 3 a 5 anys i un 26,96% a penes de 5 a 10 anys. En quant a les dades europees, a la franja de 3 a 5 anys hi hauria el 17,2% de la població condemnada a Europa mentre a la que va dels 5 a 10 anys hi hauria un 20%, tot i que a l'anàlisi estan compresos tant homes com dones. Vid. Aebi et al (2022), Prisons and Prisoners in Europe , que es pot troba a https://wp.unil.ch/space/files/2022/05/Aebi-Cocco-Molnar-Tiago_2022_Prisons-and-Prisoners-in-Europe-2021_Key-Findings-SPACE-I_-220404.pdf

⁶⁶ A l'annex (Taula 7) hi ha un recull de totes les condemes de les mares empresonades. Pel que fa a les condemes més llargues, a més de la de 25 i 18 anys esmentades al text, trobem mares condemnades a 10, 14, 15, 16 i 17 anys.

serà vital incentivar els contactes amb els fills per a construir i/o mantenir relacions sòlides que consolidin el posterior desistiment del delictes.

D'altra banda, un 30% de les mares està complint una condemna de 2 a 5 anys. Respecte d'aquestes, una reforma legal que permetés la suspensió de la condemna condicionada a tenir cura dels fills –en els termes assenyalats al marc teòric d'aquest treball– seria una manera d'evitar l'ingrés a la presó de moltes dones. I, el mateix argument valdria per aquelles mares condemnades a penes d'entre 1 a 2 anys (el 19% de les mares enquestades) franja que actualment sí permetria la suspensió prevista en els art. 80 i següents del CP. Es d'imaginar que en aquests casos, moltes de les dones deuriem ser reincidents i per aquest motiu l'òrgan judicial sentenciador decidí no aplicar cap alternativa a la presó.

Finalment, un 12% de les mares enquestades es troba complint condemnes inferiors a l'any de presó. Atesos els negatius efectes que la ruptura de la unitat familiar pot tenir pels infants –encara que sigui per un període curt de temps– és imprescindible evitar l'ingrés a la presó de mares amb càrregues familiars, especialment per a estades tan breus.

Taula 16. Durada de les condemnes

	Freqüència	Percentatge
Menys d'1 any	14	12,2
1 a 2 anys	12	10,4
2 a 5 anys	44	38,3
5 a 10 anys	35	30,4
Més de 10 anys	10	8,7

7.2.4 Situació processal de les mares empresonades

Més del 80% de les mares empresonades estan a la presó complint condemna mentre un 19%, sense haver estat jutjades, ho està en virtut d'una mesura cautelar decretada per un òrgan judicial. Si bé la xifra no és molt elevada cal recordar que, a tenor de la presumpció d'innocència que regeix al nostre procés penal, el recurs a la presó provisional hauria de ser residual i excepcional,

especialment per a dones amb càrregues familiars. En aquest sentit, com assenyalaven en pàgines anteriors, el legislador hauria d'introduir una forma atenuada de presó provisional que permetés que la mare –pendent de judici– pogués romandre a domicili tenint cura dels fills durant el període anterior a la celebració d'aquell.

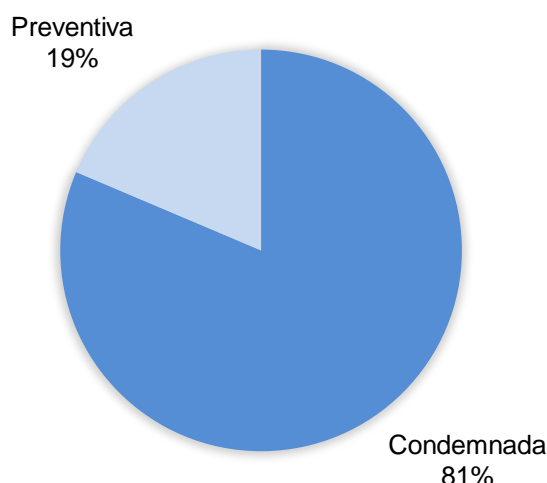
Del total de dones enquestades, 37 reporten estar en presó preventiva, de les quals el 72,9% són mares (27 dones). 10 d'aquestes mares tenen 1 i 2 fills mentre 3 tenen 3 fills i 2 dones tenen 4. També trobem 2 dones en presó preventiva amb 5 fills cadascuna. Aquests resultats mostren una lleu disminució del nombre de mares pendents de judici a les presons catalanes respecte de recerques anteriors. Així, Navarro (2018) constatà un 75,4% de mares en preventiva enfront a un 24,5% que no tenien fills.

Des d'una altra perspectiva, cal constatar que, tot i que les xifres són similars, hi ha més mares en presó preventiva (18,6%) que dones sense fills (17,9%). Una reforma de la legislació processal que introduís una presó preventiva per càrregues familiars possiblement invertiria les dades actuals.

Wad-Ras concentra el gruix de mares en presó preventiva de la nostra mostra (23 mares) mentre que al CP de Mas d'Enric trobem una ínfima part d'aquestes (4 dones). Cap de les dones enquestades als Centres Penitenciaris de Ponent, Puig de les Basses i Brians afirmaren estar en situació de preventives. Ara bé, excepcionalment seria possible trobar preventives en aquests centres perquè si bé Wad-Ras es considerada una presó per a preventives, les seves condicions arquitectòniques, per exemple, poden fer que algunes dones amb problemes de mobilitat no puguin romandre allà, com assenyalà algun professional:

- *“La prisión (de Wad-Ras) no está preparada para nadie con silla de ruedas o con problemas de movilidad o que no pueda subir y bajar escaleras. En esos casos, tenemos que llamar a Brians”* (Professional de Wad-Ras).

Gràfic 12. Situació processal de les mares

7.2.5 Grau de classificació de les mares empresonades

Més de la meitat de les mares enquestades es troben actualment en segon grau. Concretament, un 57,4% de les dones que van respondre el qüestionari. Un 8,2% afirma trobar-se en segon grau però en una unitat semioberta, suposem que en virtut del previst a l'art.100.2 RP que permet flexibilitzar la classificació de manera que, en aquest cas, algunes mares poden sortir d'un centre tancat sense estar encara classificades en tercer grau. La proporció de dones sense fills en segon grau és semblant, tot i que una mica més elevat: un 63,6% es trobava en aquest grau de compliment en el moment d'emplenar l'enquesta

Les mares classificades en tercer grau de la mostra són un 23,8%. La majoria d'aquestes dones es troben en una secció oberta (62%) mentre que un 24,2% estan classificades en un tercer grau restringit in un 13,8% de les enquestades en una unitat dependent.

D'altra banda, només una dona va manifestar estar classificada en llibertat condicional i un 9,8% de la mostra estaven pendents de classificació.

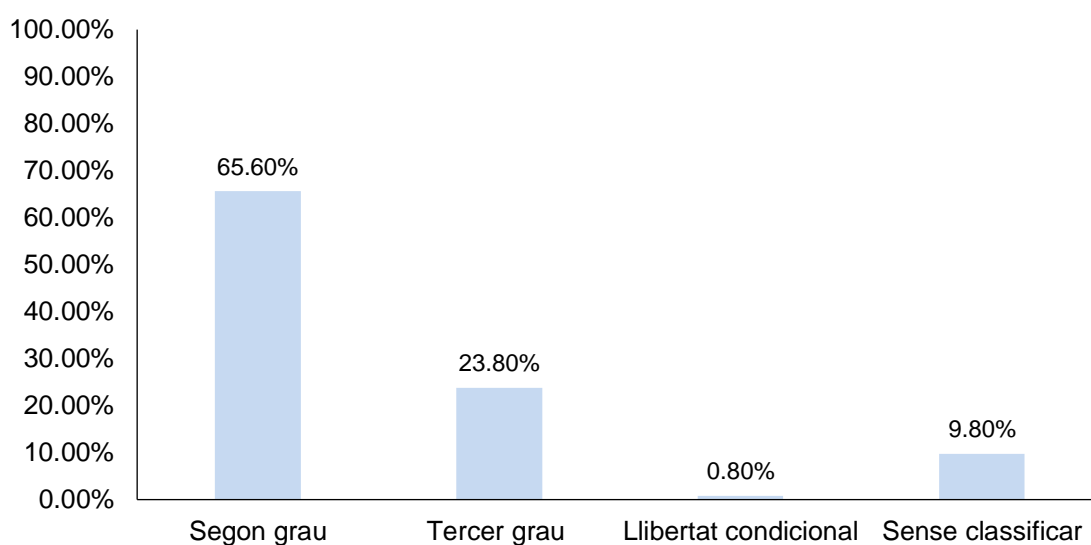
Cap de les enquestades va respondre estar en primer grau però en aquest punt rau una altra de les mancances d'aquesta recerca. Tot i que són molt poques les dones complint condemna en primer grau, hauríem pogut demanar tenir

accés a alguna d'elles perquè segurament entre aquestes poques hi ha d'haver alguna mare⁶⁷. Aquesta és, doncs, una altra de les qüestions que s'haurien de tenir presents en futures recerques.

Taula 17. Grau de classificació de les mares empresonades

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
2n grau	70	47,3	57,4
2n grau en unitat semioberta	10	6,8	8,2
3er grau restringit	7	4,7	5,7
3er grau (secció oberta o centre obert)	18	12,2	14,8
3er grau (unitat dependent)	4	2,7	3,3
Llibertat condicional	1	,7	,8
Sense classificar	12	8,1	9,8
Total	122	82,4	100,0
Perduts Sistema	26	17,6	
Total	148	100,0	

Gràfic 13. Grau classificació mares

⁶⁷ Segons les dades publicades al Descriptors Estadístics Serveis Penitenciaris l'any 2021 hi va haver 7 dones en primer grau i art. 10 LOGP.

7.2.6 Règim disciplinari i maternitat

Entrant ja en l'aplicació del règim disciplinari sancionador i, en concret, pel que fa a la freqüència en què han estat sancionades les mares de la mostra, observem com la immensa majoria afirma que no ha estat mai sancionada (59%) o rarament (25%), és a dir, el 84% de les mares percep que mai o gairebé mai ha estat incursa en un procediment disciplinari. Un 8% de les mares, per contra, sí creu que ha estat sancionada amb molta o bastant freqüència. Les dades, a l'igual que succeïa respecte de la sanció d'aïllament en cel·la, són sensiblement diferents en el cas de les dones sense fills. En efecte, aquestes darreres consideren que han estat castigades amb més freqüència que les mares: gairebé el doble de dones sense fills creu ha estat sancionada amb molta (11%) o força freqüència (19%) mentre que un 70% –enfront al 84% de les mares– afirma haver estat sancionada rarament (20%) o mai (50%).

Ja, per centres, s'aprecien diferències entre ells. Així, el 100% i el 95,5% de les mares del Centre Obert de Girona i Wad-Ras, respectivament, respon que no ha estat mai sancionada o rarament. També el 85,7% de les mares del Centre Penitenciari de Mas d'Enric afirmen no haver estat mai sancionades o rarament. A la resta de centres, les xifres no són tan elevades però, ni de bon tros, s'acosten a les dades sobre la imposició de sancions d'aïllament: el 78,6%, el 77,2% i el 73,3% de les mares del Centre Penitenciari de Ponent, Brians i Puig de les Basses sostenen que no van ser castigades mai o rarament.

En quant a la sanció d'aïllament en cel·la, cal dir, en primer lloc, que les mares també reporten haver-la patit en menys ocasions, respecte a les dones que no tenen fills. En efecte, un 37% de les mares afirma haver estat sancionada amb la més greu de les sancions previstes a la legislació penitenciària enfront al 44,2 % de les dones sense fills.

En segon terme, cal posar de relleu les diferències entre centres que s'observen pel que fa a l'aplicació de la sanció d'aïllament. Com es pot veure al gràfic, la meitat de les mares del Centre Penitenciari de Ponent ha estat sancionada amb aïllament en cel·la. També és freqüent la imposició de la

sanció analitzada a les mares d'altres centres: un 47,7%, un 46,6% i un 42,8% a Brians, Puig de les Basses i Mas d'Enric, respectivament. En canvi, a Wad-Ras només un 17,7% de les mares afirma haver estat sancionada amb aïllament en cel·la. No considerem que el major nombre de dones preventives de Wad-Ras pugui ser la causa d'aquestes diferències pel que fa a la imposició de la sanció estudiada perquè el règim disciplinari sancionador s'aplica a totes les persones encarcerades si presumptament han comés alguna de les conductes tipificades com a faltes disciplinàries. A més, en tot cas, seria a l'inrevés: les persones condemnades i classificades tenen més a perdre que les preventives perquè un reiterat mal comportament –que, per regla general, es mesurarà en funció del nombre de sancions disciplinàries– pot comportar una regressió de grau amb la consegüent pèrdua dels privilegis i drets del grau anterior.

Finalment, al Centre Obert de Girona cap mare va ser sancionada amb aïllament en cel·la, cosa que no sorprèn perquè les dones que hi viuen han estat prèviament classificades en tercer grau en considerar-se que estan en condicions de viure en règim de semi-libertat.

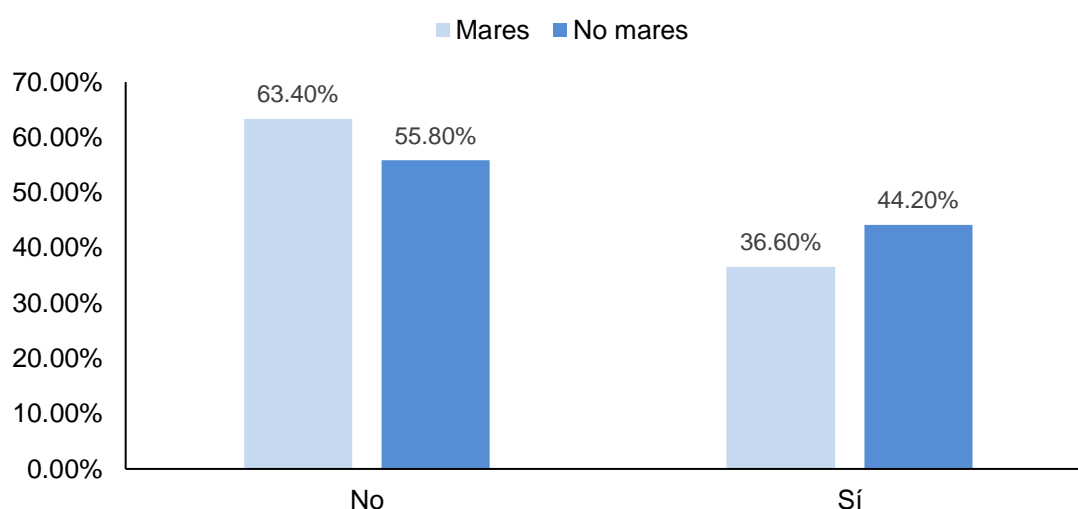
Una de les mares va relatar en entrevista les tres vegades que va ser sancionada amb aïllament en els següents termes :

- *“nos dijeron las dos al fondo de la celda. Nos cogieron, el desto, para arriba. Una tontería. Pero bueno. No se-, 6 días nos comimos las dos. La segunda fue por una chica que ya no está aquí que la conozco yo de la casa de acogida que estuve en Torre Baró, que se llamaba Manuela. Fue por un- que decía ella que me había dao a mi en el especial un paquete de tabaco. Vale. Que me lo pagues, que me lo pagues, que me lo pagues. Eso en el patio. Que me lo des que me lo des que me lo des. Vale (...) me cogió de los pelos, empezó a pegarme. Yo no me defendí eh. Eso vamos porque yo cuando salga no veo a mi hijo más. Yo no me defendí. Las dos funcionarias sentadas en el banco (...). Pues las dos pa arriba. Y la tercera vez me metieron un palizón en la habitación (...). Pero un palizón (...) Vale que me vio el médico, me llevaron, me me me miraron (...) nos fuimos las dos (a aïllament)”* (Entrevista interna de Brians).

Taula 18. Ha estat sancionada en cel·la d'aïllament?

	Freqüència	Percentatge vàlid
No	90	63,4
Sí	52	36,6
Total	142	100,0

Gràfic 14. Comparació sanció cel·la d'aïllament entre dones mares i no mares

Taula 19. Sanció cel·la d'aïllament per centres

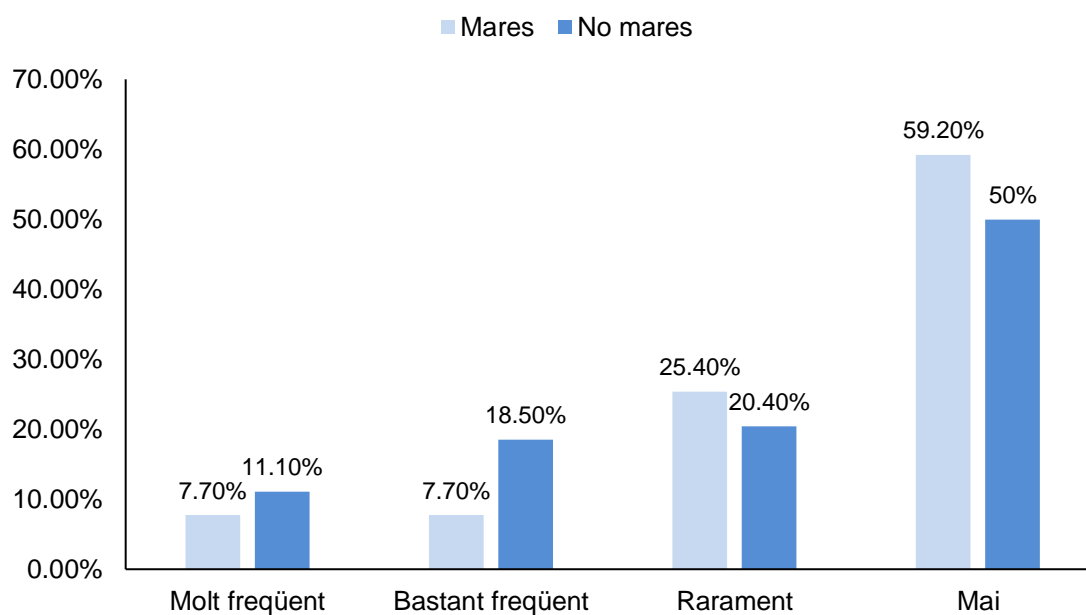
		Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	n	37	12	7	8	23	3	90
	%	82,2	57,1	50,0	53,3	52,3	100,0	63,4
Sí	n	8	9	7	7	21	0	52
	%	17,8	42,9	50,0	46,7	47,7	0,0	36,6
Total	n	45	21	14	15	44	3	142
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Com a conclusió, cal assenyalar que les mares empresonades tenen millor comportament a la presó o, si més no, estan incurses en menys procediments disciplinaris sancionadors i se'ls imposa més rarament la sanció d'aïllament, el que evidenciaria la rellevància dels fills en el procés de reinserció.

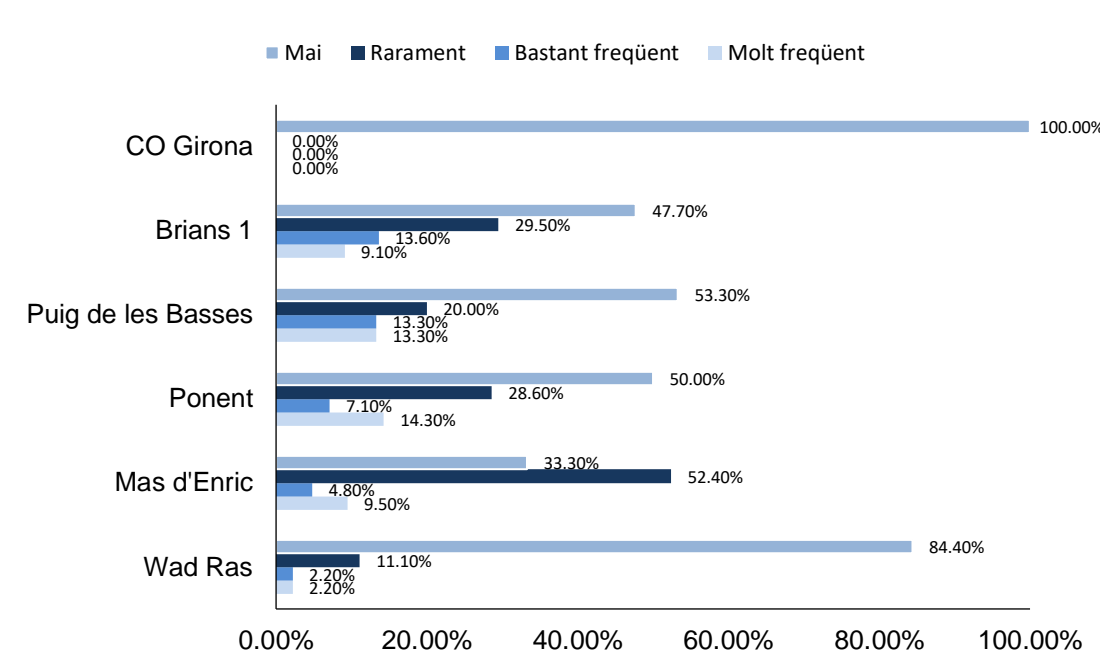
Taula 20. Amb quina freqüència ha estat sancionada?

	Freqüència	Percentatge
Molt freqüent	11	7,7
Bastant freqüent	11	7,7
Rarament	36	25,4
Mai	84	59,2
Total	142	100,0

Gràfic 15. Comparació de la freqüència de les sancions entre dones mares i no mares

Gràfic 16. Freqüència de les sancions per Centres

7.2.7 El gaudiment de permisos de sortida de les mares enquestades

Els permisos de sortida venen configurats a la legislació com un dels elements essencials en el procés de reinserció de les persones privades de llibertat. En el cas de les mares aquests permisos juguen un important paper en el manteniment dels lligams amb els fills i permeten, en molts casos, que aquestes retornin als seus domicilis i al seu entorn anterior a l'empresonament. Ara bé, com es sabut, a tenor de la legislació, la concessió de permisos està sotmesa a uns requisits objectius (classificació en segon o en tercer grau i haver complert una quarta part de la condemna), a més del requisit de la bona conducta. D'acord amb els resultats obtinguts, només un 27% de les mares afirma haver gaudit d'algun permís de sortida front a un 48% de mares que no han tingut cap permís. És d'observar, no obstant, que un 6,8% declara no haver estat mai classificada en segon grau i que un 18,2% de mares no ha respost la pregunta sobre els permisos.

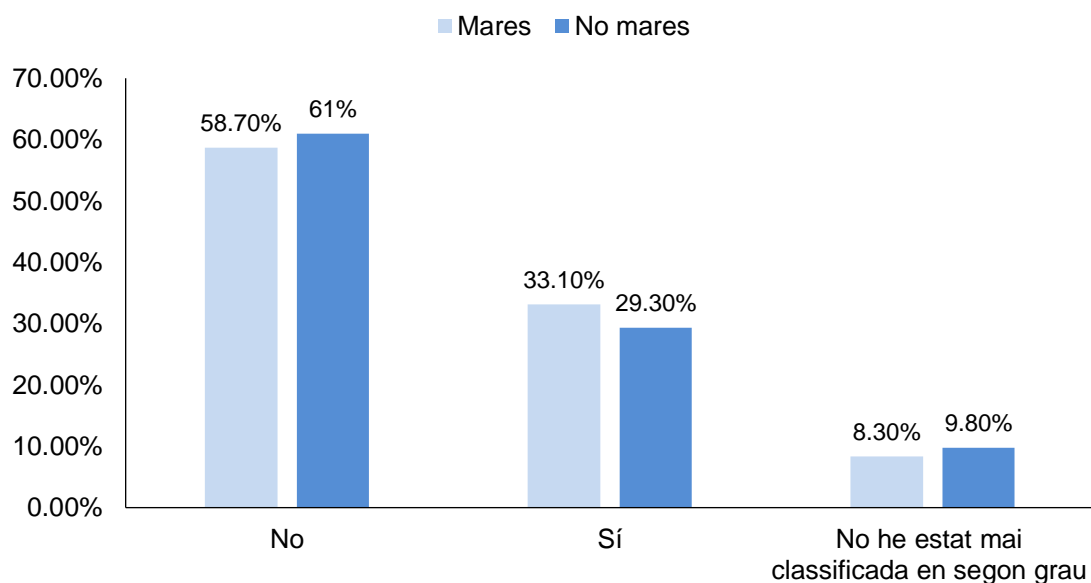
Comparant les dades anteriors amb les aportades per les dones sense fills, s'aprecia que aquestes darreres han gaudit en menor proporció de permisos: un 21,4% de les dones enfront al 25% de les mares. D'altra banda, un 44,6% no ha gaudit mai de permisos; un 7,1% no ha estat mai classificada en segon

grau i un 26,8% de les dones que no són mares no han contestat aquesta pregunta.

Taula 21. Gaudiment de permisos de mares empresonades

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	71	48,0	58,7
Sí	40	27,0	33,1
No he estat mai classificada en segon grau	10	6,8	8,3
Total	121	81,8	100,0
Perduts Sistema	27	18,2	
Total	148	100,0	

Gràfic 17. Comparació gaudiment de permisos entre dones mares i no mares

El Centre Penitenciari amb el major índex de concessió de permisos a les mares enquestades és el de Puig de les Basses (53,3% de les mares afirmen haver-ne gaudit). De fet, aquesta es l'única presó en què s'observa que hi ha més mares que han tingut permisos que mares que no n'han tingut. A Mas d'Enric un 41,2% de les mares respon que sí ha gaudit de permisos i a Brians un 39,5%. A certa distància, el 23,1% de les mares del Centre Penitenciari de

Ponent respon haver gaudit de permisos així com un 16,7% de les mares de Wad-Ras. Ara bé, com assenyalàvem, només a Puig de les Basses hi ha més mares amb permisos que mares sense permisos.

La presó en la que s'observa un nombre més elevat de mares que no gaudeixen de permisos és el Centre Penitenciari de Ponent (76,9%) seguit de Brians (60,5%) i de Wad-Ras (60%). Respecte d'aquest darrer, la xifra no sorprèn atès que a Wad-Ras trobarem majoritàriament dones en presó preventiva i que, per tant, no reuneixen els requisits pel gaudiment de permisos. Tampoc farem cap esment al Centre Obert de Girona perquè allà només hi ha dones classificades en tercer grau i en un règim de semi-llibertat en què el gaudiment de permisos pot no ser tan necessari com per les dones que passen el dia en centre penitenciaris ordinaris. En canvi, sí es més preocupant l'alt índex de mares de la nostra mostra que no tenen permisos especialment a Ponent perquè, a més, tant a Ponent com a Brians la presència de dones preventives és molt residual i comparant amb les mares que no gaudeixen de permisos a Mas d'Enric (47,1%) o a Puig de les Basses (46,7%) les diferències són notables. Caldria, en conseqüència, aprofundir en aquesta qüestió perquè, d'acord amb la nostra mostra, semblaria que s'aplica una diferent política en matèria de permisos als centres penitenciaris catalans de dones. No sobta, consegüentment, que als grups de discussió amb dones d'aquests centres, algunes de les participants expressessin queixes relatives al procediment de concessió de permisos.

- *“Para tener aprobados mis permisos, hace exactamente 2 meses y un día, y todavía sigo con el papelito. Y justo me ha dicho esa señorita que todavía tienen que hablar con mi trabajadora social. Llamo a mi familia el 15 de agosto diciéndole que yo a fin de agosto, principios de septiembre tenía mi salida (...) Además yo llevo casi más...Cumpló casi 4 meses más que la mitad de la condena. Me pasé 4 meses claro. Entonces eh-el “PIP”, yo ya me caí del “PIP”. Y ahora me está diciendo que (...) Que estoy yo y otra persona que todavía no vino, que se pudo perder, tras el papeleo, como a él le mandaron otras, y reclamando un montón de veces, que los permisos los tengo aprobados claro, pero (...) No me*

viene el papel. Y yo tengo, hace dos meses” (participant Grup de discussió de dones Brians).

- *“En mi caso, que he estado 7 años aquí y no me dan un permiso ni “pah atrás”. Sí que he sido muy mala persona, bueno no mala persona, pero sí que por mi delito me miran de una forma, no, muy indomable, pero ya llevo mucho tiempo haciéndolo todo bien, no me meto, no me vicio, pero todo va muy lento. Porque aquí por ejemplo, para que me hagan una programada, me la tenían que haber hecho la semana pasada, y justo coincidió que estaba en el hospital. Ya la perdí y ahora a saber cuando me dan otra. Y un poco lento para mí”* (participant Grup de discussió de dones Brians).
- *“La Junta de Tratamiento no funciona bien, no sé si o se drogan o algo pasa señorita, sinceramente, porque yo, por ejemplo, yo tenía mis permisos, yo salía a la calle y yo venía con analítica hecha en mi pueblo negativo llegaba, aquí : “No valorable, no valorable”, qué es eso?. La explicación que te dan es que “el agua esté diluida” imposible porque la señorita que me llevaba a hacer el control me veía hasta la pepitilla del coño, o sea, eso para empezar, va a seguir que yo no tomo drogas ni nada más castigada 12 semanas, ¿sabe usted? Porque no me hacen una analítica de sangre, porque no les conviene”* (participant grup de discussió de dones de Ponent).

Taula 22. Concessió permisos per Centres

		Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	n	18	8	10	7	26	2	1
	%	60,0	47,1	76,9	46,7	60,5	66,7	58,7
Sí	n	5	7	3	8	17	0	40
	%	16,7	41,2	23,1	53,3	39,5	0,0	33,1
No he estat mai classificada en segon grau	n	7	2	0	0	0	1	10
	%	23,3	11,8	0,0	0,0	0,0	33,3	8,3
Total	n	30	17	13	15	43	3	121
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.2.8 La participació de les mares en programes de tractament, de formació i en el treball penitenciari

El tractament és, d'acord amb la legislació, l'instrument fonamental per aconseguir la finalitat de la pena privativa de llibertat proclamada a l'art. 25.2 CE: la reeducació i la reinserció social dels penats. Hi compren tot el conjunt d'activitats dirigides a la consecució d'aquelles finalitats (art. 59.1 LOGP). El tractament pretén que la persona condemnada desisteixi en el futur del delictes i sigui capaç de fer front a les seves necessitats. A tal efecte, assenyala l'art. 59.2 LOGP, s'intentarà, en la mesura del possible, desenvolupar en les persones condemnades una actitud de respecte a si mateixes i de responsabilitat individual i social respecte a la seva família i a la societat en general. Per la seva banda, l'art. 60 LOGP estableix que els professionals encarregats del tractament s'esforçaran per conèixer i tractar totes les peculiaritats i circumstàncies de les persones condemnades que puguin ser un obstacle per les finalitats constitucionals de la pena de presó. I així ho van explicar els professionals de Wad-Ras en el grup de discussió:

- **P1:** *“Programes es fan, el que passa es que aquests programes els hem d'adaptar molt, són programes pensats per homes i penats, ni per població preventiva ni per dones. (...) Estem acostumats a treballar amb programes que no estan adaptats directament, per tant els hem d'adaptar nosaltres.*
- **P2:** *“Això de l'adaptació... el programa que et deia abans de la reparació en delictes contra la salut pública, no sempre és així. A vegades... , hi va haver una època que van entrar moltes dones que estaven per tràfic d'éssers humans, llavors en aquell moment, un dels psicòlegs va fer un programa de reparació però adaptat aquest tipus de delictes. Vull dir que.. una mica tot va en funció de la població que tenim aquí”.*
- **P1:** *“Jo penso que.. això es un avantatge de tenim equips molt..., molt consolidats i amb moltíssima experiència”.*

Segons el perfil sociològic de les mares empresonades, moltes d'elles pateixen problemes derivats per l'alt consum de tòxics, d'un nivell educatiu i de formació relativament baix i tampoc tenen trajectòries laborals prèvies consolidades.

D'altra banda, també s'ha posat de manifest l'ansietat i angoixa que sovint provoca l'encarcerament degut al trencament de la normal convivència amb els fills. Per tant, seguidament, ens ocuparem dels programes de tractament que han seguit les mares enquestades a la presó així com de la seva participació en programes de formació educativa i professional per, finalment, detenir-nos en el treball remunerat dut a terme a la presó. Al final d'aquests epígrafs analitzarem les raons per les quals les dones han respost que no havien participat en un programa o programes determinat/s. I és que, per exemple, un tant per cent elevat de dones ha respost que no ha seguit cal programa de deshabitució de substàncies tòxiques però és que és evident que no totes són consumidores.

Taula 23. Participació en programes de tractament

		Freqüència	Percentatge
Participació en programes de deshabitució de drogues	Sí	56	41,2%
Participació en programes de salut mental	Sí	51	39,5%
Participació en programes per millorar l'autocontrol i resolució de conflictes	Sí	79	59,0%
Participació en altres programes	Sí	65	50,8%

Taula 24. Participació per centres als diferents programes de tractament

		Wad Ras		Mas d'Enric		Ponent		Puig de les Basses		Brians 1	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Programes											
deshabituaçió	Sí	12	27,3	11	57,9	6	50,0	6	40,0	21	48,8
drogues											
Programes											
salut mental	Sí	14	33,3	10	47,6	4	40,0	7	53,8	16	40,0
Programes											
d'autocontrol i											
resolució de	Sí	18	40,0	12	63,2	7	70,0	10	71,4	32	74,4
conflicte											
Altres											
programes	Sí	21	47,7	9	60,0	6	54,5	8	53,3	21	52,5

7.2.8.1 Participació de les mares en programes de deshabituaçió de drogues

Un 37,8% de les mares afirma haver participat en programes de tractament relacionats amb el consum de tòxics enfront al 54,1% que manifesta no participar-hi i un 8,1% que no respon la pregunta. En aquest sentit, cal assenyalar que si bé la dada de participació és elevada, d'acord a les dades obtingudes amb l'enquesta gairebé la meitat de les mares enquestades eren consumidores d'alcohol i/o drogues abans de l'entrada a la presó i, per tant, segurament hi ha mares consumidores que no han seguit cap programa de deshabituaçió de drogues.

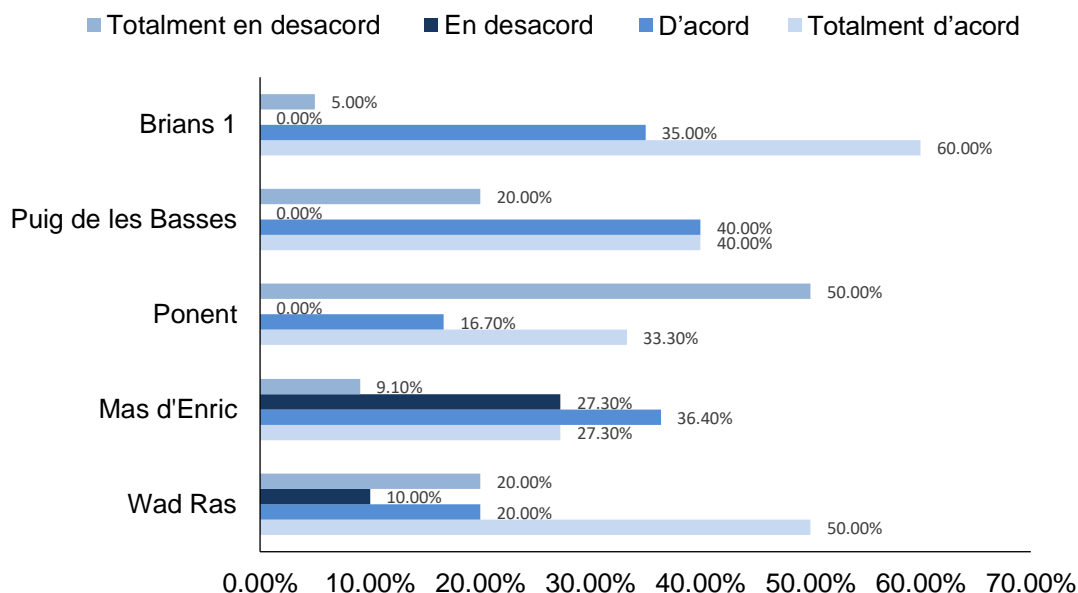
D'altra banda, cal recordar que per Centres, on trobaven un percentatge més alt de mares consumidores era a Brians (65,2%), seguit de Mas d'Enric (57,9%), Ponent (45,5%), Puig de les Basses (40%) i Wad-Ras (25,5%). Tanmateix, no se segueix aquest mateix ordre en quant a la participació de les mares consumidores en els programes de deshabituaçió. En efecte, Brians que, segons la nostra mostra, és el centre amb més mares consumidores ocupa la tercera posició pel que fa a participació en aquest tipus de programa (només el 48,8% de les mares hi ha participat). En canvi, Mas d'Enric que

ocupava el segon lloc pel que fa a mares consumidores (57,9%) és el centre on les mares han participat en més alta proporció (també un 57,9%), A Ponent, on trobàvem un 45,5% de mares consumidores, el 50% de les mares manifesta haver participat en aquests programes mentre que a Puig de les Basses –com passava a Mas d'Enric– trobem exactament la mateixa xifra de mares consumidores que de mares que han intervingut en programes de deshabitació. Finalment tant a Wad-Ras, com a Ponent, participa un percentatge més alt de mares (27,3%) de les que s'havien declarat consumidores abans de l'ingrés a la presó (25,5%).

En quant al grau de satisfacció sobre aquest tipus de programa, les dones enquestades havien de respondre a partir de l'afirmació “els programes de deshabitació de l'alcohol o de drogues o de psicofàrmacs en què hi he participat m'han servit per fer front a la meva dependència a aquestes substàncies” si estaven “totalment d'acord”, “d'acord”, “en desacord” o “totalment en desacord”. De les respostes s'extreu un alt grau de satisfacció amb els programes de deshabitació: un 77% de mares afirma estar totalment d'acord (46,2%) i d'acord (30,8%) amb aquella afirmació. En quant a les mares que consideren que els programes no han estat útils per superar la seva dependència a substàncies tòxiques trobem un 23% (un 7,7% que està “en desacord” i un “15,3% que està “totalment en desacord”). Aquí, novament, una lectura de les dades per Centres ens porta a constatar que a Ponent els programes de tractament de deshabitació no tenen el mateix grau de satisfacció, pel que fa als seus objectius, que a la resta de centres. A Ponent, un 50% considera que no els han servit per a superar les seves addiccions. Tampoc semblen massa entusiastes amb aquests les mares de Mas d'Enric per quant només el 63,7% estarien satisfetes amb aquests. En canvi a Brians –que no oblidem era el centre amb més mares consumidores– la satisfacció es del 95%. També a Puig de les Basses i a Wad-Ras, la xifra de mares satisfetes és elevada (80% i 70% , respectivament).

Gràfic 18. Grau de satisfacció de les mares enquestades amb l’afirmació sobre els programes de deshabitució de drogues

"Els programes de deshabitució d'alcohol, drogues o psicofàrmcs en els que he participat m'han servit per afrontar la meva dependència a aquestes substàncies"

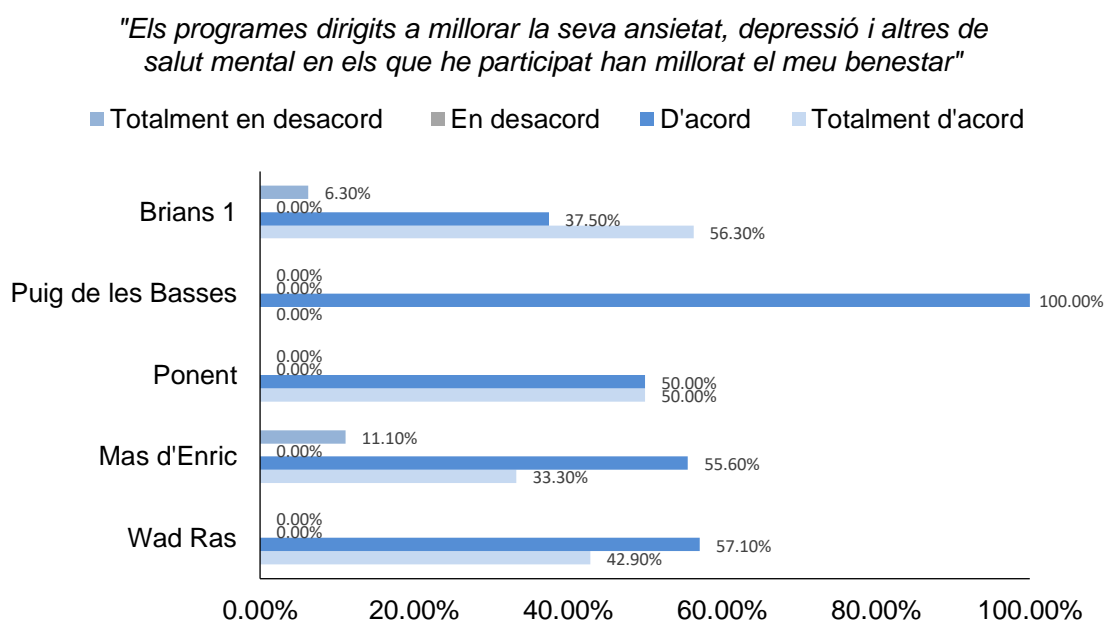
7.2.8.2 Participació mares en programes per millorar la salut mental

Ja, en línies anteriors, s’ha fet esment a la deteriorada salut mental de les mares empresonades així com al fet que l’empresonament agreuja els problemes mentals que poguessin tenir les dones i com moltes de les mares reporten situacions d’angoixa i depressió. Un 34,5% de les mares afirma haver participat en algun programa dirigit a millorar la seva ansietat, depressió o altres problemes relatius a la seva salut mental enfront a un 52,7% que nega haver participat. Per centres, l’índex més elevat de participació el trobem a Puig de les Basses (53,8%), seguit de Mas d’Enric (47,6%), Brians i Ponent (40%, respectivament). Wad-Ras ocupa, en aquest cas, el darrer lloc pel que fa al rànquing de participació en programes per a millorar la salut mental (33,3% de les mares).

El grau de satisfacció de les mares que hi ha participat en aquests programes és molt elevada. Així, a la pregunta sobre si aquests havien servit per a millorar

el seu benestar, el 96% de les mares afirma que sí (40% estarien “totalment d’acord” i un 56% “d’acord”) i només un 4% diu estar “en desacord” (cap de les mares estaria “totalment en desacord”). Val a dir que, a Ponent –en què el 50% de les mares havia considerat que els programes de deshabitació de drogues no els havien estat útils per a superar les addiccions– el 100% de les mares responen que els programes de salut mental sí els han servit per a millorar el seu benestar.

Gràfic 19. Grau d’acord de les mares amb l’afirmació sobre els programes per millorar la salut mental

7.2.8.3 Participació de les mares en altres programes

En aquest epígraf analitzarem breument quina ha estat la participació de les mares enquestades en programes d’autocontrol, resolució de conflictes i similars, d’una banda i de l’altre, en “d’altres programes de tractament, educatius o de formació professional”.

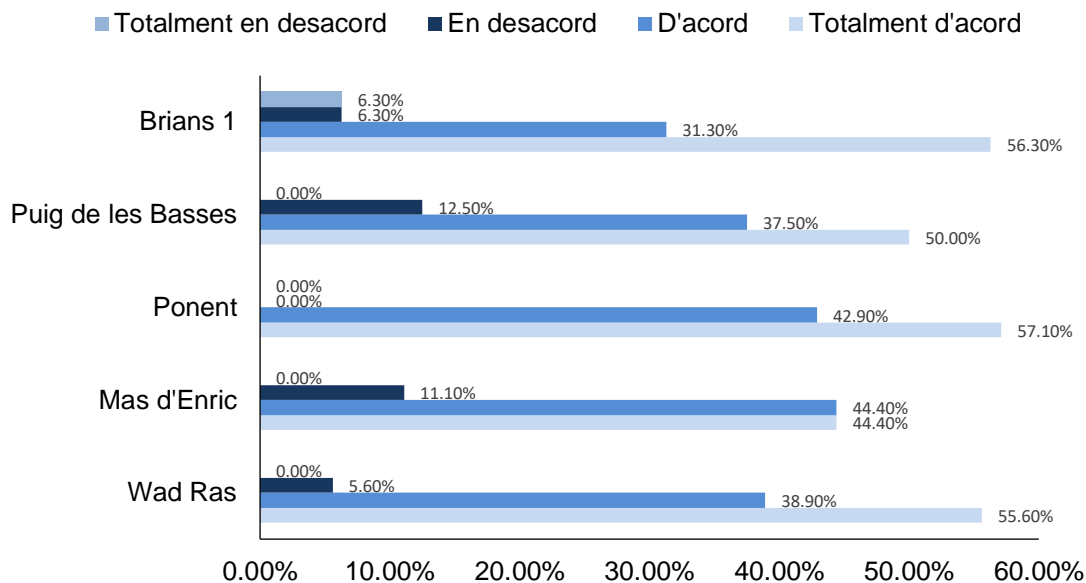
Pel que fa als programes d’autocontrol, resolució de conflictes i similars, un 59% de les mares reporta haver-hi participat. Brians és la presó en la que més

mares han participat en aquest tipus de programa (el 74,4%) seguida de la de Puig de les Basses (71,4%) i Ponent (70%); a Mas d'Enric, un 63,2% de les mares varen participar i, finalment, a Wad-Ras la participació va ser del 40%. En quant al grau de satisfacció, val a dir que és força elevat atès que el 90,1% de les mares considera que aquest tipus de programa li ha servit per a millorar les seves capacitats enfront al 9,4% que manifesta estar en desacord (6,8%) o totalment en desacord (2,7%).

A la categoria d'altres programes, les dones havien d'explicitar quin programa de tractament diferent als anteriors havien realitzat. Es tracta d'un llistat de més de 100 categories (que es recull a l'annex) i que aglutina una amalgama ben diversa d'activitats (agents de salut, arts plàstiques, esport, DEVI, costura, gimnàs, control de l'emoció, per citar-ne unes poques). No totes aquestes serien, en sentit estricte, "programes de tractament" en els termes descrits per la legislació penitenciària però a moltes de les mares els han estat útils, a tenor dels resultats. En primer lloc, poc més de la meitat de les mares manifesta haver participat en "altres programes de tractament" i, concretament un 50,8%. Aquests altres programes, en termes de participació per centres, s'han distribuït de la següent manera: Mas d'Enric (60%); Ponent (54,4%); Puig de les Basses (53,3%); Brians (52,5%) i Wad-Ras (47,7%) i, de nou, el grau de satisfacció és elevadíssim: un 93,4% de les mares considera que aquests altres programes li han servit per millorar enfront a un 6,6% que està en desacord amb l'afirmació conforme la qual el programa li ha servit per millorar.

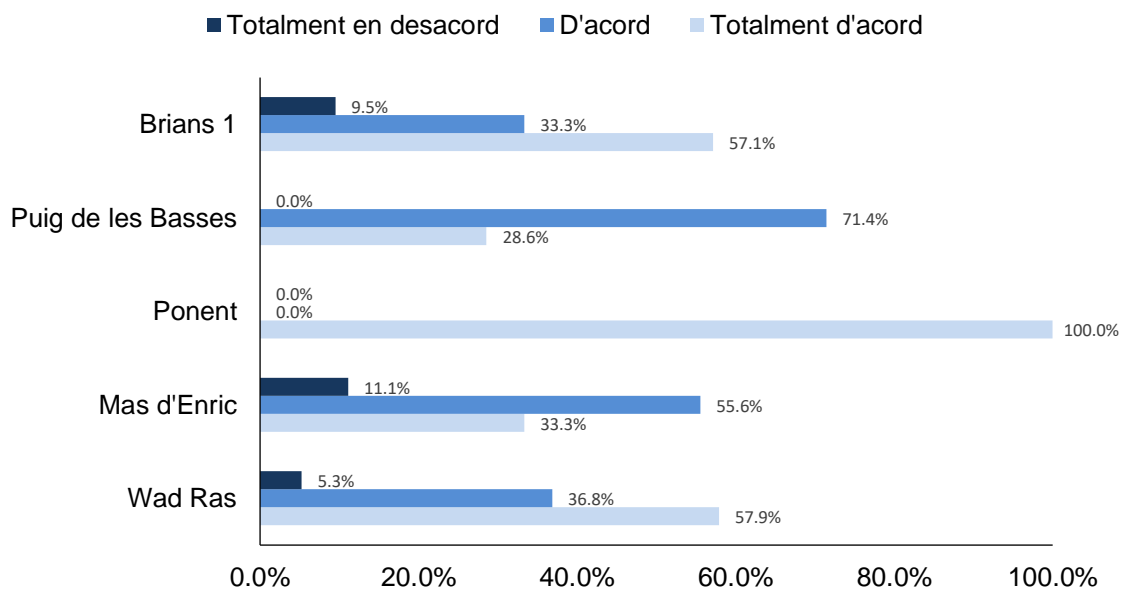
Gràfic 20. Grau d'acord de les mares amb l'afirmació sobre els programes d'autocontrol i resolució de conflictes

"El programes dirigits a fomentar l'autocontrol o les capacitats de resolució de problemes en els que he participat m'han servit per millorar les meves capacitats"

Gràfic 21. Grau d'acord de les mares amb l'afirmació sobre altres programes

"El programa en el que he participat m'ha servit per millorar"

7.2.8.4 Participació de les mares en cursos de formació educativa i professional

En quant al nivell d'estudis recordem que, d'acord a la nostra mostra, un 15,5% de les mares no tenien estudis, en la mateixa proporció que les mares amb estudis universitaris; un 31,3% de les mares tenen estudis post-obligatoris (31,1%) i el 35,1% havien assolit abans de l'ingrés a la presó l'educació mínima obligatòria. Tot i així, la majoria de les mares segueixen a la presó cursos de formació per a millorar el seu nivell educatiu i/o professional, com es pot veure als quadres següents. Concretament, el 58,8% i el 54,7% de les mares participa en cursos educatius i de formació professional, respectivament. Per contra, el 29,1% i el 35,1% de les mares manifesta no participar en cursos educatius o en els de formació professional, respectivament. El grau de satisfacció és, a l'igual que respecte dels programes de tractament, força elevat: el 83% de les mares que varen seguir cursos educatius i el 93,2% de les que van seguir els de formació professional afirma que aquests l'han ajudada a millorar les seves habilitats enfront a una ínfima part de mares que consideren que no han estat útils (el 7% de les mares pel que fa als cursos de formació i el 6,8% en quant als de formació professional).

El tema de les activitats formatives va sortir en tots els grups de discussió amb internes. Les opinions són molt variades: des de les dones que creuen que s'haurien d'oferir més cursos, a les que proposen alguns de nous, a les consideren que, a vegades, són les pròpies internes les que no acudeixen, etc. Reproduïm, seguidament, algunes d'aquestes opinions:

- *“Estoy desesperada para que vuelva el taller de cerámica. Que eso con un horno industrial, con unas maravillas, bueno una cosa maravillosa el taller de cerámica que tenemos” (Interna grup de discussió de Brians).*
- *“Cada persona es un mundo, entonces yo hago deporte, a mí me falta deporte, me faltan de raquetas, me falta mi pin pong, yo normalmente hago. Yo camino muchísimo, aquí no puedo caminar, le he dado vueltas a ese patio minúsculo y ya estoy mareada. No tenemos como dicen, ni verde, ni árboles ni nada. El otro tema quería comentar porque solo se me va a olvidar es que tenemos un huerto, que muerto de la risa. Se*

comentó que podemos hacer un huerto ecológico, que podemos estar entretenidas. Podemos poner verde, podemos plantar plantas, podemos plantar frutos, podemos plantar hortalizas, como actividad que ahí tiene cuidado, no todos los días estar entretenida y luego soltar una recompensa que también podemos poder comer más saludable con lo que nosotros cultivamos. Tampoco nos deja, pues no lo sé” (Interna grup de discussió de Ponent).

- *“Aparte de la clase de psicoemocional, hay otras clases, tanto por las mañanas como por las tardes, vale por las que muchas tampoco van, vale, sigo diciendo, hay otras clases a las que se puede asistir que no te servirán, no te gustarán, no querrás ir” (Interna grup de discussió de Wad-Ras).*
- *“P1: d’això de les activitat, ni moltes ni poques, crec que s’hauria de poder ofertar un tipus de formació més extensa de la que hi ha ara, de cara a la inserció laboral eh, quan surtin. Vull dir que ara ¿què fan? O cuina o costura em sembla que fan; P2: perruqueria, confecció i informàtica” (Grup de discussió de professionals de Wad-Ras).*
- *“Yo me había quejado en el verano, este verano me había quejado porque nosotras estábamos sin actividades, sin ningún tipo de actividades ni nada. Yo me había quejado de que estábamos en el patio. Solo gastando dinero, fumando y ahí tiradas, entonces yo me quejé diciendo, tenemos que hacer algo, tenemos que hacer alguna actividad, dadnos actividades, entonces cuando nos trajo actividades, deportes y otras cosas, nadie ha querido participar. O sea que...tampoco es solo culpa de ellos, porque cuando organizan algo la mayoría no quieren ir. Entonces, entonces, por esta parte también hay que decir la verdad” (Interna grup de discussió de Ponent).*
- *“Me preocupa estar en la “UMS” el tiempo que vaya a estar y no tener ninguna actividad, yo me voy a volver loca” (Interna grup de discussió de Brians).*
- *“Yo me levanto 7:30, bueno, a las 7, antes, pero a las 7:30 hay recuento, ducha, desayuno, talleres a trabajar, hago mi destino, limpieza, vuelvo a la celda, me ducho, a las 15 otra vez a talleres. A las 18:30 otra vez*

subo, destino y me voy a la cama. Y los jueves, hoy me lo tomo todo el día sin talleres, sin destino y sin nada. Porque hago costura y la biblioteca. Y leo. Por eso, acá si quieres tienes actividad” (Interna grup de discussió de Brians).

- *“También estoy apuntada informática al lado de la ESO cuando me apunté hace dos semanas a deporte y tardan una semana en darte el OK, entonces empecé esta semana a ir a deporte y que son 4 horas a la semana o bueno, son cuatro veces cuatro veces a la semana y nada, y esta semana he comenzado a ir y bueno, entre inglés y el tiempo que tengo libre me voy a la biblioteca, pintar y pasando el rato”* (Interna grup de discussió de Ponent).
- *“Aprobaron el proyecto y los fines de semana, así que hacíamos una actividad cada día y lo llevan las presas (...) y funcionó súper bien y música en el patio también por las mañanas, fines de semana, pues quieras o no, pues ya te da otro color...que lo tengamos que hacer las presas esto y que unas personas que se supone que son profesionales en educación, que están aquí para reinsertarnos, para enseñarnos, para ayudarnos, dadnos herramientas para poder vivir en la calle luego, sin delinquir, pues joder me parece un poco ridículo, sabes, a verdad entonces, falta mucho así”* (Interna grup de discussió de Wad-Ras).
- *“Luego me parecería super importante solicitar cursos de mindfulness, eso sería la solución al espacio y al silencio que pedían o de yoga, por ejemplo”* (Interna grup de discussió de Wad-Ras).

Taula 25. Participació en cursos de formació

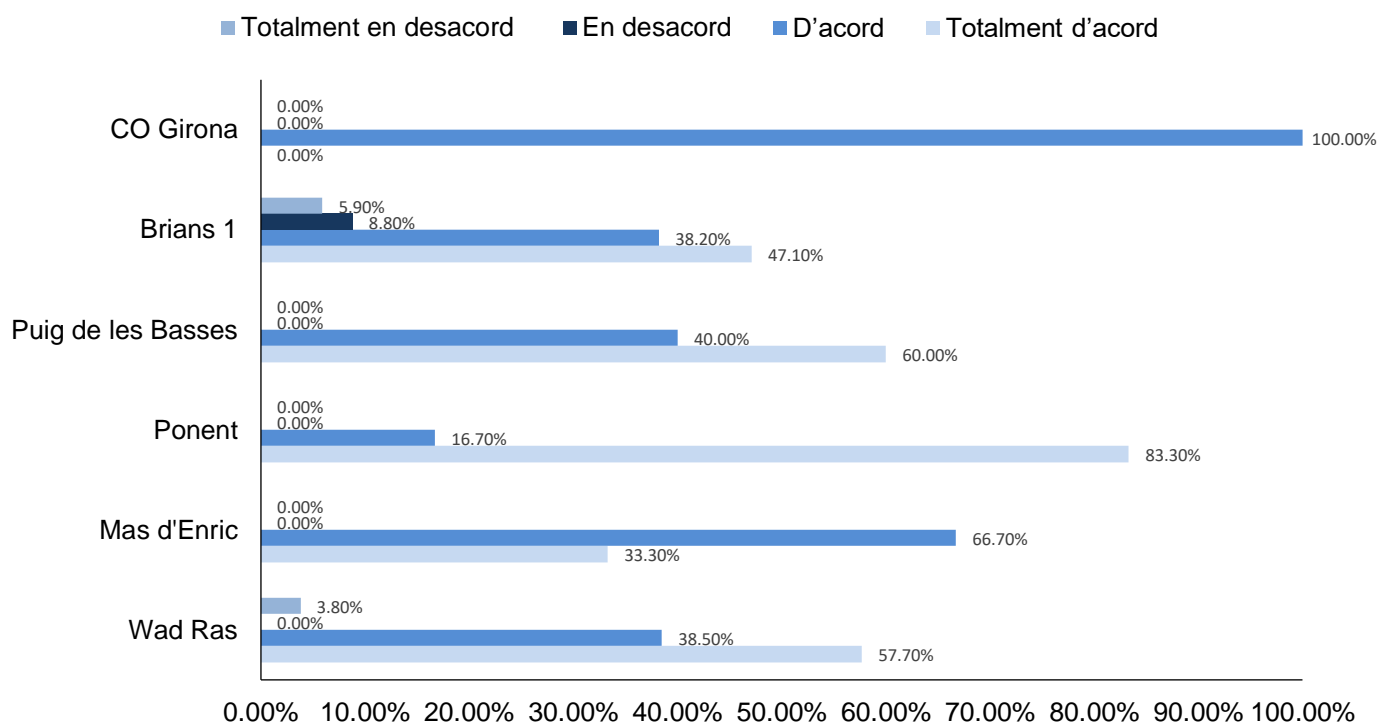
		Freqüència	Percentatge
Participació en cursos per millorar el nivell educatiu	No	43	33,1%
	Sí	87	66,9%
Participació en programes per millorar la formació professional	No	52	39,1%
	Sí	81	60,9%

Taula 26. Participació per centres en cursos de formació

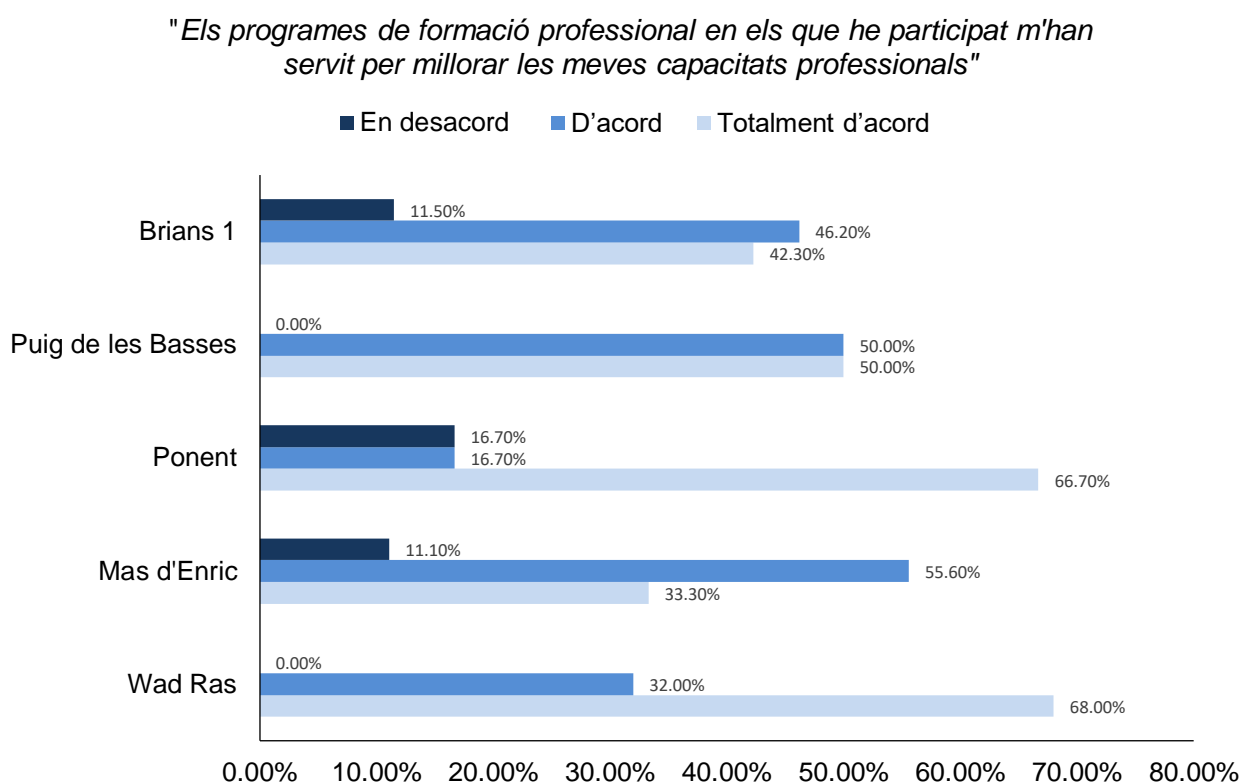
		Wad Ras		Mas d'Enric		Ponent		Puig de les Basses		Brians 1	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Programes educatius	Sí	26	57,8	9	56,3	6	66,7	10	66,7	35	83,3
	No	19	42,2	7	43,8	3	33,3	5	33,3	7	16,7
Programes de formació professional	Sí	29	63,0	10	55,6	7	70,0	8	53,3	27	65,9
	No	17	37,0	8	44,4	3	30,0	7	46,7	14	34,1

Gràfic 22. Grau d'acord de les mares amb l'afirmació sobre el programes educatius per Centres

"Els programes educatius en els que he participat m'han servit per millorar el meu nivell educatiu"

Gràfic 23. Grau d'acord de les mares amb l'afirmació sobre els cursos de formació professional per Centres

7.2.8.5 El treball remunerat de les mares a la presó

Gairebé tres quartes parts de les mares enquestades (un 64,9%) realitza a presó un treball remunerat enfront al 20,9% que diu que no treballa i un 14,2% que no respon a la pregunta de referència. Aquestes dades són molt similars a les que reporten sobre el treball penitenciari les dones que no tenen fills (el 66,1% treballa a presó enfront al 23,2% que no ho fa) i, per tant, l'existència de càrregues familiars no sembla un element que es tingui en compte a l'hora d'assignar els llocs de treball. Això, no obstant, s'avé amb la legislació vigent atès que l'art. 3.2 del RD 782/2001, de 6 de juliol pel que es regula la relació laboral de caràcter especial dels penats que realitzen activitats laborals en

tallers penitenciaris, atorga pràcticament el darrer lloc a les càrregues familiars en establir l'ordre de prelación dels llocs de treball a la presó⁶⁸.

Les dades pel que fa al treball realitzat fora de la presó són més baixes: el 44,9% de les mares manifesten treballar fora del Centre Penitenciari enfront al 55,1% que diu que no treballa a fora, en similar proporció a les dades de les dones que no tenen fills (un 48% d'aquestes dones treballen a fora i un 52% respon que no treballa a fora de la presó). Ara bé, cal tenir en compte que, d'acord amb la legislació penitenciària, només podran treballar fora de la presó aquells/es interns/es que estiguin en tercer grau o tinguin aprovat el règim previst a l'art. 100.2 RP, que permet combinar aspectes del segon i tercer grau, en el supòsit que ens afecta i per tant, seria la disposició que autoritzaria a interns/es en segon grau a treballar fora de la presó.

Per Centres Penitenciaris, d'acord a les nostres dades, les mares que més treballen a la presó són les de Brians (el 90%) seguides per les de Mas d'Enric (78,6%), Puig de les Basses (73,3%), Ponent (72,7%) i Wad-Ras (63,6%). Això, no obstant, cal tenir present que un elevat nombre de les dones enquestades provenen de la UMS de Brians i estan classificades en tercer grau. I, en quant al treball realitzat fora de la presó, la única variació per Centres la trobem en el fet que Wad-Ras ocuparia la tercera posició pel que fa a mares que treballen fora. Novament cal parar atenció al fet que un gruix important de les enquestades es trobaven a secció oberta i, per tant, en tercer grau. L'ordre per centres, pel que fa al treball realitzat fora de la presó, seria: Brians (59,5%); Mas d'Enric (42,9%); Wad-Ras (40,5%); Puig de les Basses (33,3%) i Ponent (27,3%).

El nivell de satisfacció de les treballadores, tant a l'interior com a l'exterior, de la presó és molt elevat, tot i les reiterades queixes expressades en els grups de discussió sobre els sous que perceben i, en ocasions, per la manca de destins atractius i per les discriminacions que consideren que es produeixen en

⁶⁸ L'ordre de prelación dels llocs de treball a la presó, d'acord amb el que preveu l'art. 3.2 del RD 782/2001, de 6 de juliol és el següent: "1.º Los internos en cuyo programa individualizado de tratamiento se contemple el desarrollo de una actividad laboral. 2.º Los internos penados sobre los preventivos. 3.º La aptitud laboral del interno en relación con las características del puesto de trabajo. 4.º La conducta penitenciaria. 5.º El tiempo de permanencia en el establecimiento penitenciario. 6.º Las cargas familiares. 7.º La situación prevista en el artículo 14.1 de este Real Decreto".

comparació al treball dels homes. Abans de reproduir alguns testimonis pel que fa al treball, assenyalem que un 79,6% de les dones considera que el treball a dintre de la presó és útil per a millorar les seves capacitats laborals. Aquesta xifra es encara més elevada tractant-se del treball a fora del centre atès que un 92% de les mares treballadores creu que el treball ajuda a enfortir les seves habilitats laborals.

D'altra banda, vàrem demanar a les mares que no treballen els motius pels quals no ho fan i els resultats són: un 28% respon que no necessita treballar; un 10% que no està motivada per fer-ho; un 34% que no se'ls ha ofert la possibilitat de treballar i, finalment, un 28% al·lega altres raons (baixa mèdica, cobrament de pensions vàries, jubilació, "pocs diners i molt treball", entre d'altres). El motiu més preocupant, al nostre entendre, és l'expressat pel 34% de les dones que responen que no se'ls ha donat la possibilitat. Aquestes dones provenen principalment de Mas d'Enric i de Ponent. Ara bé, atès que la nostra mostra es limita a un nombre reduït de mares caldria un estudi més aprofundit per tal d'impedir qualsevol situació de discriminació en l'oferta de treballs als diversos centres penitenciaris catalans de dones.

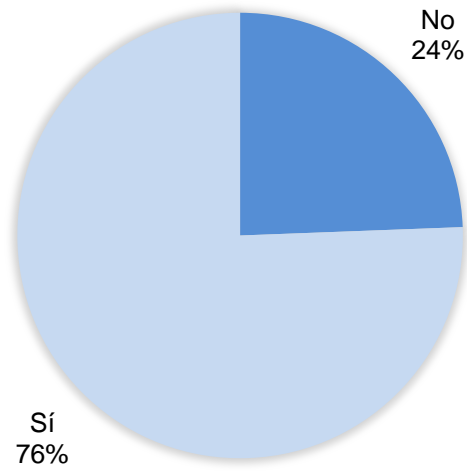
Exposem, seguidament, alguns dels testimonis pel que fa al treball penitenciari:

- *"Yo hago patio y baños y cobro 100 y poco. Limpiar el baño, patios, las duchas"* (Interna grup de discussió de Ponent)
- *"Mira, yo los fines de semana me tiro ocho, nueve horas trabajando en la peluquería, me pagan 40 euros al mes"* (Interna grup de discussió de Ponent)
- *"Trabajos que son más bien para hombres, mucho peso... yo he trabajado y a mí me ha ido bien, pero hay chicas, que tienen más edad, que tienen problemas de columna, que son muy pequeñas o muy delgadas y tienen problemas..."* (Interna grup de discussió de Wad-Ras).
- *"Cobramos en base al SIM, SIMI no sé cómo se llama, pero realmente nos descuentan por estar aquí presas, entonces no entiendo porque el Estado pagan tanto por nosotros por estar aquí, pese a que nos lo están sacando de nuestro sueldo, y bueno, nos quitan también por tratamiento porque dicen que nos están reinsertando cuando los trabajos aquí... los que valen un poco más la pena es cocina que te enseña, realmente, Pero los otros son una tontería, coger basura, y ponerlas a la basura, coger*

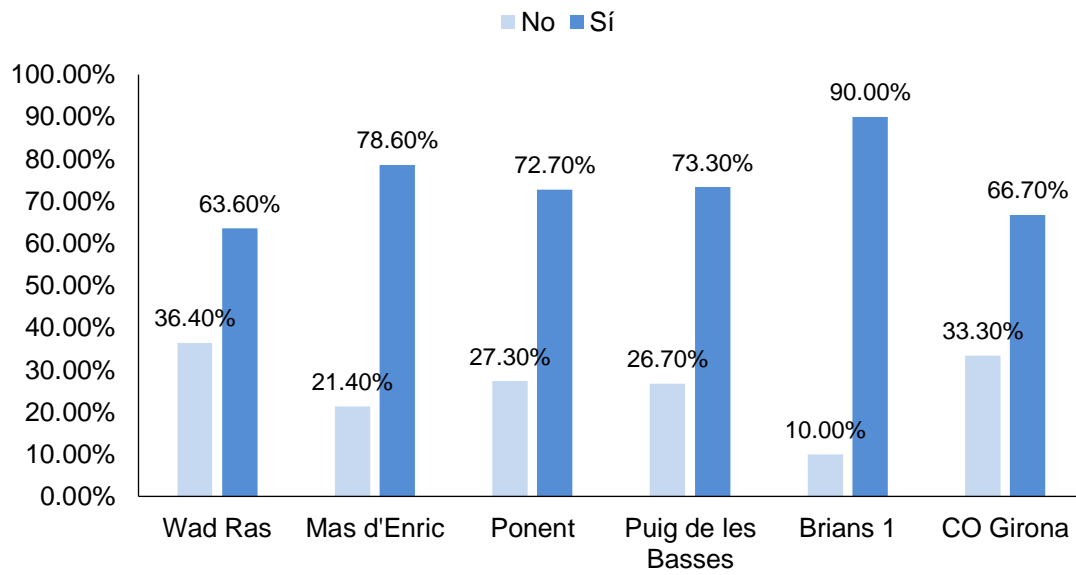
cuatro cajas y poner en su sitio, o sea, realmente no te están enseñando nada" (Interna grup de discussió de Wad-Ras).

- *"Quien quiere trabajar, trabaja. De hecho, ahora somos 3 y en talleres somos 5. No se que está pasando. O sea, vos trabajas en producción, esto es bajísimo, pero si quieren hacer algo lo puedes hacer. Trabajo hay, es como en la calle no? Aunque sea para lavar copas, el que quiera trabajar, trabaja"* (interna grup de discussió de Brians).
- "Y claro, con la excusa que nos están reinsertando, que nos están manteniendo, que si no sé qué hay que...Estar aquí, bueno, necesitamos dinero. Claro, cobramos 120. ¿Qué pasa?, que no te da para pagar el abogado, no te da para comprarte entre lo que hablábamos antes, las cabinas, los dentistas, yo necesito gafas, llevo un año sin gafas, porque no lo puedo pagar y ahora me voy a poner a estudiar a ver cómo lo hago (...) al final estás viviendo en una situación precaria, se supone que es algo para reinsertarte, ayudarte, rehabilitarte... pues lo que hace es reforzarte las actitudes que ya tenías. Entonces, bueno pues eso o matarte en cocina, porque yo trabajo en cocina también y se cobra, se cobra bastante bien, en comparación al resto" (Interna grup de discussió de Wad-Ras).
- *"A mí, lo que me fastidia que cuando salimos del módulo 1, pasamos por el pasillo grande, este ahí vemos que hay un montón de chicos en cocina; hay un montón de chicos cargando cajas y un montón de chicos haciendo las cosas y nosotras nos estamos matando aquí una con la otra para tener un destino de mierda de 60 o 40 euros, mientras ellos están ganando €300, ¿me entiendes? y nosotras nos estamos matando aquí para ganar un destino. Otra cosa y muchas de nosotras no tenemos ingresos de fuera y nos tenemos que espabilar"* (Interna grup de discussió de Ponent).

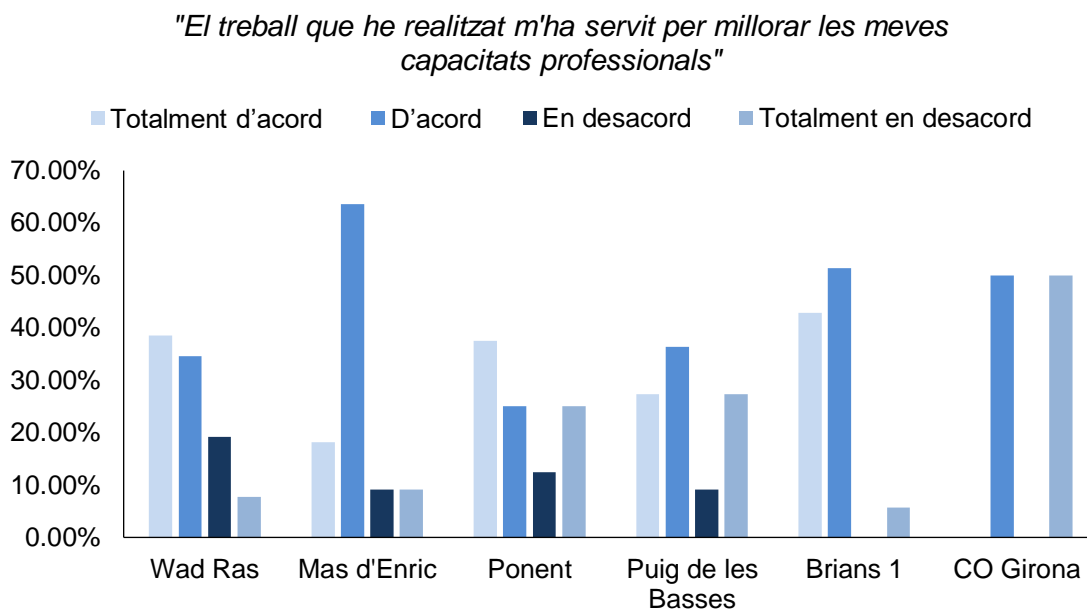
Gràfic 24: Treball retribuït a la presó realitzat per mares

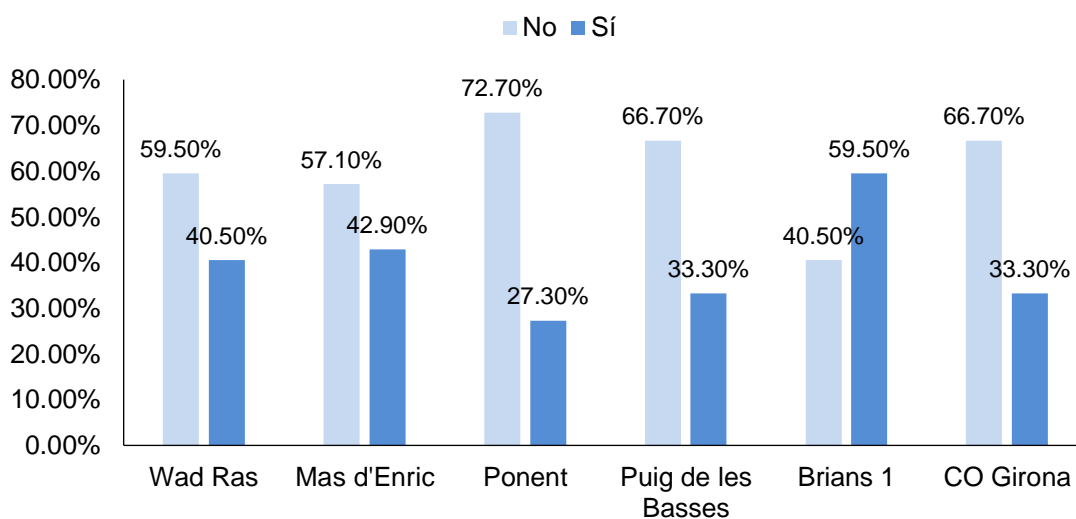
Gràfic 25. Treball retribuït a la presó realitzat per mares segons el centre

Gràfic 26. Grau d'acord de les mares amb l'afirmació sobre el treball dins de la presó

Gràfic 27. Treball retribuït realitzat per mares fora de la presó per centres

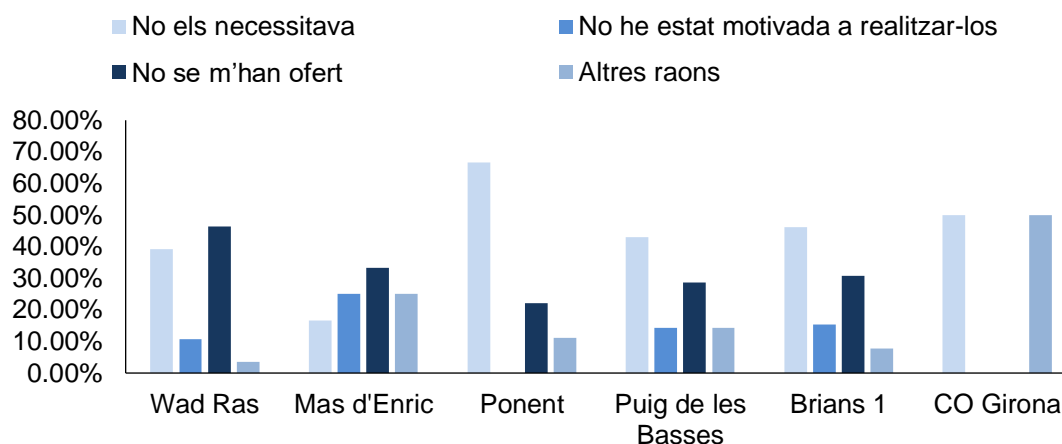

7.2.8.6 Les raons per les quals les mares no han seguit programes de tractament, cursos de formació educatius i/o de formació professional

Per acabar aquest epígraf, unes breus línies per explicar quins han estat els motius pels quals algunes mares no han dut a terme programes de tractament, educatius o de formació professional. La majoria de les mares afirma que la raó principal és que no necessitava aquests programes i/o cursos (40,8%). Un 12,7% de les mares manifesta que no estava motivada per seguir aquests programes i un 11,3% al·lega altres raons, sobre les quals vàrem demanar concreció i així entre els “altres motius” trobem, per exemple, dones que afirmen que els faran més tard, que acaben d’arribar a la presó, que estan a l’espera o que cobren ja el pirmi.

Ara bé, el 35,2% de les mares (25 dones) manifesta que no ha fet programes de tractament o cursos de formació perquè no li han estat oferts i gairebé la meitat d’aquelles 25 dones (el 46,4%) procedeixen de Wad-Ras, presó amb un percentatge alt de dones preventives que, d’acord al seu estatus processal, no poden fer cap programa de tractament. Les altres dones que afirmen que no se’ls ha ofert la possibilitat provenen de Mas d’Enric (33,3%), Brians (30,8 %), Puig de les Basses (28,6%) i Ponent (22,2%). En tot cas, tot i que algunes dones van reconèixer en els grups de discussió que s’ofereixen cursos i activitats i que moltes dones no hi acudeixen –com recollim en els testimonis anteriors– seria convenient una certa uniformitat i consens entre tots els centres per tal que, en la mesura del possible, tots ofereixen programes de tractament i cursos de formació similars.

Gràfic 28: Motius de les dones mares per no haver realitzat cap dels programes anteriors

7.3 Les relacions materno-filials en el sistema penitenciari català

7.3.1 La rellevància de la maternitat per les mares empresonades

Les dades obtingudes a partir dels qüestionaris (208 dones) corroboren que la majoria de les dones empresonades a Catalunya són mares (148 dones). Concretament, el 72,5 % d'elles eren mares abans d'ingressar a la presó.

Algunes explicaren el que va suposar per elles la maternitat en els següents termes:

- *“El nacimiento de mi hija me hizo cambiar (...) Para mi la prioridad siempre ha sido ella”* (R489).
- *“si es que han cambiao mi vida por completo, si es que no hay más! Es que es lo más bonito que me ha pasado en la vida!”* (R 444).
- *Si y entonces yo estaba muy mal, muy mal y este niño como digo yo me ha dado la vida* (R 451).
- *“que no quiero que me vean caída yo tengo que estar muyyyyyyyyyyyy dolorida para que mi hijas se den cuenta”* (R428).

- *“Lo que más deseo es estar con mis dos hijos menores de edad ya que siempre han estado bajo mi cuidado y estar con mi familia y echo de menos mi trabajo ya que trabajo de lo que me gusta”*(A21).
- *“Lo que más deseo es estar junto a mis 4 hijos, mi marido, mi familia...es lo más hermoso que Dios nos ha dado”* (C89)
- *“Lo que más deseo es estar al lado de mis 3 hijos y disfrutar una vida sana y feliz con ellos ya que cuando entré en prisión los dejé muy pequeños y no los pude disfrutar”* (B81).

Com a mostra de la rellevància que per la majoria de les dones de la mostra té la maternitat, el “tema fills” es una de les respostes més habituals a la pregunta oberta sobre el que desitgen un cop arribi la llibertat definitiva⁶⁹. En efecte, 93 de les dones esmenten als seus fills i, concretament:

- del desig d’estar i/o viure amb ells: *“Poder vivir con mis hijos tranquila”* (A20); *“Estar con mi hijo y familia y disfrutar todo lo que no disfruté aquí”* (B63); *“Estar con mi familia, hijo y rehacer la vida. Pasar página”* (E127); *“Estar en casa con mis hijos y mi pareja. Ver a mi madre y mis hermanos”* (E145). *“Volver a estar con mis hijos y ver a madre y hermanos”* (E165). *“Vivir tranquilamente con los niños”* (D111) *“Lo que más deseo es poder ver a mi hijo y amigas”* i el que més li preocupa *“es ver a mi hijo, mi perra y mi gata que son mi vida y sobre todo a mis amigos”*(B71).
- de veure’ls amb més freqüència: *“Recuperar el tiempo perdido con mis hijos”* (E168). *“No volver a separarme de mi familia ni de mis perros”* (A27). *“Poder ver a mi hija con más frecuencia”* (A45). *“Estar con mi hijo más, lo echo mucho de menos”* (A50). *“mi miedo es no poder disfrutar de mi libertad con mis hijos que es lo único que ahora mismo realmente me importa”* (B67).
- de “recuperar-los”: *“Conseguir trabajo; tener sueldo bastante para recuperar a mi hijo; la tutela la tiene la Dgaia y guarda y custodia que la tiene mis padres”* (A25); *“Una casa, trabajar; no tener malas compañías y poder tener trato con mis hijos”* (A39, mare amb cinc fills, amb els que

⁶⁹ Es rellevant, al nostre entendre, que després de respondre un qüestionari tan llarg, més de dues tercers parts de les mares vincuessin els seus desitjos amb els fills i les filles.

no ha tingut contacte durant l'empresonament. Els seus tres fills menors estan a càrrec de l'Administració); *"Ver a mis hijos! Ir a buscarlos en el país en el que estén. E iniciar un proceso judicial si es que tengo un trabajo estable y un sitio en condiciones para poder vivir con mis hijos"* (B57); *"Conseguir a mis hijos. Va a ser un proceso lento pero lo conseguiré"* (B61); *"Poder recuperar el cariño de mi hijo y a mi madre"* (E143); *"Estar con mis hijos y recuperarlos...hacer todo lo que me pidan"* (E158). *"Seguir a los profesionales lo que me ordenen por la recuperación de mis hijos y jamás bajar la guardia en el tema tóxico. Alcohol"* (E146, dona amb cinc fills, dos dels quals a càrrec de l'Administració).

- de tornar a ser mares: *"tener un techo y mi trabajo dándole un hermano a mi hija y clarísimamente al lado de mi pareja y mi hija"* (A32); *"Emprender una nueva vida con mi pareja y cuando esté mejor de mi salud mental, ser madre"* (E154). *"Ser mama, continuar con la vida como la estoy llevando trabajando honradamente"* (F124); *"Quedarme embarazada de nuevo"* (A47, dona que ha perdut dos fills durant dos embarassos previs).
- de portar als seus fills a Catalunya o tornar als països d'origen per estar amb els fills: *"Traer a mis hijas y darles una buena educación"* (E134); *"Deseo traer a mi hijo; tener un buen trabajo y estar bien con mi familia. Pondré todo de mi parte para que así sea"* (E144); *"Traer a mi hija; pienso trabajar, ahorrar y estabilizarme para traerla conmigo"* (E163). *"Traer a mi hijo y salir adelante"* (E169); *"Regresar a mi país con mi familia lo antes posible y reunirme con mi familia es lo que más quiero y anhelo"* (A35).
- O, finalment, de fer activitats amb els fills, de cuidar d'ells o de ser un exemple per a ells: *"Ir con mis hijos y mi marido de viaje"* (B77). *"Estar con mi hijo y familia y disfrutar todo lo que no disfruté aquí"* (B63); *"Tener un trabajo estable y cuidar de mis hijos"* (A51); *"quiero darle a mis hijas un buen ejemplo y que se sientan orgullosas de mí"* (A19).

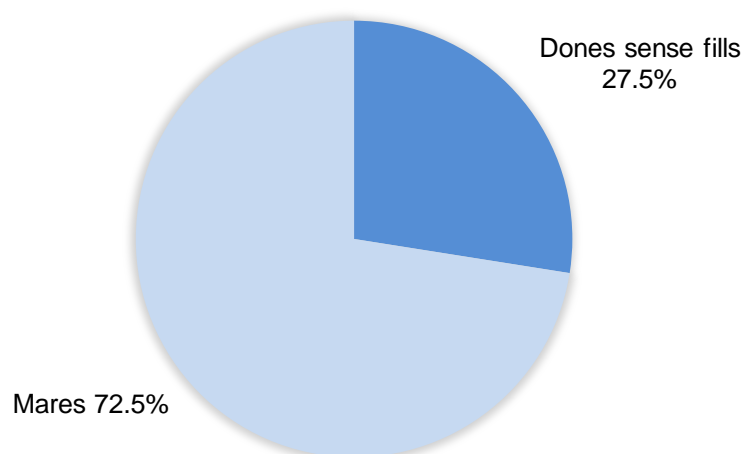
També, com a mostra de la rellevància dels fills, una mare, per exemple, ens explicà que, davant el desacord dels seus fills amb la seva nova parella,

decideix tallar la relació amb aquesta i allunyar-se de la ciutat on estava la parella i per això demanà l'ingrés a una nova presó:

- *“cuando delinuí yo estaba viuda y entonces yo había tenido una pareja anterior, vale? y a raíz de esa pareja mis hijos dejaron de hablarme. Conocí a un chico y yo pensé que no les iba a importar tanto! Porque mi marido no era gitano eh! Vale pero iban a decir, mi madre se ha vuelto loca, además, yo siempre muy trabajadora, pero no lo permitieron. Entonces tuvimos muchos problemas, y a raíz de los problemas pues corté con él y digo rehaz tu vida y por eso me vine aquí a Lérída”*
(R.444)

Seguidament s'ofereixen les dades sobre el nombre de mares de la mostra de dones enquestades, en quadres i gràfiques. S'incorpora també el resultat sobre el nombre de mares per centres del que es desprèn que el Centre Penitenciari amb més mares és el de Wad-Ras (75,3% de les internes que han respost el qüestionari són mares) seguit del de Puig de les Basses (75%) i Brians 1 (72,13%). A la presó de Mas d'Enric és on trobem el percentatge més baix de mares que van respondre el qüestionari (66,6%) i, a continuació, trobem el de Ponent (71,4%).

Gràfic 29. Maternitat a la presó⁷⁰

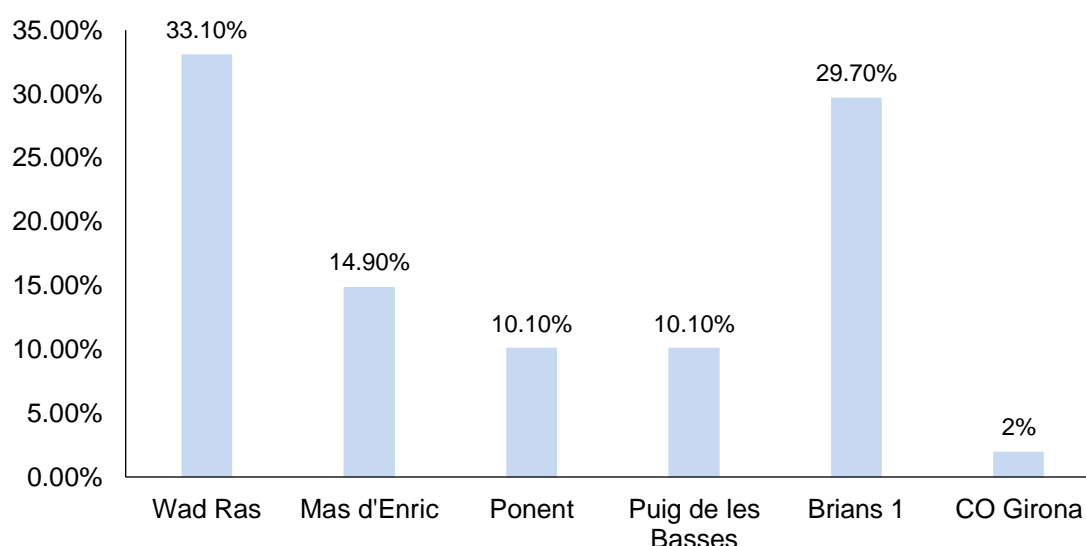

⁷⁰ Totes les taules i gràfics presentats son d'elaboració pròpia.

Taula 27. Maternitat per Centres

		Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
Dones sense fills/es	n	16	11	6	5	17	1	56
	%	24,6	33,3	28,6	25,0	27,9	25,0	27,5
Mares	n	49	22	15	15	44	3	148
	%	75,4	66,7	71,4	75,0	72,1	75,0	72,5
Total	n	65	33	21	20	61	4	204
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Gràfic 30. Repartiment de les mares empresonades per centres.

7.3.2 Les angoixes inherents a la maternitat en situació de privació de llibertat relatives per les seves protagonistes

Moltes de les mares enquestades vivien amb els fills abans de l'empresonament. D'acord amb les dades, 78 dones vivien amb els seus fills abans de l'empresonament (60,90%) enfront a 50 que no vivien amb ells (39,1%). Si bé la xifra de dones que vivien amb els fills amb caràcter previ a l'ingrés a la presó és *per se* força elevada, cal tenir present que més de la

meitat del total de fills són menors d'edat i, per tant, és d'imaginar que la causa per la qual moltes de les 50 dones que afirmen no viure amb els seus fills radica en el fet que aquests estan independitzats. Per tant, una altra lectura de les dades, combinant resultats, ens porta a afirmar que la majoria dels fills menors d'edat vivien amb les seves mares abans que aquesta fos empresonada. No és d'estranyar, en conseqüència, que algunes de les dones entrevistades mostressin angoixa i preocupació per la situació en què aquests menors es puguin trobar i una gran frustració per l'afebliment del seu rol maternal:

- *“Eso es maltrato tanto para el menor como para la madre y eso causa angustia (...) por ejemplo, lo quieres llamar por la mañana porque tiene un examen, tranquilízate, estoy contigo o felicidades o lo que sea”.*
- *“Lo que más me preocupa es que mi hija no me reconozca” (E176).*
- *“No estoy de acuerdo con mi delito la condena tan grande teniendo 5 hijos y dos con discapacidad de 65% cada uno...que lleve 3 años y 4 meses en prisión siendo de aquí, sin tener riesgo de fuga de nada con un delito de conducción sin puntos, no me hayan dado permisos ni ya un tercer grado para ocuparme de mis hijos que los dejé con 3 años a los mellizos discapacitados y ya tienen 6 años y mi madre es mayor” (D121).*
- *“porque la crisis de ansiedad, no las puede solucionar una psicóloga, lo siento, vale, la psicóloga o un funcionario porque tú sólo quieres escuchar la voz de tus hijos o la voz de tu madre, la voz de tu marido o de alguien cercano a ti” (Una mare al grup de discussió de Wad-Ras).*

O, una dona del grup de discussió de Wad-Ras explica que porta un mes i mig esperant per veure als seus fills que estan a càrrec de la DGAIA:

- *“Para verlos, para qué determinen lo que van a hacer, porque no me dejan ni llamarlos, ni que me llamen, es atroz, he insistido todos los días y ellos mandan un correo.... así es normal que nos pongamos cómo nos pongamos”.*

També els professionals són conscients de les angoixes i preocupacions que el tema dels fills i les filles suscita per a moltes de les dones quan es produeix l'empresonament:

- *“La mujer cuando llega a prisión acarrea muchos más traumas emocionales que el hombre, yo creo (..) según mi experiencia”* (Grup discussió professionals Brians).
- *“ y las necesidades son diferentes, tienes más necesidad (....) necesidad de saber de su familia fueraaa”* (Grup discussió professionals Brians).
- *“En cambio cuando una mujer entra en prisión tiene un doble estigma y más si es consumidora. Entonces ella está en prisión, o sea los hijos ya pasan a ser cuidados por otras madres pero la madre la está castigando porque tú deberías de ser la cuidadora cuando a lo mejor el padre también está en prisión, pero no pasa nada. Entonces cuando llegan aquí yo creo que ellas están también mucho más solas que ellos. Ellos tienen más apoyo en general en la cárcel y ellas no”* (Grup discussió professionals Brians).
- *“Jo vaig ser psicòloga a dones, durant 2 anys, però era un tema recurrent en les entrevistes lo dels fills (...) Però en entrevistes sortia molt; el plor, la catarsis del nens...Després a més, jo crec que tampoc, no tenen eines a vegades per gestionar les coses i és difícil. Quan surten no tenen suport, eines i estratègies per ser mares tampoc i, volen, però no poden, no saben”* (Grup discussió professionals Ponent)
- *“Las mujeres vienen asustadas o, por lo menos, expectantes a la nueva situación”* (professional de Wad-Ras).

Els mateixos professionals tenen en compte també el patiment que l'empresonament suscita en els fills i filles:

- *“Tenim noies que realment ho passen molt malament (pels fills). Jo l'altre dia em vaig posar al telèfon perquè la Asunción parlava amb la seva filla. I llavors dic: “no llores, no llores mujer”, perquè sinó els nens veuen a sa mare plorar i s'espanten, i ella em va dir: “habla con mi nina, habla con mi nina...”. i m'hi vaig posar i dic:*

Hola, ¿qué tal?

Bien, bien y ¿usted?

Yo bien.

¿Por qué no dejas ir a mi mamá? Porque yo la necesito mucho y tú tienes muchas.

Això em va arribar al cor, em vaig emocionar. Perquè dius, jolín, una nena de 15 anys...(Grup de discussió de professionals Ponent).

Com a colofó d'aquest epígraf, reproduïm un fragment del relat d'una mare en el grup de discussió de dones de Wad-Ras en què explica les dificultats amb les que es troba per a continuar assumint el rol de mare i que la porta a afirmar amb contundència: "nos quitan de ser madres":

- *“Tenemos poca información, sobre los médicos, sobre los psicólogos, como lo están llevando, cómo van en el colegio, no podemos hablar con el director del colegio, no podemos hablar con el psicólogo de nuestros hijos, no podemos hablar con el profesor, con el tutor.*

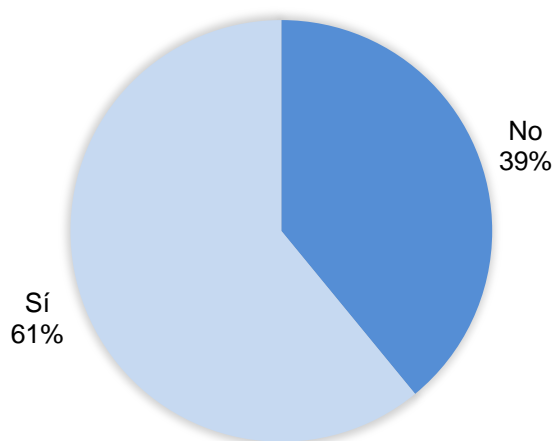
Entrevistadora: ¿Esta información quien os la da? : Si tienes un familiar, te lo dice, pero a veces el de “DGAIA” te dice: “todo está bien”, pero a mí el “todo está bien” no me sirve. Yo siempre he sido una madre que ha estado en contacto con el psicólogo, con el profesor, con el tutor, con la directora. Hay un problema claro, aunque yo esté presa, yo quiero saber, automáticamente hablar con el profesorado, la dirección del colegio, del instituto, como yo tenía mi vida afuera, pero esa información la tenemos denegada... a mí que me lo diga una persona de la cárcel, no me sirve, porque tengo que tener información de cómo están mis hijos o cómo progresan, las notas de mis hijos, no se sí aprobó o no aprobó, si pasa o no, siempre he estado a pie de cañón con las notas, porque para mí las notas y la educación de mis hijos es primordial, aunque yo esté presa, quiero saber cómo es la educación... si mi hijo tiene bullying o no tiene bullying, cómo lo lleva, sus inquietudes, si quiere hablar conmigo todo los días “mamá hoy me he peleado”. Tengo que esperar a la otra semana (...) Nos quitan ser madres”. (Participant en el grup de discussió de Wad-Ras).

7.3.3 Persona amb la que vivien els/les fills/es abans de l'empresonament

Més de la meitat de les mares que va respondre el qüestionari van afirmar que vivien amb els seus fills amb caràcter previ a l'ingrés a la presó (el 52,7%), tot i que un 13% de les mares va deixar en blanc la pregunta. Concretament, 78 mares van contestar que sí vivien amb els/les fills/es enfront a 50 mares, és a dir un 33,8%, que manifestà no viure amb els fills/es. Ara bé, cal tenir present, com assenyalàvem, que alguns d'aquests/es fills/es que no vivien amb les seves mares poden ser adults i estar independitzats.

Els Centres Penitenciaris amb més mares que, amb anterioritat a l'entrada a la presó, vivien amb els seus fills són Puig de les Basses (64,3% de les mares); Brians (un 63,9% de les mares) i Wad-Ras (un 63,5% mares). Això no obstant, cal fer una puntualització: d'acord amb les dades al Centre Obert de Girona el 66,7% de les mares vivien amb els fills/es però aquest % el conformen només dues dones i per tant no creiem que pugui ser representatiu. Al Centre de Ponent, el 57,2% de les mares reporten que vivien als seus fills mentre al de Mas d'Enric el 50% d'elles.

Gràfic 31. Dones vivint amb els fills/es abans de l'empresonament

Taula 28. Nombre de fills menors d'edat amb els que convivia

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
Cap fill/a							
menor d'edat	15	10	6	5	13	1	50
1 fill/a	12	4	2	2	7	0	27
2 fills/es	10	3	4	4	4	0	25
3 fills/es	2	1	0	1	9	2	15
4 fills/es	2	2	1	1	2	0	8
5 fills/es	0	0	1	1	1	0	3
Total	41	20	14	14	36	3	128

7.3.4 Nombre de fills/es afectats/des de les mares enquestades

Segons exposàvem al marc teòric, COPE ha fet un càlcul dels nens i nenes que poden estar afectats per l'empresonament de la seva mare, partint d'una estimació de 1,3 fills per dona empresonada. Catalunya, atenent a aquesta estimació, es situaria a la franja alta dels països en què hi ha més infants que tenen a la seva mare a la presó. Tanmateix, creiem que, en realitat, la xifra de nens a Catalunya afectats per l'encarcerament de la mare és molt més elevada que la xifra estimada perquè, com seguidament mostrem, la taxa de fecunditat de les mares empresonades a Catalunya és força més elevada.

En efecte, seguint l'estimació de COPE, si multipliquem el total de dones de la nostra mostra (208 dones) per 1,3 fills, el resultat ens donaria un total de 270,4 fills/es afectats per l'empresonament. Tanmateix, el nombre de fills/es de les 148 mares de la mostra ascendeix a 360, és a dir 90 nens més que els que resultarien de l'estimació.

L'explicació la trobem, novament, en l'alta taxa de fecunditat de les dones empresonades, com ja varen posar de relleu recerques anteriors⁷¹. En el nostre cas, la mitjana de fills/es de las mares enquestades és de 2,43 fills, molt superior a l'índex de fecunditat entre la població catalana que l'any 2021 es situà en 1,23 fills⁷².

En quant al nombre de fills per Centre, els resultats obtinguts a la nostra mostra assenyalen que la taxa més alta es troba al Centre Obert de Girona perquè les 3 mares enquestades tenen 3 fills cadascuna, seguida de Puig de les Basses (2,8 fills). Per la seva banda, a Brians i Ponent trobem una mitjana de 2,6 fills per mare mentre a Mas d'Enric i Wad-Ras hi ha una mitjana de 2,31 i 2,12 fills, respectivament.

Taula 29. Nombre de fills abans de l'empresonament

	Freqüència	Percentatge
1 fill/a	44	29,7
2 fills/es	44	29,7
3 fills/es	30	20,3
4 fills/es	16	10,8
5 o més fills	14	9,5
Total	148	100,0

⁷¹ Al seu estudi, NAVARRO (2018) obtingué una xifra de 2,30 fills per mare empresonada a Catalunya l'any 2015. En termes similars, MAPELLI et al (2013) observaren una mitjana de 2,5 fills per mare empresonada a Andalusia.

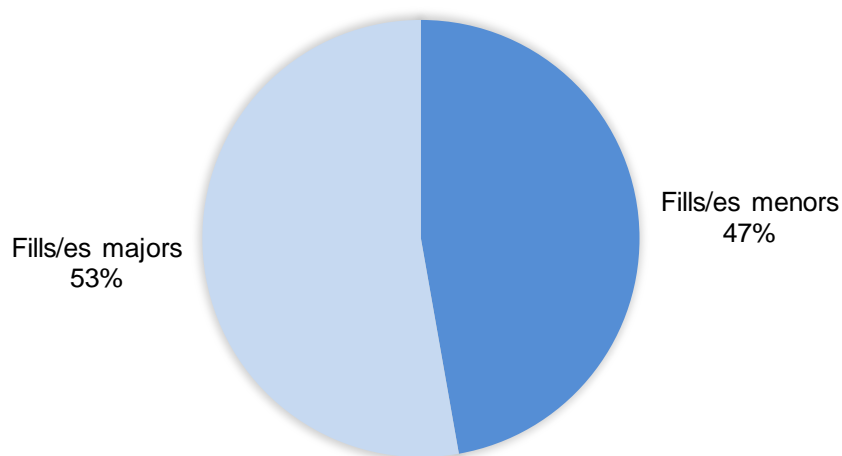
⁷² Vid. pel que fa a l'índex de fecunditat a Catalunya l'any 2021, <https://datosmacro.expansion.com/demografia/natalidad/espana-comunidades-autonomas/cataluna>)

Taula 30. Nombre de fills abans de l'empresonament per centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
1 fill/a	19	5	4	4	12	0	44
2 fills/es	17	9	6	4	8	0	44
3 fills/es	6	4	1	2	14	3	30
4 fill/es	4	4	1	2	5	0	16
5 fills/es	2	0	2	2	5	0	11
6 fills/es	0	0	1	1	0	0	2
7 fills/es	1	0	0	0	0	0	1
Total	49	22	15	15	44	3	148

La xifra total fills/es menors d'edat de les mares enquestades ascendeix a 170, que representen un 47,22% dels fills, és a dir, gairebé la meitat. Per Centres Penitenciaris, Brians és la presó que concentra més mares amb fills/es menors de 18 anys (61 nens/es), seguida de Wad-Ras (53 nens/es), Mas d'Enric (20 nens/es), Puig de les Basses (19 nens/es) i el Centre Obert de Girona (7 nens/es). Aquest elevat nombre d'infants que tenen a la seva mare a alguna presó catalana ha de comportar l'acondicionament dels espais per tal que les visites mare-fill/a es puguin desenvolupar en un ambient que no sigui hostil pels nens i nenes.

Gràfic 32. Fills/es menors i majors d'edat

Taula 31. Nombre de fills menors d'edat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
0	49	33,1	36,8
1	31	20,9	23,3
2	32	21,6	24,1
3	12	8,1	9,0
4	6	4,1	4,5
5	3	2,0	2,3
Total	133	89,9	100,0
Perduts Sistema	15	10,1	
Total	148	100,0	

Taula 32. Nombre de fills menors per centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
0	14	8	9	4	13	1	49
1 fill/a	14	4	1	3	9	0	31
2 fills/es	13	3	2	4	10	0	32
3 fills/es	3	2	0	1	5	1	12
4 fills/es	1	1	0	0	3	1	6
5 fills/es	0	0	1	1	1	0	3
Total	45	18	13	13	41	3	133

7.3.5 El grau de satisfacció de les mares enquestades respecte al centre en què es troben

Una de les preguntes de l'enquesta (la H-3) era si es trobaven al Centre que voldrien. La resposta podia ser afirmativa o negativa però hi havia també la possibilitat de respondre: "no ho sé".

Majoritàriament, les mares enquestades responen afirmativament de manera que el 60,8% de les mares afirma que es troba al centre que voldria enfront al 24,5 % que respon que no està al centre que voldria i al 14,7% que no sap què respondre. Tanmateix, pel que fa a aquesta pregunta era important distingir les

respostes per Centres. El grau de satisfacció més alt el trobem a Wad-Ras i a Puig de les Basses. En aquestes dues presons, el 86,6 de les mares responen que estan al centre que voldrien. En el cas de Wad-Ras cap mare respon negativament i a Puig de les Basses hi ha un 13,3% de respostes negatives. A Mas d'Enric, l'índex de satisfacció és també força elevat: el 61,9% de les mares considera que es troba al centre que voldria enfront al 19% que manté el contrari. És al Centre de Ponent i a Brians on majoritàriament les mares mostren la seva disconformitat amb el centre on estan. A Ponent el 53% de les mares respon que no es troba al centre que voldria (un 33,3%, en canvi sí respon afirmativament la pregunta) i a Brians el 47,7% de les mares també manté una postura negativa pel que fa al centre enfront al 34% que sí creu que està al centre que voldria.

Cal preguntar-se, en conseqüència a què obeeix aquesta diferent resposta a la pregunta relativa a si es troben al centre que voldrien. La difícil comunicació per transport públic del Centre Penitenciari de Brians pot ser una raó fonamental ja que, sens dubte, dificultarà els desplaçaments de les persones que vulguin visitar a la interna. La mateixa explicació pot ser vàlida pel Centre de Ponent sempre i quan la família i amics visquin a una altra província però no creiem que sigui aquest el motiu principal. En canvi, en els grups de discussió amb dones d'ambdós centres penitenciaris hem observat descontent per la manca d'activitats i moltes queixes sobre un tractament discriminatori respecte dels homes empresonats als mateixos centres:

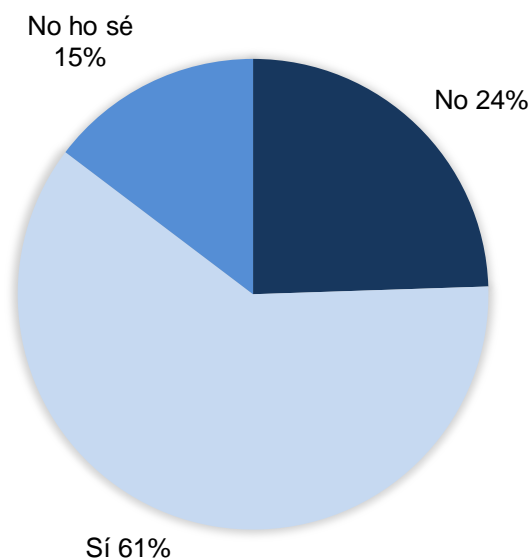
- “Participante 3: *El impacto de ocio acá, hay demasiado tiempo de ocio...*;
Participante 1: *Sí, no hay actividades suficientes* (grup de discussió UMS Brians)”.
- *el machismo, el machismo, los hombres tienen más derechos que las mujeres en todos los aspectos. El poli, el gimnasio...* (Participant grup de discussió Ponent).
- *Y¿ qué pasa? que estás todo el día en el patio y no tienes nada que hacer, todo el día con el run-run-run-run, y te vuelves loca. Te vuelves loca. Eso te produce, pues sí, muchos problemas. Hay gente que acaba con depresión...* (Grup de discussió UMS Brians).

- “Entonces eso para mi es menosprecio. El mejor destino de prisión lo tienen los hombres” (Grup de discussió UMS Brians).
- “Ellos salen a jugar fútbol todos los fines de semana salen a jugar al fútbol en este otro patio y fuera el patio que ellos tienen, que es lo que salen el día diario y otra que es el parque que tiene un jardín, sabes? Y entonces a nosotras como que nos molesta porque nosotros no tenemos un jardín, no tenemos plantas, no tenemos nada” (participant grup de discussió de dones de Ponent).

També un professional de Brians es lamentava del deteriorament d'aquest centre penitenciari:

- “Es que viure a Brians 1 no és fàcil, perquè és un centre que es vell, bueno tampoco es tan vell però és d'aquests edificis que s'utilitzen molt i que hi ha molt de trànsit de persones, i no és un edifici com una casa, és una presó no? (...) Estan molt deteriorats, amb el poc pas del temps s'han deteriorat molt, no? I a més a més, també la concepció de quan es va fer Brians 1, és a dir si tu anessis a Tarragona (...) És un concepte de presó molt diferent” (professional Brians).

Gràfic 33. Preferència de centre penitenciari

Taula 33. Està al centre penitenciari que voldria?

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	0 0,0%	4 19,0%	8 53,3%	2 13,3%	21 47,7%	0 0,0%	35 24,5%
Sí	39 86,7%	13 61,9%	5 33,3%	13 86,7%	15 34,1%	2 66,7%	87 60,8%
No ho se	6 13,3%	4 19,0%	2 13,3%	0 0,0%	8 18,2%	1 33,3%	21 14,7%
Total	45 100,0%	21 100,0%	15 100,0%	15 100,0%	44 100,0%	3 100,0%	143 100,0%

7.3.6 La (nova) maternitat durant l'empresonament

Cap disposició legal limita l'entrada a presó de dones embarassades. Pel contrari, els pocs preceptes de la legislació penitenciària relatius a les dones, segons vèiem en el marc teòric, regulen, en algun cas, qüestions relacionades amb l'embaràs. Així, pot ser que una dona ingressi en una presó ja embarassada o pot ser que l'embaràs es produeixi en el marc de les visites vis à vis o en el transcurs d'un permís de sortida. Un 5,8% de les dones enquestades va afirmar haver estat mare durant l'empresonament. El Centre al que es van produir més embarassos, d'acord a la nostra mostra, va ser el de Wad-Ras (4 dones) i a la resta, tret de Ponent, cap dona va manifestar haver estat mare mentre va estar encarcerada. També a Àgora, hi havia en el moment de l'entrevista, una dona embarassada, segons explicà l'educadora social.

Una dona Centre Obert de Girona ,de 31 anys amb tres nens petits a l'exterior, explica la seva experiència embarassada en els següents termes:

- *“Vale a ver, mi experiencia, a ver, mala mala del todo no ha sido, pero sí que considero que algunos puntos o algunas cosas sí se deberían de modificar o incluso cambiar, sobre todo cuando eres mamá. Sobre todo en el tema personal o en el tema laboral. Para el tema de que puedan darte el 86.4, que es como aquel que dice, el tercer grado. Pues creo*

que se debería tener un poco más de consideración el tema de que ::: tengas hijos en la calle, de que::: puedas llevar una vida normal (...) yo entré en prisión embarazada de 7 meses, estuve en prisión dos meses porque ya me tocaba y entré directamente con un tercer grado, o sea, yo ya tenía la salida programada. Cuando salí estuve aquí en el centro abierto dos días y ya me dieron el tercer grado, o sea, yo tuve a mi niña en el hospital, pero sin:::, sin esposas ni nada (...) Eso y me pude ir a mi casa con mi bebé y ya está y estar pendiente de mi bebé y de los otros 3 (...)

Una dona del grup de discussió de Ponent ens va explicar que va passar l'embaràs a la presó però el seu fill va morir durant el part. També al grup de discussió de Brians i un professional de Puig de les Basses ens relataren avortaments:

- *“Muchas estuvieron embarazadas y tuvieron abortos porque no tenía seguimiento cada dos veces... La alimentación es fatal”.*
- *“Inclús en plena pandèmia, se’ns va quedar embarassada una dona que estava a dintre, és a dir, que es va quedar embarassada dintre. D’ètnia gitana, que ja tenia 5 fills, que a més a més, en, en la pandèmia la vam tindre que anar a rescatar dels gitanos de Figueres perquè la família del marit, que també estava a la presó, la maltractava i la vam tindre que anar a buscar les 6h de la matinada (...) **I aquí es va quedar embarassada, però no del marit?** No, no, d’un altre intern que també teníem a dintre (...) al final, avortament perquè venia malament i la mateixa metgessa ens va trucar i diu “no, no, el que tu decideixis endavant” (Professional de Puig de les Basses).*

Amb tot, l’assistència mèdica a qualsevol presó de dones comprèn també l’assistència de ginecòleg/a i llevador/a:

- *“La enfermera de base –la enfermera penitenciaria– se ocupa de la salud sexual y reproductiva de las mujeres, y ayudarlas, y si que es verdad que hay un equipo, hay una ginecóloga y una comadrona que vienen una vez al mes, pero las enfermeras estamos cada día y*

hablamos con ellas de todos los ámbitos de la salud, des de hipertensión, diabetes, sobrepeso, salud sexual evidentemente”

(Professional de Wad-Ras).

Finalment, cal destacar que, tot i la dedicació dels professionals de la salut envers les dones embarassades, aquests són plenament conscients de les dificultats que per les mares comporta passar un embaràs a la presó:

- *“Un embarazo dentro de prisión, todo y que todas sus necesidades médicas y psicológicas, y de verdad, puedo decir, todos los que trabajamos allí nos dejamos la piel en ellas, esto está muy bien cubierto, pero sí que es verdad que, bueno no sé, yo que también soy madre, tener un embarazo dentro de la prisión, tan lejos de tu familia, pues es muy duro no? O a veces, son chicas que están solas, que su familia está en otro país, entonces nosotros hacemos un trabajo también, de mucho soporte y mucha ayuda emocional, todos los profesionales. Pero bueno, intentamos que- que también que... Todo sea lo mejor posible no?”*

(Professional de Wad-Ras).

Taula 34. Dones que han estat mare durant l’empresonament

	Freqüència	Percentatge vàlid
No	130	94,2
Sí	8	5,8
Total	138	100,0

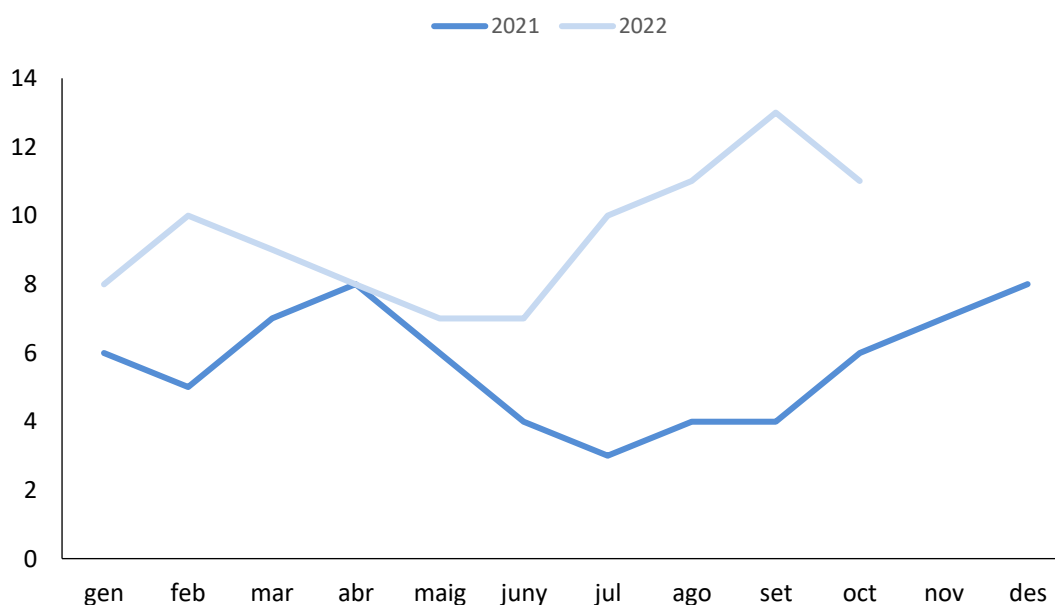
Taula 35. Dones que han estat mare durant l’empresonament per centre

	Wad Ras	Mas d’Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	43	17	13	13	42	2	130
Sí	4	1	0	1	1	1	8
Total	47	18	13	14	43	3	138

7.3.7 Dones amb els seus fills a la Unitat de Mares o a una Unitat Dependent

A Catalunya tan sols hi ha una unitat de mares en tot el territori, que pot acollir, només als fills de les internes que siguin menors de tres anys. També a la Unitat Dependent Àgora –de la que ens ocuparem després– pot haver-hi internes amb fills/es però amb una capacitat inferior. La presència d’infants en ambdues unitats es pot definir com “testimonial” atès el reduït nombre de nens que acostuma a haver-hi (vid. quadre següent pel que fa a la Unitat de Mares de Wad-Ras).

Gràfic 34. Infants en la Unitat de Mares de Wad-Ras.

També són poques les dones enquestades que manifesten haver tingut als seus fills/es menors de tres anys amb elles durant l’empresonament. Concretament, 14 dones que representen un 9,5% de la mostra. A tal efecte, cal tenir en compte que un 56,1% afirma que els seus fills no han estat amb ella a la presó i que un 22,3% respon que no té fills menors de tres anys. D’altra banda, un 12,2% no respon a la pregunta. I ja, pel que fa al perfil de les mares que estan a aquesta Unitat, una professional afirmava que:

- *“ellas muchas veces vienen de familias muy precarias, muy deterioradas, de países muy pobres que ven que ahí pueden tener muchas ayudas y también atención médica, psicológica y de todo tipo que fuera no tendrían, ellas lo agradecen, otras no tanto, también lo tengo que decir, que hay un trabajo para que, muchas mujeres pongan también en valor el trabajo que hacemos por ellas, y valoran ese esfuerzo y ellas también se pongan en marcha con su salud”*
(Professional de Wad-Ras).

Pel que fa als Centres Penitenciaris, el gruix de dones que han tingut amb elles als infants a la presó procedeixen de Wad-Ras (8 dones), mentre dues mares provenien de Puig de les Basses i quatre més de la resta de presons catalanes amb població femenina: Mas d'Enric, Ponent, Brians, Centre Obert de Girona. No sorprèn la dada per quant dones a la recta finals dels seus embarassos de les que es sàpiga amb certa seguretat que el nen romandrà amb elles un cop neixi seran traslladades a aquesta presó, com explicà una de les participants:

- *“Estuve una semana en Puig De Les Basses y después me pasaron a Brians, por el tema del embarazo, que el hospital de presas está en Terrassa y es el más cercano (...)”* (Dona entrevistada al Centre Obert de Girona).

Al marc teòric s'han descrit les condicions i els compromisos que han de complir les dones per tal de poder ser ubicades amb els seus fills/es en la Unitat de Mares així com el pla de treball previst, d'acord amb el Protocol vigent, que una professional de Wad-Ras descrivia en els següents termes:

- *“El departamento de madres es un departamento, es el único en Cataluña por tanto cualquier embarazada penada y preventiva acaba en el departamento de madres teniendo su bebé, puede tenerlo hasta los 3 años, y evidentemente, hay que cumplir una ciertas condiciones de 0 consumo de drogas, un comportamiento inmejorable porque sino eh, a ver, se notifica a fiscalía, se para- no puede haber una madre con mal comportamiento ni con consumo de drogas dentro del departamento- esto es inviable. Se les hace un plan de trabajo, a nivel educativo y a*

nivel de salud y todo. Hay algún sector, no todas eh, no quiero generalizar, pero hay un sector de mujeres que cuesta a veces trabajar con ellas, a nivel de hábitos de salud, para ellas y para sus hijos. Muchas veces tienen unos malos hábitos, a nivel psicológico de alimentación, porque provienen de círculos sociales deteriorados, o a lo mejor de culturas en las que, bueno, falta muchas cosas a mejorar a nivel de salud. Y este es nuestro trabajo, los que trabajamos allí, de intentar ayudarlas y en sus hábitos y que mejoren su salud y la de sus hijos, y educarlas en hábitos porque en realidad tenemos muy claro, que de prisión saldrán y ellas tienen que saber manejarse fuera. Y tenemos que darles herramientas a ellas y a sus hijos para que fuera lo hagan lo mejor posible, y no vuelvan a prisión”.

Taula 36. Dones que han tingut els fills a la presó amb elles

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	83	56,1	63,8
Sí	14	9,5	10,8
Dones sense fills/es menors de 3 anys	33	22,3	25,4
Total	130	87,8	100,0
Perduts Sistema	18	12,2	
Total	148	100,0	

Taula 37. Dones que han tingut els fills a la presó amb elles per centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	26	12	4	7	32	2	83
Sí	8	1	1	2	1	1	14
Dones sense fills menors de 3 anys	10	5	5	5	8	0	33
Total	44	18	10	14	41	3	130

La Unitat Dependent Àgora també acull internes classificades amb els seus fills, tot i que la seva capacitat es mes reduïda que a Wad-Ras, per quant només tindrien plaça per a 6 dones amb els seus fills:

- *“Pero de las seis plazas que hay en la unidad, ahora mismo hay dos mujeres solas, se dan siempre prioridad a las madres, vale, la única unidad que acoge a niños, pero bueno, si hay plaza y una mujer lo necesita (...) Si, una tiene dos. Bueno, otra tiene uno y está embarazada y otra tiene uno aquí viviendo”* (Educatora Unitat Dependent Àgora).

Aquesta professional, pel que fa al perfil de mares que acullen, també relatava les mancances de la majoria d'usuàries:

- *“Son madres con carencias en habilidades del cuidado, por mucho que haya mucho amor. Una cosa es amor y otra cosa es saber cuidar y atender (...) Y, marcar y poner límites”*.

I, per aquesta raó, es treballen amb les dones aquestes mancances i se les acompanya en el procés:

- *“Tengo claro porqué trabajamos en la entidad. Es más, el acompañamiento se realiza desde la flexibilidad de una confianza, de dar oportunidades (...) Se dan oportunidades, si una llega tarde o si no veis que no va a cumpliendo ciertas cosas, pues se habla, se trabaja, pero ya hay cosas que no se pueden pasar”* (educadora Àgora).

En aquest cas, l'educadora havia relatat dos casos diferents de negligència per part de dues mares que les van portar a una regressió de grau i, de nou, a la Unitat de Mares de Wad-Ras. El cas d'una d'elles està relatat en l'apartat dedicat al consum de tòxics en mares ja que el seu fill petit havia ingerit cànnabis mentre que l'altra mare explica l'educadora:

- *“Se presentaba aquí a la unidad a las 2:00 H de la mañana con el niño, no hacia vida aquí, no se le veía, no? (...) Pues al final aquí se valora mucho que tengan una vida organizada y más cuando tienes unas rutinas, unas pautas y vienen aquí para que nosotros podamos acompañar eso y reforzar eso”*.

Ara bé, l'educadora valora l'esforç i la voluntat que moltes de les dones que passen per Àgora hi posen per tal de superar les barreres i els obstacles als que han de fer front un cop surten de la presó:

- *“Sí, la verdad es que todas menos algunas –aquellas con más precariedad económica– , pero el resto, la verdad es que son mujeres muy fuertes que han hecho un buen proceso con capacidad de volver a aportar, a forjar núcleos familiares que estaban mal pero han conseguido retomar relaciones familiares y otras de nuevas; que han conseguido una inserción laboral; que emocionalmente, también se han trabajado mucho; que alguna de ellas tienen sus adicciones superadas y controladas; buenos procesos, o sea (...) yo estoy viendo buenos procesos en este asunto”.*

7.3.8 La persona cuidadora dels/les fills/es de les mares empresonades i la relació d'aquestes amb aquella

La doctrina ha advertit reiteradament que no és estrany que la dona privada de llibertat senti “amenaçada” la seva condició de mare si aporta dades relatives a la situació en què es troben els seus fills o les seves filles o sobre la situació a la que aquests i aquestes hauran de fer front mentre duri l'empresonament. En aquest sentit, resulta clau la recollida de dades sobre els infants i la posterior coordinació entre les diferents administracions per tal de verificar que aquests estan ben atesos i per això, la figura del cuidador/a que queda a càrrec dels fills/es és essencial⁷³.

El pare dels fills/es de les dones empresonada és la persona que, en major mesura, queda a càrrec d'aquests. Segons les dades obtingudes, en el 33,9% dels supòsits, el pare serà qui tindrà cura dels fills/es. Certament, aquesta xifra és superior a la d'anteriors recerques com la de Navarro (2018) en què la figura paterna assumia la cura dels menors en un 20% dels casos. Amb tot, cal posar

⁷³ Vid. per tots, Mc Carthy (1980), *Inmate mothers: the problems of separation and integration*, en “Journal of Offender Counseling, Service and Rehabilitation”, 4(3), pp. 199 a 208, que explicà com sovint les dones empresonades no revelen dades sobre els seus fills i inclús neguen la seva existència per por a que les autoritats intervinguin i assumeixin la custòdia d'aquests.

de manifestar que, a l'igual que a d'altres països, si el pare és empresonat, les mares queden a càrrec dels fills en un 80% dels casos, xifra molt superior a la dels pares que resten a càrrec d'aquests quan és la mare l'empresonada⁷⁴.

Els avis i les àvies apareixen en segon terme com les persones que es faran càrrec dels fills/es de les seves filles o joves i, concretament, en major proporció els avis materns (10,2%) que els paterns (7,1%), malgrat els problemes de salut o de qualsevol altre tipus que, a resultes de l'edat, puguin patir aquests avis i àvies. En aquest sentit, com recorden Hoffmann et al (2010) els avis acostumen a ser persones jubilades o properes a l'edat de jubilació, que poden tenir problemes de salut i/o econòmics i que hauran de fer front a la responsabilitat d'ocupar-se d'un o més nets mentre la mare d'aquests es troba a la presó.

En tercer lloc, la família extensa materna tindrà cura dels nens de la mare empresonada en un 7,9%, lluny del 3,1% de casos en què es la família extensa paterna. Finalment, un 6,3% de germans/es i/o germanastres dels propis fills/es de la dona encarcerada són els que acaben ocupant-se dels germans/es més petits/es mentre la mare està a la presó. Respecte a aquesta darrera dada, cal assenyalar que, en alguns casos, podem trobar a joves assumint unes responsabilitats parentals que no els hi pertoca per l'edat i per això és fonamental la recollida de dades per part de l'Administració, com estableixen les Regles de Bangkok i el posterior control de la veracitat d'aquelles si, per la raó que sigui, són proporcionades únicament per la dona.

Un 3,9% de les dones va respondre que "altres persones" eren els que s'ocupaven dels seus fills. Aquesta resposta calia explicitar-la i observem com dues dones de Wad-Ras assenyalen que se'n cuiden elles mateixes, a l'igual que una mare de Puig de les Basses. Són mares que es troben a la Unitat de Mares i al Centre Obert de Girona, respectivament. Una altra mare de Wad-Ras

⁷⁴ Mumola (2000), *Incarcerated parents and their children*, Bureau of Justice Statistics. Special Report, cit., sosté que mentre un 28% dels fills queden a càrrec del pare quan la mare es empresonada, si l'empresonat es el pare, la mare s'ocupa d'aquells en un 89,6% dels casos. En la mateixa línia, Hoffmann et al (2010), *Prison programs and services for incarcerated parents and their underage children: results from a National Survey of Correctional Facilities*, cit., p. 411, seguint a Glatze i Maruschak (2003), *Parents in prison and their minor children* (Report Num.NCJ 222984) Washington, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. Vid., també, Crawford J., *Alternative sentencing necessary for female inmates with children*, a "Corrections Today", num. 65, p. 9.

afirma que el cuidador és el padrastre dels nens i una mare de Puig de les Basses respon que els seus fills estan amb una família d'acollida. Finalment, una dona de Brians respon en aquesta pregunta que va ingressar embarassada a la presó però que la seva filla va morir durant el part. No tenia fills abans d'entrar a la presó.

Tot i que la xifra d'avis/àvies de la nostra mostra que s'ocupen dels nets/es és gairebé del 15%, la percepció dels professionals es que són molts més. Passa el mateix respecte dels fills/es que estan a càrrec de l'Administració. D'acord amb les dades obtingudes, aquests nens representen un 3,1% dels casos però gairebé a tots els grups de discussió, tant amb dones com amb professionals, es feia esment en un algun moment a la DGAIA:

- *“He de decir que, cada caso es diferente, pero sí que podríamos diferenciar, las mujeres que ya en la calle no se hacían cargo de sus hijos, que son bastantes, que sus niños están a cargo de sus abuelos, o a lo mejor ya están retirados por la administración, por la Dirección General de la Infancia, hay un grueso importante de mujeres que ya no se hacían cargo de sus hijos en la calle, y eso hay que tenerlos en cuenta también. Benditos abuelos, hay muchísimos abuelos a cargo de los hijos de estas mujeres que consumen drogas, que entran y salen de prisión, y estos niños están o tutelados por la Generalitat o a cargo de sus abuelos, de su familia”.*
- *“En tenim moltes de mares que tenen els nens tutelats. Llavors s'intenta, tenir relació per vídeo-conferència. Llavors hi havia una que també, cada mes, un punt de trobada a Barcelona. N'hi ha moltes maneres, amb nens tutelats”* (Participant grup professionals de Ponent).

Hem trobat, inclús, dones que declaren haver estat tutelades per la DGAIA, com el testimoni següent que era una mare que va perdre el seu fill durant el part:

- *“Es como mi caso, yo soy una persona que tengo una discapacidad y una persona que está que yo que soy ex tutelada desde DGAIA. Cuando tú eres ex tutelada de DGAIA, tú tienes que recibir una paga hasta los 22*

años y ahora tengo 20 años. Yo hasta ahora no he recibido una paga porque por el tema de que cuando yo he salido del centro del menor, ellos se habían olvidado de mi NIE ellos mismos, porque cuando ellos tienen tu tutela, ellos son ellos que llevan tus trámites, son ellos que se encargan de hacer todo eso entonces, ellos se olvidaron de hacer mi renovación del NIE, se lo pasaron por arriba, o sea, mi NIE está caducado desde 2018” (participant grup de discussió de Ponent).

Taula 38. Persona a càrrec dels fills/es

	Freqüència	Percentatge vàlid
Pare	43	33,9
Avis materns	13	10,2
Avis paterns	9	7,1
Família extensa materna	10	7,9
Família extensa paterna	4	3,1
Germans/Germanastres del fill/a	8	6,3
Estan independitzats	31	24,4
A càrrec de l'Administració	4	3,1
Altres persones	5	3,9
Total	127	100,0

Entrant ja en les relacions entre la mare empresonada i la persona que queda a càrrec dels seus fills, el més sorprenent és l'elevat nombre de dones que han deixat en blanc aquesta pregunta. Concretament, 52 mares, és a dir, un 35,1% ha preferit no pronunciar-se sobre com qualifiquen la relació amb la persona que està cuidant dels menors, que és gairebé la mateixa xifra de mares que manifesten que la seva relació és excel·lent (54 dones que representen el 36,5%). Un 16,2 afirma que la relació amb el cuidador/a és bona (24 dones) i, en canvi, un 12,2% de les mares considera que la seva relació és regular (8,1%) o dolenta (4,1).

Com a corol·lari, creiem necessari destacar el paper crucial que, des del punt de vista de la reinserció i el desistiment, juga el cuidador/a. En primer lloc perquè les relacions entre la persona que queda a càrrec dels fills/es són

fonamentals pel manteniment dels lligams materno-filials mentre dura l'empresonament. Així, cal pensar, per exemple, en el cuidador/a reticent o contrari a que els infants tinguin contacte amb la seva mare i que, en conseqüència, dificultarà les visites o la posterior reunificació, com il·lustren els següents testimonis:

- *“Llevo un año sin ver a mis hijos. No me los traen ni nada.*

Entrevistador: *¿Por qué no te los traen?*

Porque él (es refiere al pare) no quiere” (R234).

- *“Desde esa vez que tengo buena relación con la mujer de mi ex-pareja. Mantengo el respeto. Hablo siempre con ella (...) He aprendido a relajarme y ya está. Respiro porque me digo: mis planes son traer a mi hija porque si yo me altero o cualquier cosa, no me firmará la autorización para traérmela. Yo sueño con traer a mi hija y tengo que hacer lo que sea para no dañar esa confianza” (R447).*

I, a l'inrevés, alguns/es cuidadors/res poden aconseguir, a partir del seu recolzament, enfortir el vincle mare-fill/a, a més de ser determinants en la posterior reunificació d'aquests un cop recuperada la llibertat⁷⁵. En aquesta mateixa línia, una bona relació entre el cuidador/a i la mare empresonada pot ser, també, un bon indicador de l'interès i la voluntat de la primera de continuar exercint, ni que sigui des de la privació de llibertat, el rol maternal i de reprendre'l un cop lliure

⁷⁵ Vid. entre d'altres, Barnes S. i Stringer E., (2014), *Is motherhood important? Imprisoned Women's maternal experiences before and during confinement and their postrelease expectations*, cit., p. 8 així com Johnston D., (1995), *The care and placement of prisoners' children* a Gabel K., i Johnston D., (Eds), *Children of incarcerated parents*, Lexington books, New York; Myers B. Et al., (1999), *Children of incarcerated mothers* a “Journal of Child and Family Studies”, núm. 8, pp. 11 a 25, i Moses M., (2006), *Correlating incarcerated mothers, foster care and mother-child reunification*, a “Corrections Today”, núm. 68, pp. 98-100.

Taula 39. Relació de les mares empresonades amb el/la cuidador/a dels fills/es

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Excel·lent	54	36,5	56,3
Bona	24	16,2	25,0
Regular	12	8,1	12,5
Mala	6	4,1	6,3
Total	96	64,9	100,0
Perduts Sistema	52	35,1	
Total	148	100,0	

Taula 40. Relació de la mare empresonada amb el/la cuidador/a per Centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
Excel·lent	22	7	4	2	17	2	54
	71%	53,8%	57,1%	25%	48,6%	100%	56,3%
Bona	2	3	1	6	12	0	24
	6,5%	23,1%	14,3%	75%	34,3%	0%	25%
Regular	6	2	1	0	3	0	12
	19,4%	15,4%	14,3%	0%	8,6%	0%	12,5%
Mala	1	1	1	0	3	0	6
	3,2%	7,7%	14,3%	0%	8,6%	0%	6,3%
Total	31	13	7	8	35	2	96
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

7.3.9 El manteniment de la relació amb la família i els/les fills/es durant l'empresonament

Al qüestionari hi havia una bateria de preguntes sobre la relació prèvia de la dona empresonada amb la seva família abans del seu ingrés a la presó. Una d'elles era si considerava que la família la recolzava. Les mares enquestades van respondre majoritàriament de manera afirmativa: 101 mares, que representa el 68,2% responen sentir-se recolzades enfront a un 22,9% que

consideren que no tenien aquell recolzament familiar i un 11,5% que va deixar en blanc la pregunta.

Taula 41. Es sentia recolzada per la família abans de l'entrada a la presó?

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Totalment d'acord	73	49,3	55,7
D'acord	28	18,9	21,4
En desacord	10	6,8	7,6
Totalment en desacord	20	13,5	15,3
Total	131	88,5	100,0
Perduts Sistema	17	11,5	
Total	148	100,0	

Tanmateix, la relació familiar sembla millorar durant l'empresonament perquè el 73,7% de les mares afirma sentir-se acompanyada per la família durant la seva estada a la presó enfront a un 19,6% de les mares que respon que poc (8,8%) o gens (10,8%). En aquest cas, només un 6,8% no contesta la pregunta.

Taula 42. S'ha sentit acompanyada per la família durant l'empresonament?

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Totalment	83	56,1	60,1
Força	26	17,6	18,8
Poc	13	8,8	9,4
Gens	16	10,8	11,6
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Aquesta lleugera millora de la relació amb la família segurament es pot atribuir al treball que els i les professionals duen a terme durant l'empresonament i a la participació de les dones en els programes de tractament i de formació que s'ofereixen, que, en alguns casos, les fan conscients de la importància de mantenir i/o recuperar la relació amb la família. Sens dubte, la implementació de les vídeo-trucades a totes les presons, arrel de la pandèmia, ha facilitat el contacte amb la família, com explicaren els i les professionals:

- *“Jo penso que ajuda molt el tema de les vídeo-conferències”* (professional Ponent).
- *“La pandèmia ens ha ajudat molt”* (professional Ponent).
- *“Ha sigut un benefici per totes”* (professional Ponent).
- *“Gracias a la pandemia, que también ha traído alguna cosa buena, en prisión hemos instaurado las videollamadas, que permite que las madres pueden ver a sus hijos. Antes no. Venían mujeres de otros países, se estaban años sin ver a sus hijos, y esto vaya, aún ahora, diciéndolo en voz alta, me entristece mucho. Ahora pueden verlos por videollamada, ver cómo crecen. Piensa que hay mujeres que entran en prisión por tráfico de drogas, y estarán 6, 5, 7, años sin ver a sus hijos, y los verán crecer gracias a las videollamadas”* (professional de Wad-Ras).
- *“En el cas de les estrangeres, una cosa bona de la pandèmia és les videotrucades (...) Això ha sigut un regal del cel. Y ha venido para quedarse (...) Jo crec que la videotrucada ha sigut revolucionària. Està molt bé lo de les videotrucades, sí* (professional de Brians).
- **P3:** *Y la ventaja de que están en Barcelona y pueden venir los niños con transporte público. Que.... en Brians.... olvídete.... Aquí están de lujo para este aspecto* (professional de Wad-Ras).

Tanmateix, entre les internes el sistema de videotrucades genera crítiques diverses per diferents motius. En molts casos, per l'horari limitat, la mala qualitat, el nombre de trucades, el preu i en d'altres perquè expressen que si fan videotrucades perden la possibilitat de vis a vis:

- *“Lo que pasa es que si yo quiero hacer una videollamada con mi familia, que está en Brasil, yo no puedo, porque si no mi vis a vis con mi pareja lo pierdo, entiendes, entonces esto también es una injusticia, vale, en fin (...) Entonces si ella quiere hacer una videollamada con su madre y con su hija, ella tiene que hacer con su hija 20 minutos y con su madre 20 minutos y no tiene más hasta el mes siguiente. Entonces cuenta como dos vis a vis (...) Yo lo que veo injusto por el tema de las mujeres extranjeras. Yo soy extranjera, pero yo tengo 7 años aquí en Cataluña y*

he pasado por centros juveniles y ahí ellos aplicaron un tipo de hacer una llamada como para las personas que eran de fuera, cogía un teléfono fijo y dos días a la semana, tú podías hacer una llamada a tu familia de fuera, o sea que no te cobraban nada (...) y aquí nosotras para comprar un pin de €5, o sea, si yo llamo a Brasil y a mí no me lo coge rápido, entonces yo no puedo pedir una videollamada con mi hermano en Brasil, porque o si no pierdo un vis a vis, porque el vis a vis está programada para 2 horas y una videollamada 20 minutos. O sea, ¿me tomas el pelo?” (interna de Ponent).

- *Entonces sí sólo tienes 20 llamadas, claro, te tienes que dividir, si tienes hijos “pff ya” es sólo una pasada, te tienes que dividir las 20 llamadas en familiares, abogados, hijos y para otras cosas que a lo mejor tengas que hacer en la calle, una persona normal no sé cuántas veces necesita una salida, pero yo creo que mínimo 5, imagínate si estas en la cárcel, cómo mueves todo lo de la calle... imagínate si no cuentas con nadie (interna de Wad-Ras).*
- *Estamos pidiendo más acceso a internet, al menos un teléfono... yo estaría feliz para poder arreglar mis problemas judiciales, asistente social, poder hablar con mis hijos, hablar con un amigo, hablar con mi pareja y cuando yo esté al borde de tirar un grito, aquí pegas un grito y te ponen un parte ... porque estas llena de ira, llena de frustración.*
- *(El teléfono) está afuera, en el lavabo dónde fumamos, dónde más escandalo hay, abren la puerta, sale gente, ahí es dónde están haciendo las videollamadas (interna de Wad-Ras).*
- *Pero yo he llamado, y se me ha cortado la llamada o ella no me escucha, se corta, gasto dinero y gasto llamada (interna de Wad-Ras).*
- *A mi me da igual... personalmente, yo veo, que... un poco de intimidad, yo veo bien que tengamos un móvil de estos sin WhatsApp, ni nada, lo veo bien, pasaríamos mejor nuestra condena, podríamos hablar... por ejemplo, imagínate, mi marido deja a las 10 pm de trabajar, a mí me cierran a las 9: 15 pm, no puedo. Ella por ejemplo quiere hablar con Brasil, pero hay mucha diferencia horaria (interna de Wad-Ras).*

- *en una llamada me gasto 25 euros a la semana llamando, es una exageración, son 20 llamadas. Es una exageración* (interna de Wad-Ras).
- *Frustración de no poder a veces ni llamar, ni solucionar problemas con un simple correo electrónico con nuestra documentación o contactar a algunos de nuestros abogados, los abogados ya no contestan a los teléfonos, sino vía correo electrónico, o sea, que no estoy en el siglo XVIII estoy en el siglo XXI* (interna de Wad-Ras).

D'altra banda, al qüestionari hi havia una pregunta específica sobre la freqüència de contacte amb la família i una altra sobre si havien mantingut la relació amb els/les fills/es durant l'empresonament. Per ambdues respostes, tenim el mateix índex de mares que no responen: un 8.1%.

Pel que fa a la freqüència, la majoria de les mares responen que tenen contacte amb la família cada setmana, concretament un 59,5% de la mostra mentre un 14,2% afirma que el contacte es produeix cada mes. A l'altre extrem, un 10,8% de les mares respon que el contacte amb la família es produeix de manera ocasional i un 7,4% afirma no tenir cap contacte amb la família. Entre aquestes darreres, reproduïm dos testimonis:

- *“Yo jamás he recibido un paquete ni recibido una visita”* (interna del grup de discussió de Brians).
- *yo no soy de aquí mi familia vive a 10 horas de aquí y mis amistades y sí, pero es punto aparte, vale, total. Yo no tengo visitas* (interna del grup de discussió de Ponent).

Pel que fa a les que sí reben visites, també podem reproduir algun testimoni:

- *“Yo cada 15 días, por ejemplo, la semana pasada tuve vis a vis, y el día 1 que es sábado, también tengo vis a vis. Luego lo único por cristales. A y tengo 2 videollamadas al mes, por el PIN, por la letra A. Me dan 20 minutos de llamada, me dan una Tablet y estoy 20 minutos con mi familia (...) Aquí se valora todo. Es que el tiempo se pasa muy rápido cuando estás con ellos. Lo esperas con ganas. Te da mucha alegría* (Interna grup de discussió de Brians).

- *“yo tengo a mi a mi marido aquí, a mi pareja, a mí me han permitido a mí, dos comunicaciones y tener un vis a vis”* (interna grup de discussió de Ponent).

Així mateix, hem trobat testimonis de mares que es queixen de la restriccions que se'ls imposa per a comunicar amb la parella i/o amb amics:

- *“Mi pareja está en módulo 5 (...) Entramos el mismo día y llevamos casi 10 años viviendo juntos, nosotros no nos hemos puesto en juzgado como pareja de hecho ni nada, no tenemos ningún contrato de alquiler, total, no tenemos nada, pero sí y llevamos casi 10 años viviendo juntos. No hay forma de hacer VIS a VIS porque no tenemos nada que acredite que somos pareja”* (interna grup de discussió de Ponent).
- *“Entonces yo aquí he hecho amistades, conocidos, de una cosa de otra, yo quiero comunicar con chicos y ver tú por un cristal para hablar con ellos, para salir de aquí, para hacer amistades y desconectar un poco de estar aquí dentro. Mas encima no me lo permiten y encima que tengo que pedir permiso al director para hablar con un chico y he tenido que pedir permiso a un director que ni siquiera ha llegado, pero es que ya no puedo hablar con nadie más (...) Sólo me puedo comunicar con una persona, o sea, yo ya no puedo hablar con nadie más, ¿por qué? ¿eso por qué? Si hay un cristal, o sea, tú estás ahí y yo estoy aquí, pero con un cristal y un teléfono. Nos dejan sábados y domingo, puedo nada más que con una persona ¿por qué? (...). ¿Por qué por qué no puedes hablar con un chico, con tres, con cuatro, si hay un cristal por el medio, si tengo 40 años, son cosas que yo no entiendo, yo no lo entiendo, no entiendo”* (Interna grup de discussió de Ponent).

En quant als fills/es, les respostes són similars si bé el percentatge de mares amb poc o gens contacte és més elevat: un 22,9% de les mares afirmen que van tenir poc (12,8%) o gens de contacte amb els fills (10,1%) enfront al 68,9% que manifesta tenir molt (45,3%) o força contacte (23,6%). Ara bé, ateses les condicions de les instal·lacions en què les comunicacions i/o visites es

desenvolupen, ens hem trobat amb mares que prefereixen renunciar a les mateixes per no incrementar l'angoixa i el patiment dels seus fills:

- *Vinieron a verme, yo tenía a mis 3 hijos, no dos en Argentina y uno acá, y son mellizas y la otra vino este año y apenas me vino a ver. Y después le dije que no viniera más. Y prefiero no ver a mis hijas aquí dentro, y entonces como tengo la letra A, también tengo vis a vis, pero ahora ya, desde hace 15 días, ya les dije que no vinieran (...) Pero igual no quiero que vengan, porque están más ansiosos que yo (interna grup de discussió de Brians).*
- *“Lo llevó un día por cristal y ese día se puso muy nervioso. Lo llevó dos veces y las dos veces se puso muy nervioso (...) Entonces, al verlo con las dos visitas por cristal que se puso así, le dije a mi madre: no venga. Venga solo a las visitas normales y no lo traiga (...) El no sabe. Es más. El otro día nosotros vamos a montar en bicicleta por la playa. Entonces dejamos el coche por ahí cerca y dijo: “ay, mama, mira, tu colegio pero ya no quiero que vuelvas a estudiar ahí” (R-442).*

Des de la perspectiva dels professionals, es té plena consciència de la dificultat per a mantenir els contactes amb les famílies i, en especial, amb els infants ateses les condicions de la majoria de presons:

- No tenim uns edificis amables de cara a que facin aquest rol, els pares i les mares i fills (responsable programa Brians)
- *“Perquè molta estona tampoc aguanten eh? (...) No bueno clar, aquesta és l'altra. Vull dir, si vens amb nens, els nens segons com... (...) Clar, amb una sala tancats...Complicat” (grup professionals Ponent).*
- *“Sí que també hem vist que, per exemple, als vis a vis, tu tanca un nen 1 hora i mitja en 1 metro i mig. Per molt que li posis joguines, les pissarres... (...) Pensa que ens era difícil portar bolis, colors i paper. I ens sembla difícil que el seu pare s'emportés el dibuix que havia fet el seu fill a la cel·la. Tu imagina't el que hem lluitat!. Això ara s'ha solucionat una miqueta gràcies a uns agents de comunicació, que són clau. El cap de comunicació havia de ser una persona sensible a tot això que estem*

parlant. Va haver un grup d'experts que van treballar el tema de les comunicacions: prison's expert group (...) i ells lluitaven per aquesta balança, entre els drets dels infants i de les famílies i la seguretat". (responsable programa Brians).

- *"el que passa que amb la pandèmia doncs, la idea era ambientar, perquè és una presó vella, i lletja. Llavors hi havia un taller artístic que era per pintar-ho i donar-li temàtic. Una sala d'astronautes, de dinosaures, donar-li una mica de-però ho vam parar..."* (grup professionals Ponent).
- *"I, llavors, espais exteriors és molt important. Jo dic, si hi ha països, Irlanda, amb presons tant "heavys", que tenen espais de comunicacions exteriors, amb tobogans per nens, amb jocs per jugar, si ells ho poden fer, perquè nosaltres no? Que estem fent malament? A Brians 2 quan vàrem dir d'utilitzar l'espai exterior: no, perquè estan els vis a vis íntims i es sentiria tot. Doncs no sé col·loquem els íntims a un altre lloc"* (responsable programa Brians).
- **P1:** *¿Has baixat a baix a comunicacions? Es una sala així.. amb uns cuentecitos, unes joguines... Clar l'espai es lleig, no està ventilat, la llum es artificial... Clar, no es com a Brians 2, que jo he estat i bueno, es molt gran, amb llum que dona al pati, molt maco sí. Aquí es que tot es petit i lleig, i a demés cada sala te tele, doncs també fem les videoconferències allà o els judicis i a demés també fem les familiars. Es que cada sala té tres usos" (Grup de discussió de professionals de Wad-Ras).*
- **P1:** *"Potser en un espai obert, que poguessin estar en un jardincito. En Brians 2, que hi ha jardí , per exemple, que hi ha una olivera i van allà a la olivera o els banquitos aquells. Però clar, aquí no hi ha ni olivera ni jardí ni res.. quan facin una presó nova... i un departament de comunicacions, clar... amb sales adaptades, molt maques, un bany, per exemple, que això ho trobem molt a faltar. Perquè durant les convivències (comunicacions) sempre tenen pipi tots" (Grup de discussió de professionals de Wad-Ras).*

Taula 43. Contacte amb la família durant l'empresonament

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Cada setmana	88	59,5	64,7
Cada mes	21	14,2	15,4
Ocasional	16	10,8	11,8
Mai	11	7,4	8,1
Total	136	91,9	100,0
Perduts Sistema	12	8,1	
Total	148	100,0	

Taula 44. S'ha mantingut la relació amb els seus/seves fills/es

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Molt	67	45,3	49,3
Força	35	23,6	25,7
Poc	19	12,8	14,0
Gens	15	10,1	11,0
Total	136	91,9	100,0
Perduts Sistema	12	8,1	
Total	148	100,0	

8. Conclusions

L'objectiu general d'aquest treball, que era conèixer la vivència de la maternitat de les dones empresonades a Catalunya, s'ha pogut portar a bon terme gràcies a la implicació de moltes persones. D'una banda, de les 208 dones que van respondre el llarg qüestionari que vàrem preparar i de les més de 30 dones que han participat als grups de discussió que hem organitzat a diferents presons (Wad-Ras, Ponent i Brians) o a entrevistes personals amb alguna de les investigadores. De l'altra, cal posar en valor la implicació dels i de les professionals de tots els centres penitenciaris catalans i que han participat també en grups de discussió (Wad-Ras, Ponent i Brians) o en entrevistes personals. En termes generals, la maternitat es viu amb angoixa i preocupació però s'intenta dotar a les mares de diverses eines per a minimitzar els efectes adversos que l'empresonament provoca. La progressió a tercer grau i la possibilitat de passar a una secció oberta o a una unitat dependent són un dels principals recursos. Així mateix, el manteniment del vincle mare/fills o filles s'intenta assegurar mitjançant les comunicacions i visites. Òbviament, hi ha camí a recórrer per a millorar la qualitat d'aquestes darreres o per elevar el nombre de mares en tercer grau. A l'apartat de propostes moltes van adreçades en aquesta direcció.

De l'anàlisi de la normativa, internacional i nacional, de la doctrina, de les dades resultants tant del qüestionari com de les nombroses idees sorgides als grups de discussió amb professionals i amb dones de diferents presons i de les entrevistes individualitzades a dones empresonades i a una àmplia representació de professionals, podem extreure les següents conclusions finals:

1ª.- Tot i el seu caràcter no vinculant, diverses normes dedicades a la situació de la dona empresonada –analitzades en aquest document– i, emanades de les Nacions Unides o del Consell d'Europa, contenen principis i criteris que han de servir per orientar futures reformes legislatives. Les més rellevants i urgents, al nostre entendre, són les que reconeixen la recollida i actualització de les dades relatives als fills i filles de les persones empresonades així com les

propostes de millora de les relacions entre aquestes i els infants, per tal de preservar l'interès superior del menor.

2^a.- Del perfil sociològic de les mares empresonades extraïem les següents conclusions que han de servir pel replantejament de l'actual política criminal:

- Un envelliment gradual de la població femenina encarcerada i, en especial de les mares empresonades.
- Un nivell d'estudis força superior al de recerques anteriors però alhora unes situacions laborals precàries abans de l'ingrés a la presó de les mares de la nostra mostra.
- Un alt percentatge de mares estrangeres (41,2%), moltes amb els fills i filles als seus països d'origen. Atès l'elevat nombre de mares estrangeres, a tots els grups de discussió d'interne organitzats, hi ha hagut una representació d'aquest col·lectiu. Sens dubte la generalització de l'ús de la vídeo-conferència ha suposat una extraordinària millora per aquestes mares però calen altres mesures per enfortir el vincle d'aquestes mares amb els seus fills i filles.
- Poc més de la meitat de les mares de la nostra mostra tenen una parella estable i, per tant, en molts casos hauran d'afrontar en solitari la maternitat. Si, a més, tenim en consideració l'elevat índex de fecunditat de les dones empresonades i el fet que molts dels fills són menors d'edat, podem afirmar que l'empresonament pot agreujar el difícil procés de reorganització familiar inherent al *status* de la monoparentalitat.
- Gairebé un terç de les mares reportà haver patit violència de gènere abans de l'entrada a la presó, raó per la qual cal continuar fomentant la participació de dones en els programes – presents ja a totes les presons de dones – que les fan conscients d'aquesta violència i els hi proporcionen eines per fer-hi front.
- La majoria de les mares considera que gaudeix de bona salut, física i mental, tot i que l'opinió majoritària dels professionals, en aquest sentit, no es tan optimista. Ara bé, el 47% reportà tenir un diagnòstic de depressió. D'altra banda, malgrat la reiterada queixa per part de les internes en els diferents grups de discussió sobre la medicació excessiva que els hi es administrada pel personal sanitari, d'acord amb

les respostes dels qüestionaris, les xifres no són tan elevades i s'avenen gairebé sempre de manera proporcional a les malalties diagnosticades.

- L'addicció a les drogues i/o a l'alcohol de les mares empresonades es elevada malgrat les conseqüències negatives que aquest consum pot implicar en la criança dels fills i filles. Tanmateix, moltes de les mares consideren positiva l'estada a la presó en tant en quan els ha servit per a superar les addiccions.

3ª.- En quant al perfil processal, penal i penitenciari de les mares empresonades, les principals conclusions serien:

- Un alt percentatge de les mares està complint una pena de privació de llibertat superior als 5 anys. Davant la perspectiva de tan llargues condemnes caldrà potenciar, tant quantitativa com qualitativament els contactes d'aquestes dones amb els fills durant l'empresonament, no només per a fer efectiu l'interès general dels infants sinó alhora per a construir i/o mantenir relacions sòlides que consolidin el posterior desistiment del delicte. Caldrà treballar amb les mares amb llargues condemnes des del primer dia la classificació en tercer grau, que és una forma de compliment més favorable al manteniment de les relacions materno-filials.
- Un 30% de les mares està complint una condemna de 2 a 5 anys. Una reforma legal que permetés la suspensió de la condemna condicionada a tenir cura dels fills i filles seria una manera d'evitar l'ingrés a la presó de moltes dones. I, el mateix argument valdria per aquelles mares condemnades a penes d'entre 1 a 2 anys (el 19% de les mares enquestades) i pel 12% de les mares enquestades que es troba complint condemnes inferiors a l'any de presó. Atesos els negatius efectes que la ruptura de la unitat familiar pot tenir pels infants –encara que sigui per un període curt de temps– és imprescindible evitar l'ingrés a la presó de mares amb càrregues familiars, especialment per a estades tan breus.
- La immensa majoria de les mares (80%) es troba a la presó complint una pena i no en qualitat de preventiva. Ara bé, com hem posat de manifest, el legislador hauria d'introduir una forma atenuada de presó provisional que permetés que la mare –pendent de judici– pogués

romandre a domicili tenint cura dels fills durant el període anterior a la celebració d'aquell.

- Les mares estan incurses en menys procediments disciplinaris que les dones empresonades sense fills i rarament se'ls imposa la sanció més greu (l'aïllament en cel·la). Tenen, doncs, més bona conducta que les dones que no són mares, idea que referma la importància dels fills i les filles com a motors del procés de reinserció de les seves mares.
- Les mares majoritàriament participen en els programes de tractament que se'ls ofereix així com en els cursos de formació educatius i professionals. El grau de satisfacció, en termes generals, és força elevat. Això no obstant, caldria una certa uniformitat i consens entre tots els centres penitenciaris de dones per tal que en tots s'ofereixen programes de tractament i cursos de formació similars.
- La majoria de les mares duen a terme treball penitenciar. Algunes, la majoria, ho fan a dintre de la presó i d'altres a l'exterior. En tots els casos la immensa majoria considera que el treball a presó és útil per millorar les seves capacitats laborals. Tanmateix, pel que fa al treball les queixes són constants i per variades raons. Les principals són: els sous baixos, l'escassetat d'oferta i la sensació de discriminació envers als homes interns que treballen a la presó.

4^a.- Ja en quant a l'exercici de la maternitat des de presó, hem intentat exposar al llarg del treball la extraordinària rellevància que, per la majoria de dones, tenen els fills i les filles (també, en alguns casos, els nets i les netes) i les angoixes i neguits que l'empresonament els provoca, relatades per les pròpies protagonistes però de les que són plenament conscients els i les professionals. La majoria de les mares de la mostra a la pregunta sobre la/les persona/es amb la/les que se sentien més lligades abans de l'entrada a la presó responen: els fills i les filles. Concretament, el 59,5% de les mares ha marcat aquesta opció, seguida per l'opció de "parella" i "mare", en idèntica proporció (32,4% en ambdós casos); en un 20,3% dels casos, les mares enquestades assenyalen als/les germans/es i/o germanastres i en molta menor proporció al pare (10,3%) o a d'altres persones" (10,3%). Finalment, un 3,4% de les dones manifesta que

no sentia lligam amb cap persona i 1 dona es decanta pel seu padrastre (0,7%).

Algunes de les dades obtingudes més importants pel que fa a la maternitat serien:

- Més del 70% de les dones de la mostra són mares i tenen una mitjana de 2,43 fills o filles.
- La majoria de les mares vivien amb els fills i les filles abans de l'empresonament.
- El 60,8% de les mares es troba en el centre penitenciari que preferia però Brians i Ponent concentren la majoria de respostes de mares que consideren que no es troben al centre que prefereixen.
- Hem recollit el nombre de mares embarassades durant l'empresonament així com el nombre de mares que han tingut als seus fills i filles menors de tres anys amb elles. Es tracta d'un nombre molt baix i estan perfectament ateses (tant les embarassades com les mares que viuen amb els fills i filles com, per descomptat, aquests darrers). Cal, en conseqüència, destinar els esforços envers la immensa majoria de dones que tenen als seus fills i filles a l'exterior.
- En quant a la persona que queda a càrrec dels fills i filles de les dones empresonades, en el 29,1% dels casos es el pare, seguit pels avis i les àvies i per família extensa. Tanmateix, un 35% de les mares no va respondre la pregunta sobre les relacions amb la persona cuidadora, que és gairebé la mateixa xifra de les que responen que la relació és bona mentre un 12,2% qualifica la relació com "regular" o directament "dolenta". Això, no obstant, el paper que juga la persona cuidadora en el procés de reinserció de les mares empresonades és cabdal i cal cuidar i potenciar aquesta relació en benefici tant de la mare com dels seus fills i filles per tal que els lligams entre mare/fills i filles no es deteriori. A més, una bona relació amb la persona cuidadora pot ser un bon indicador de l'interès i la voluntat de la mare de continuar exercint el seu rol maternal.
- Els contactes amb els fills i filles, mitjançant comunicacions, visites familiars o de convivència han estat àmpliament analitzades al llarg del treball i moltes de les propostes considerem que han de servir per a

millorar-les. En tot cas, la implementació de les vídeo-trucades arrel de la pandèmia, malgrat els problemes que en alguns casos susciten, ha estat un dels majors encerts del sistema penitenciari català.

Per acabar, voldríem fer algunes consideracions finals.

La primera rau en insistir en el fet que el manteniment de les relacions pares-mares empresonats/des-fills/filles i les relacions familiars, en general, són de vital importància per a la futura reinserció social de la persona condemnada i pel seu procés de desistiment del delictes (Cid i Martí, 2011).

En segon terme, també volem recordar que els efectes que l'empresonament d'un/a progenitor/a provoca en els fills i filles poden arribar a ser altament perniciosos a curt i llarg termini i que aquests efectes poden exacerbar-se si el progenitor que ingressa a la presó és la mare, ja que la majoria dels infants solen viure amb ella amb anterioritat a l'ingrés d'aquesta a un Centre Penitenciari. Consegüentment, per tal de minimitzar els efectes negatius que la posada en marxa del sistema de justícia penal pot causar en els i les menors, cal advocar per les reformes que tinguin en compte els drets dels infants i l'interès superior del i la menor, com les que plantegem a l'apartat de propostes. En qualsevol cas, el dret de l'infant a viure amb els pares, a créixer en un ambient saludable i a gaudir, en definitiva, d'una infància feliç ha de prevaldre sobre el dret al càstig de la persona que, amb anterioritat a l'empresonament, n'era el cuidador principal i que, en molts casos, serà la mare. Si el càstig del progenitor/a, després de l'exploració de totes i cadascuna de les possibilitats, no pot ser altra que la presó, cal procurar que el temps de condemna sigui el mínim imprescindible, que es compleixi en un règim de semi-libertat i que els contactes amb els fills i les filles es duguin a terme amb assiduitat i en locals apropiats.

D'altra banda, l'abandonament de les drogues i de l'abús d'alcohol, que depenen de la voluntat de la mare, són també claus per la posterior reunificació familiar. Així mateix, la dona ha de comptar, una vegada està en llibertat, amb els recursos econòmics imprescindibles per a evitar la reincidència. Per aquest motiu durant l'empresonament caldrà oferir a la dona les habilitats necessàries, cas de mancar d'elles, perquè pugui incorporar-se al món laboral, el que inclou

des de formació en un determinat ofici a l'aprenentatge de la recerca d'ocupació, a aprendre a fer front a una entrevista de treball, etc.

Com a colofó, voldríem assenyalar dues mancances del nostre treball de les que malauradament vàrem ser conscients en un estadi avançat de l'elaboració d'aquest i que tampoc formaven part dels nostres objectius. Tanmateix considerem que poden ser importants.

La primera es que no vàrem preguntar en cap moment com es van sentir les dones en el moment de l'ingrés al Centre Penitenciari i pot ser un moment de força impacte –especialment per a les dones que ingressen per primera vegada– sobre el que caldria indagar més. Si és cert que una dona ens va relatar en un grup de discussió que la informació que li van donar no va ser massa explícita i que el tríptic no li va servir per a situar-se.

La segona limitació és que cap de les enquestades es trobava en primer grau. Tot i que són molt poques les dones complint condemna en primer grau, hauríem pogut demanar tenir accés a alguna d'elles perquè segurament entre aquestes poques hi ha d'haver alguna mare. Aquesta és, doncs, una altra de les qüestions que s'haurien de tenir presents en futures recerques.

9. Propostes

L'apartat de propostes l'hem dividit en tres epígrafs.

El primer inclou les propostes *de lege ferenda*, és a dir, les reformes legals que considerem que caldria dur a terme en el sistema d'enjudiciament criminal per fer efectiu el principi de l'interès superior del/la menor així com en la legislació penitenciària per facilitar l'exercici dels rols parentals durant el compliment d'una pena de privació de llibertat.

Al segon epígraf dediquem aquelles propostes que, al nostre entendre, no necessiten de cap recolzament jurídic i que considerem que s'haurien d'implementar per part l'Administració Penitenciària per millorar la situació de les dones i, en especial, de les mares en el sistema penitenciari català.

Finalment, al tercer epígraf recollim un seguit de propostes, nacionals i internacionals, pel manteniment de les relacions pare i/o mare empresonat/da amb els seus fills/es mentre compleixen condemna.

9.1 Propostes de reformes legislatives

9.1.1 Creació d'unitats de pares

Les Regles Penitenciàries permeten l'estada a la presó dels nens petits amb el seu "progenitor empresonat" (art. 36.1). Aquesta previsió pensem que caldria també incorporar-la a la nostra legislació a tenor de la discriminació que comporta que només les dones puguin, en el seu cas, ser autoritzades a tenir els fills menors de tres anys. D'aquesta manera, podrien aflorar les paternitats responsables en aquells supòsits en què el pare empresonat és el cuidador principal dels menors i fer front al tradicional rol de la dona cuidadora per tal de desterrar definitivament la màxima "*el nen amb qui ha d'estar és amb la seva mare*" (Yagüe Olmos, 2007).

9.1.2 La detenció del/la cuidador/a principals dels infants conforme a l'interès superior del menor

Identificades les pràctiques policials que poden resultar més traumàtiques pels nens i nenes en el moment de la detenció de la seva mare o del seu cuidador principal, són diversos els suggeriments que han estat formulats: a) entrenar a la policia per saber identificar si la persona que ha de ser detinguda té fills; b) no vestir uniforme si s'ha de practicar una detenció en presència de menors; c) no fer servir manilles ni violència si hi ha nens davant; d) permetre a la mare o al cuidador principal acomiadar-se dels nens; e) procurar que un/a professional qualificat/da pugui explicar als nens què ha passat i, f) en definitiva, introduir la perspectiva del nen en tots els procediments relatius a la detenció.

9.1.3 La presó preventiva: necessitat de preveure una presó provisional atenuada per càrregues familiars

Si bé la xifra de mares que es troben a la presó en presó preventiva no és molt elevada cal recordar que, a tenor de la presumpció d'innocència que regeix al nostre procés penal, el recurs a la presó provisional hauria de ser residual i excepcional. Caldria plantejar-se un nou supòsit de presó preventiva *atenuada* "per càrregues familiars", que permeti a la mare (o, al pare, si és el cas) romandre al domicili familiar en espera de la celebració del judici (art. 508 LECrim), com es preveu en alguns ordenaments com l'italià, si aquella o aquell és el principal cuidador d'uns fills que poden quedar en pitjor situació a causa de l'empresonament,.

9.1.4 Addició d'un nou supòsit de suspensió de l'execució de la pena privativa de llibertat condicionada a la cura dels fills/es

Convindria una reforma de la regulació de la suspensió condicional de l'execució a fi d'introduir la possibilitat de suspendre l'ingrés a la presó de la persona encarregada de la cura dels seus fills i filles, sempre tenint en compte l'interès superior dels menors, de concórrer determinats pressupostos com

podrien ser l'assumpció de culpabilitat, la comissió d'un delictes no violent, el compromís de vetllar pel benestar dels fills, entre d'altres. L'incompliment d'aquestes obligacions sí hauria de comportar l'ingrés a la presó de la persona a qui es va suspendre l'execució a condició de quedar a càrrec dels fills i/o filles.

9.1.5 Suspensió de l'ingrés de la mare a la presó per tal que pugui fer els arranjaments familiars necessaris

Amb caràcter previ a l'ingrés a la presó i, d'acord amb el previst a la disposició 2.2 de les Regles de Bangkok, l'autoritat judicial que ha ordenat l'ingrés hauria de permetre a les persones amb fills a càrrec l'adopció de les mesures que calguin respecte d'aquests darrers. En aquesta línia, tal i com preconitzen les Regles de Bangkok, es podria acordar la suspensió de l'execució de la pena *“per un període de temps raonable, en funció de l'interès superior del nen”* per tal que les mares puguin fer els arranjaments que calguin respecte dels seus fills.

9.1.6 Avançament llibertat condicional i derogació de la presó permanent revisable

Per tal de compatibilitzar l'interès superior del menor amb el compliment de la pena privativa de llibertat seria desitjable que el legislador preveïés un eventual avançament de la llibertat condicional –sotmesa a la condició de tenir cura dels fills i filles– per a aquelles persones classificades en tercer grau per tal que puguin reprendre l'exercici de les seves obligacions parentals i reunir-se amb els fills, sempre que sigui en benefici d'aquests darrers. En aquesta mateixa línia, creiem convenient advocar per la ràpida derogació de la pena de presó permanent revisable. Es tracta d'una pena inhumana i contrària al dret a la reinserció pel qual la nostra Constitució va optar a l'art. 25.2. A més, en el cas de les mares condemnades o, de pares que exerceixin com a únics cuidadors, una pena d'aquest tipus anul·la completament les possibilitats de l'exercici de la maternitat o, si és el cas, de la paternitat.

9.1.7 Utilització de l'art. 100.2 RP per afavorir règims de semi-llibertat a un nombre més gran de dones, especialment aquelles que tenen fills/es menors

A l'empara del previst a l'art.100.2 RP, que permet un model d'execució que combini aspectes característics dels diferents graus, s'hauria de reformar la legislació penitenciària per tal de permetre que la persona empresonada amb fills/es a càrrec pugui romandre al domicili tenint cura dels fills/es, amb control telemàtic o el tipus de control que es determini i en horari escolar –és a dir mentre els seus fills/es estan a col·legi– acudeixi al centre penitenciari.

9.1.8 Canvis en l'ordre de prelación d'assignació del treball penitenciari per posar en valor “les càrregues familiars”

L'existència de càrregues familiars no sembla un element que es tingui en compte a l'hora d'assignar els llocs de treball a la presó, atès que, d'acord als resultats de la nostra mostra, a la presó treballen en major proporció les dones sense fills respecte de les que són mares. Això, no obstant, s'avé amb la legislació vigent atès que l'art. 3.2 del RD 782/2001, de 6 de juliol pel que es regula la relació laboral de caràcter especial dels penats que realitzen activitats laborals en tallers penitenciaris, que relega pràcticament al darrer lloc a les càrregues familiars en establir l'ordre de prelación dels llocs de treball a la presó. Tenint en compte que han passat més de 20 anys des de la promulgació d'aquella norma i que a Catalunya és el CIRE l'òrgan encarregat de la gestió del treball penitenciari, cal reivindicar un canvi legislatiu que doni preferència a l'existència de càrregues familiars en l'intern o la interna, especialment si tenen fills menors en concordança amb l'interès superior del menor.

9.1.9 Possibilitat de tornar als països d'origen per a les mares estrangeres a condició que tinguin cura dels fills/es

D'acord amb les Regles de Bangkok, d'existir acords bilaterals o multilaterals les mares estrangeres no residents podran traslladar-se el més aviat possible al seu país d'origen si tenen fills en aquell país i quan ho demanin o hi estiguin d'acord després d'haver estat informades. La nostra legislació, en canvi, no contempla una previsió com l'anterior, tot que sí permet "*l'expulsió*" de la interna estrangera no resident –no en interès dels seus fills sinó– a resultes de l'aplicació de les lleis d'estrangeria i de la possibilitat prevista als arts. 89 i 96.3.2^a del CP. Convindria un canvi en la legislació que contemplés l'opció per a les mares estrangeres que tenen als seus fills en els països d'origen de traslladar-se per a tenir cura d'aquests. I és que, no cal oblidar, que per les mares estrangeres els contactes amb els fills es veuran enormement reduïts i, en tot cas, es duran a terme sense contacte físic.

9.2 Propostes a implementar per l'Administració Penitenciària

9.2.1 Recollida d'informació –que haurà de figurar a l'expedient penitenciari– sobre els fills i filles de la persona empresonada en el moment del seu ingrés i actualització de la mateixa

La normativa internacional i, en especial, les Regles de Bangkok, exigeixen que, en el moment de l'ingrés de qualsevol persona en una presó, es reculli la informació relativa al nombre de fills i filles, els seus noms i edats i la persona que ha quedat a càrrec d'ells i/o elles.

Respecte de qui hauria de ser l'òrgan encarregat de recollir la informació, considerem que podria ser l'Administració Penitenciària en el moment de l'ingrés si encara no es disposa de la informació arribat aquest moment. Ara bé, aquesta Administració ha de comptar amb el suport dels serveis socials, de les autoritats educatives i sanitàries del país. En tot cas, reivindicuem la conveniència de disposar de la informació relativa als fills amb caràcter previ al judici que pot finalitzar amb una sentència de condemna. Aquesta informació podria quedar plasmada en un informe criminològic que els òrgans judicials

encarregats de jutjar i/o executar la pena haurien de tenir a la seva disposició per a decidir les mesures més convenients de cara a la reinserció de les persones que han delinquit, especialment quan aquestes tenen al seu càrrec fills menors d'edat o majors dependents als quals la separació del seu progenitor, en cas d'empresonament, pot causar grans perjudicis.

D'altra banda, no es tracta només de recollir la informació sobre els fills que preveuen les Regles de Bangkok sinó que cal procurar tenir la informació actualitzada, com recomanà el Comitè de Ministres de la Unió Europea (R.13).

9.2.2 Seguiment de l'embaràs a la presó i controls posteriors

Cal possibilitar que les futures mares puguin assistir –de manera presencial o virtual– als cursos de preparació al part, post-part i lactància als que les dones en llibertat poden accedir i amb la mateixa regularitat que aquestes darreres. Les dones empresonades pertanyen, per regla general, a un col·lectiu vulnerable i l'embaràs a la presó és una situació que genera estrès i angoixa.

Un cop nascut el/la nadó, s'ha d'assegurar que les mares empresonades no quedin excloses dels programes i protocols d'embaràs i part previstos per a totes les mares a Catalunya. Cal que es faciliti l'assistència als programes i tallers, que en l'actualitat són en línia. En aquest sentit, cal recordar també que el Programa del Departament de Mares preveu expressament que *“quan la situació penitenciària ho permeti, podran assistir a cursos, tallers o conferències per a treballar la relació materno-filial, que s'organitzen des d'entitats de barri o d'altres recursos i espais familiars”*.

9.2.3 Actualització del Programa del Departament de Mares de Wad-Ras i formació a les persones encarregades del trasllat a l'hospital així com als i les funcionàries de presó sobre eventuais senyals d'alarma derivades de l'embaràs i part recent

És imprescindible que els protocols pe a dones embarassades i els seus/seves bebès a la presó s'assemblin el màxim possible al “Protocol de seguiment de

l'embaràs i control del nen sa" vigent a Catalunya per a tota la població. Des d'aquest punt de vista caldria una actualització del Programa del Departament de Mares del Centre Penitenciari de Dones de Barcelona vigent que és de 2016 per tal d'adaptar-lo als protocols més actuals i més centrats en la salut integral de dones i nounats, donant especial atenció a la educació d'hàbits saludables. En aquesta mateixa línia, cal capacitar als i les funcionàries de presons sobre els senyals d'alerta en embarassades, mares recents i nounats atès que si, per exemple, qualsevol mare o bebè presenta febre dins d'1 mes després del part, necessita assistència hospitalària o si es presenten signes de depressió post part, cal fer una derivació als serveis de psicologia. D'altra banda, cal assegurar la preparació específica sobre la singularitat de les mares empresonades entre el personal encarregat de realitzar els trasllats a l'hospital, per assegurar que aquestes reben en tot moment el mateix tracte que les mares no privades de llibertat.

9.2.4 Acompanyament i recollida dels infants a la llar exterior per les pròpies mares

Les dones del Departament de Mares de Wad-Ras, en la mesura del possible, haurien de ser les encarregades de deixar i recollir cada dia als seus fills i filles a l'escola bressol que està situada en les immediacions de la presó per tal d'afavorir no només el vincle amb els petits i les petites sinó per poder tenir el contacte amb els/les professors/es dels seus fills assumint de manera plena les responsabilitats parentals.

9.2.5 Millora dels espais per a les comunicacions i visites

És aquesta una reivindicació reiteradament posada de manifest per les persones empresonades, pels i les professionals i per la doctrina, atès que moltes de les nostres presons no tenen instal·lacions adequades per dur a terme les visites familiars. Cal una millora de les mateixes per tal de garantir que el contacte entre pares i mares empresonats i els seus fills i filles es pugui dur a terme en un ambient agradable, que no espanti els nens i que no els

causi angoixa. És aquest, certament, un problema compartit amb altres països però, com s'ha repetit en innumbrables ocasions, l'infant que visita el seu progenitor/a a la presó no ha comès cap delictes i segueix mantenint els mateixos drets que qualsevol altre nen o nena que tingui un pare/mare empresonat/da.

9.2.6 Necessitat de donar suport a les mares empresonades després del compliment de la condemna

Les mares empresonades requeriran de suport social, familiar, emocional i legal per a mantenir els seus rols maternals durant l'estada a la presó i a *posteriori*. Per aquest motiu cal "invertir" en les estratègies multidimensionals que siguin necessàries per a poder oferir aquests suports. I això, en benefici d'unes dones que van delinquir, perquè no repeteixin aquesta experiència, però sobretot en benefici d'uns nens, que no van cometre delictes i tenen dret a viure amb la seva mare.

9.2.7 Increment del nombre d'Unitats Dependents per a mares a tot el territori

Àgora és la única unitat dependent que, a Catalunya, acull avui en dia nens i nenes amb la seva mare. La seva capacitat, a més, tampoc és elevada (6 habitacions). El règim de quasi llibertat en què es troben les persones penades en aquestes unitats i l'acompanyament que se'ls hi fa pot accelerar els processos de reinserció i, en tot cas, permeten un exercici dels rols parentals pràcticament en igualtat de condicions respecte de la població general. Calen, per tant, no només més unitats sinó un repartiment equitatiu per províncies per tal que no es produeixen situacions de discriminació en funció del territori.

9.2.8 Implementació d'activitats conjuntes entre les persones empresonades i els seus fills i filles a dintre i fora de la presó

Cal la implementació a tots els centres penitenciaris catalans –no només als de dones– d'espais diferents als de les tradicionals visites familiars i de

convivència en què les persones empresonades puguin compartir amb els seus fills i filles activitats lúdiques, esportives o educatives en un ambient més relaxat. A títol d'exemple, esmentem algunes de les que s'han portat a terme: partits de futbol, visites a museus, a zoològics, tallers de manualitats.

9.2.9 Reforç i acompanyament a les famílies de les persones empresonades des de l'Administració Penitenciària

El paper que les famílies tenen en el procés de reinserció de les persones empresonades és fonamental i per això, com ja han proposat altres autors com Ibañez i Pedrosa (2017), cal incorporar plenament a les famílies en aquest procés com a agents de ple dret, sobretot dins dels centres penitenciaris mentre dura la condemna, a través de les visites i les comunicacions, però també afavorint la seva entrada als centres per tal de realitzar activitats que millorin i consolidin la seva relació.

9.2.10 La participació de la societat civil en el procés de reinserció

La reinserció social és, com assenyala Pujol Serna (2021) un projecte de la societat civil de responsabilitat col·lectiva, és a dir, necessita la participació del capital social del territori i el compromís de tota la ciutadania i dels agents socials i comunitaris per a la millora dels processos de transició a la comunitat. Per aquest motiu és imprescindible que l'anomenat tercer sector i les associacions orientades a l'ajuda de les persones empresonades es dediquin també a millorar el benestar dels fills i filles de les persones privades de llibertat i col·laborin en la implementació de grups de responsabilitat parental a totes les presons i en l'organització d'activitats lúdiques, esportives i educatives tant a dintre de la presó com a fora que permetin un contacte estret entre els infants i els seus pares i les seves mares empresonades.

9.2.11 Instaurar la figura de l'agent familiar”

A cada centre penitenciari hi hauria d'haver una o dues persones –“important” la figura de l'agent infantil i/o familiar– que té el paper d'acompanyar i recolzar als nens i les nenes així com als pares i mares empresonats. Aquesta persona seria l'encarregada de fer l'acompanyament al/la menor que s'enfronta a l'empresonament per primer cop.

9.2.12 Funcionaris encarregats de comunicacions i/o visites vestits “de carrer”

A l'igual que proposem que, en el moment de la detenció, si la policia té la certesa que, al domicili de la persona detinguda poden haver-hi nens o nenes, no vesteixi l'uniforme per no intimidar i atemorir més als infants, els funcionaris de presons encarregats de les comunicacions i/o de les visites podrien també anar vestits “de carrer”.

9.2.13 Creació de Grups de Responsabilitat Parental a totes les presons i realització d'activitats conjuntes pares/mares empresonats/des a dintre i fora de la presó amb els seus fills i filles.

Gairebé totes les propostes recollides en l'epígraf següent per enfortir les relacions entre les persones empresonades i els seus fills i filles són “exportables” a les nostres presons. D'entre elles, considerem urgent la implementació dels Grups de Responsabilitat Parental que s'han establert amb resultats excel·lents a Brians; les visites entre pare/mare i els seus fills/es a fora del Centre Penitenciari; la realització d'activitats i tallers en el si de la presó en què participin conjuntament les persones empresonades i els infants. Així mateix, seria desitjable l'elaboració des de la Direcció General d'un vídeo i/o llibret en què amb un llenguatge senzill s'expliqués què es una presó per a treure les pors i angoixes que molts infants poden tenir per desconeixement.

9.3 Iniciatives posades en pràctica a Catalunya i a d'altres països per a millorar els contactes entre les persones condemnades i els seus fills i filles

9.3.1 Propostes endegades a Catalunya

Partint de l'evidència que l'exercici del rol parental és un factor protector atès que permet treballar factors criminògens identificats en els sistemes d'avaluació del risc de reincidència, com per exemple l'exercici de la responsabilitat o la definició de perspectives de futur, es va posar en marxa a Brians el Grup de Gestió d'Educació i Responsabilitat Parental (en endavant GGERP)⁷⁶, que, segons ens van explicar al Grup de Discussió de Professionals de Ponent aquest centre també vol implementar a Lleida.

El GGERP té el seu origen en la conjunció de diverses experiències: principalment respondre a la demanda de les persones internes que són pares i mares i tenen un compromís amb l'educació dels seus fills i de les seves filles; de la inquietud de diferents professionals (tècnics i tècniques de vigilància, mestres, bibliotecaris i bibliotecàries, treballadors i treballadores socials, monitors artístics i monitores artístiques, i entitats socials) i de la col·laboració amb l'Expert Group Family Relations (2017) de l'European Organization of Prisons and Correctional Service.

L'objectiu del GGERP és implementar experiències participatives que facilitin als pares i a les mares que compleixen una pena privativa de llibertat la continuïtat de l'exercici del seu rol parental actiu i responsable, mitjançant la col·laboració i vinculació dels serveis d'educació i de lleure, de salut, de família, dels serveis socials i d'organismes de defensa dels drets de les persones menors i joves que permeti construir una xarxa participativa que comparteixi l'objectiu comú de preservar i garantir el benestar i el futur de les famílies i dels fills i les filles de les persones internes.

⁷⁶ En aquest espai recollim una síntesi de la feina realitzada pel GGERP extreta de l'article, la lectura del qual recomanem encaridament, Pujol Serna, N. (2021). L'exercici del rol parental als centres penitenciaris de Catalunya. L'experiència del Grup de Gestió d'Educació i Responsabilitat Parental al centre penitenciarí Brians 2. *Revista de Treball Social*, 221, 123-137.

Davant aquesta complexitat, i conscient de les seves limitacions, l'any 2017 el GGERP va presentar un projecte a la direcció del centre amb uns objectius que ha anat desenvolupant durant tots aquests anys. D'entre aquests destacariem, els següents:

1. *Dotar de material didàctic i gestionar-lo a les sales de visites* perquè en les visites les persones internes tinguin eines i recursos que els permetin jugar, dibuixar i interactuar amb els seus fills i les seves filles.
2. *Fomentar els Programes de Responsabilitat parental positiva.*
3. Recentment s'ha desenvolupat el programa "Anem a parlar dels fills i filles", que es troba dins els subprogrames de "Generalització al medi familiar i comunitari", que té com a objectiu principal donar suport als pares i a les mares que són a presó en el desenvolupament del seu rol mitjançant la identificació de les seves fortaleses i les seves debilitats. Aquest programa els ofereix eines i reconeixement per ajudar-los en el desenvolupament dels seus fills i de les seves filles malgrat la seva situació penal. El programa també té com a objectiu avaluar les necessitats de suport addicionals de les persones menors i de la família. La seva implementació està prevista el proper mes d'octubre.
4. *Promoure activitats familiars* a l'interior del centre penitenciari.

En són exemples: la celebració del Dia de les Famílies; la celebració del Dia del Pare organitzada per l'escola d'adults Victor Català; les sessions *Cantem en família* amb l'activitat familiar *Un món de cartró* dirigit per l'Associació Crea Moviment.
5. *Promoure activitats familiars* fora del centre penitenciari que donin continuïtat a l'exercici dels valors i de la responsabilitat del rol parental mitjançant sortides programades familiars. Els pares i les mares poden passar algunes hores amb els seus fills i les seves filles en un entorn propici i amable.
6. El *Programa FutbolNet* (activitats de jocs de col·laboració), dut a terme per la Fundació Futbol Club Barcelona, n'és un altre exemple. Les persones internes són entrenades pels monitors i les monitores de la

Fundació i, més endavant, organitzen trobades familiars on els pares i les mares condueixen els jocs amb els seus infants sota la supervisió dels instructors i les instructores de la Fundació.

7. *Programa de reforç escolar entre els pares o les mares i els seus fills i les seves filles* durant les visites familiars i el *Programa de tutories entre els pares o les mares i el mestre/tutor o la mestra/tutora del seu fill o la seva filla*. Aquests programes estan liderats pels mestres i les mestres del centre de formació d'adults Víctor Català del centre penitenciari Brians 2, juntament amb els treballadors i les treballadores socials que coordinen totes les accions relacionades amb les famílies.

Altres activitats interessants desenvolupades pel GGERP, dutes a terme durant la pandèmia, han estat:

- El *Projecte de la Nau Espacial*, que es va desenvolupar el mes de juny del 2020 quan es van restablir les comunicacions familiars després de més de tres mesos de quarantena. La idea sorgeix com a iniciativa per afavorir l'acollida de les persones menors al centre d'una forma amable i adaptada a les seves necessitats. La proposta plantejava un joc a través del qual els infants poguessin assumir les noves mesures sanitàries (gel, termòmetre, guants, distància física...) afegides als reptes que ja suposen les mesures de seguretat habituals;
- *Stop-motion La Fuerza* (Departament de Justícia, 2020), projecte d'animació liderat pels monitors artístics i les monitores artístiques del GGERP que es va crear amb l'objectiu que els fills i les filles de les persones internes rebessin missatges d'amor dels seus pares i les seves mares en un moment especialment crític de la pandèmia. El format del projecte permetia afegir una vessant especial des de la mirada artística. L'animació va permetre recrear un escenari diferent i màgic, on els pares interns i les mares internes que pertanyen al GGERP podien fer, saltar, volar i jugar mentre enviaven un missatge als seus fills i a les seves filles. D'aquesta manera, els pares i les mares van poder convertir-se en mags i magues i expressar les seves emocions amb un llenguatge lúdic i directe;

- *Endevina-Endevinalla* va néixer l'estiu del 2020. En aquesta activitat, els pares i les mares enviaven als seus fills i a les seves filles vídeos on els reptaven a resoldre diferents tipus d'endevinalles. Els infants els retornaven un vídeo amb les seves respostes, donant l'oportunitat als pares i a les mares de veure'ls en el seu espai i entorn familiar (habitacions, la cuina de casa, etc.). L'activitat es tancava amb una videotrucada familiar.

Pel que fa als objectius de futur del GGERP, a més de consolidar totes les activitats dutes a terme durant aquests darrers anys, aquests són:

- Introduir propostes de jocs amb colors a les visites familiars amb vidre.
- Millorar, adaptar i fer més amable l'àrea d'entrada del centre des de la perspectiva dels infants per convertir-la en espais d'atenció.

A partir d'altres experiències europees, crear un vídeo que pugui explicar i preparar a l'infant què es trobarà la primera vegada que entri en una presó.

- Crear espais de seguretat ambiental on els pares i les mares puguin explicar als seus fills i a les seves filles que són a la presó quan les parts estiguin preparades i deixar de dir mentides. Aquesta és una demanda reiterada tant de les persones internes com de les seves parelles. Per aquest objectiu es necessita acompanyament professional.

9.3.2 Propostes internacionals

A Itàlia, la coneguda ONG "*Bambinisenzasbarre*" ha dut a terme interessants iniciatives a moltes presons italianes. Destaquem algunes de les posades en marxa en el trienni 2020-2023:

- a) Els espais grocs (llocs dintre de la presó habilitats per a preparar la trobada entre el/la progenitor/a empresonat/da). En aquests espais, els nens i les nenes estan acompanyats de persones formades que els fan fer activitats i jocs mentre esperen l'arribada del pare o la mare.
- b) Grups de conversa entre pares i mares, per compartir experiències; dificultats i moments crítics de la condició reclosa en relació amb la paternitat/maternitat.

- c) Trobades exclusives pare o mare i el/s fill/s o filla/es sense la presència d'altres familiars per donar lloc a més moments d'intimitat.
- d) Tallers de dibuix pares o mares-fills/es a dintre de la presó. Segons exposen, el medi artístic-gràfic esdevé una valuosa eina de comunicació entre els adults i d'autoconeixement, que permet el sorgiment d'emocions difícils de reconèixer i verbalitzar.

El Grup d'Experts en relacions familiars de EUROPRIS també publicà una sèrie de recomanacions i propostes per tal de millorar les relacions entre les persones privades de llibertat i els seus fills i filles⁷⁷. Amb caràcter previ, assenyalen, no obstant, que l'Administració Penitenciària no hauria de ser la única responsable del manteniment de les relacions de les persones empresonades amb els seus fills sinó que cal col·laboració d'altres organismes i persones, com la Conselleria de Benestar, la Direcció d'atenció a la infància, la xarxa social i familiar de la persona empresonada i les organitzacions no governamentals que donen suport *intra* i *extramuros* de la presó. Entre les propostes destaquem les següents:

1. Visites organitzades a l'exterior pels nens i nenes acompanyats del progenitor/a empresonat/da.
2. Sales preparades a les presons per a rebre els infants abans de comunicar amb el/la progenitor/a, com els Spazio Giallo (espais grocs) de diverses presons italianes, que s'han fet a l'empara de Bambinisenzasbarre. Es tracta d'uns espais pintats en groc amb joguines, en què els nens i nenes poden fer activitats i compten amb personal preparat per acollir els infants mentre esperen veure el seu pare o la seva mare.
3. Apartaments per passar uns dies en família. Esmenten com a exemple, la presó de Finlàndia (*Vaneja open prison*) que disposa d'un centre obert

⁷⁷ EUROPRIS Family Relations Expert Group, GOOD PRACTICE COLLECTION FAMILY RELATIONS, Setembre 2017, que hom pot trobar a <https://www.euopris.org/file/expert-group-family-relations-good-practice-collection/>

amb una casa, de 4 apartament de diferents mides, en els que les famílies poden convida uns dies.

4. Proposa que els funcionaris no vesteixin uniforme quan es fan reunions familiars a la presó per ocasions especials i posa com a exemple, Croàcia.
5. A les sales d'espera i a les sales de visita, presència de joguines, llibres i jocs pels nens i nenes que visiten al seu familiar.
6. Elaboració de cartells o llibrets amb il·lustracions i un llenguatge senzill per explicar als nens i nenes què és una presó.
7. Amb vistes a la normalització, les famílies haurien de tenir l'oportunitat de compartir algun àpat a la presó. Això permet al pare o a la mare complir amb el seu rol i fruit del temps en família.
8. És fonamental la cooperació amb les escoles perquè el pare o la mare empresonats puguin continuar exercint els rols parentals. En aquest sentit, a Escòcia, l'entitat "Families Outside", per exemple, prepara visites a la presó per professors per tal que coneguin també la realitat a la que han de fer front els nens i nenes que estan a la seva escola.

10. Referències bibliogràfiques

- Almeda Samaranch, E. (2002). *Corregir y castigar. El ayer y hoy de las cárceles de mujeres*, Edicions Bellaterra.
- Bachman, R., Kerrison, E.M., Paternoster, R., Smith, L. i O'Connell, D. (2016). The complex relationship between motherhood and desistance, "*Woman&Criminal Justice*", 26:3, pp. 212-231.
- Baldwin, L i Mitchell, S. (2022). Maternal Imprisonment. The enduring Impact of Imprisonment on Mothers and their Children a Masson, I. i Booth, N. (Eds) Handbook of Women in the Criminal Justice System, Ed. Routledge, pp. 364-373.
- Barnes, S. i Stringer, E. (2014). Is motherhood important? Imprisoned Women's maternal experiences before and during confinement and their postrelease expectations, "*Feminist Criminology*", Vol. 9 (1), p. 8.
- Bateman, T. i Hazel N. (2014). Resettlement of girls and young women: research report. *Beyond youth custody*, p. 1– 66. Disponible a: <https://usir.salford.ac.uk/id/eprint/33028>
- Baunach, P.J. (1985). *Mothers in prison*, New Brunswick, NJ: Transaction
- Boudin, K. (1998). Lessons from a Mother's Program in Prison, *Women & Therapy*, 21:1, 103-125, DOI: [10.1300/J015v21n01_01](https://doi.org/10.1300/J015v21n01_01)
- Bowlby, J. 1977. The making and breaking of affectional bonds. *The British Journal of Psychiatry*, 130(3): 201-210.
- BROWN M. i BLOOM B., (2009), Reentry and renegotiating motherhood: maternal identity and success on parole, "*Crime & Delinquency*", 55(2)
- Carlen, P. i Worrall, A. (2004). *Analysing Women's Imprisonment*. Willan Publishing.
- Carlson, J. (2001). Prison nursery 2000: A five-year review of the prison nursery at the Nebraska Correctional Center for Women. *Journal of Offender Rehabilitation*, Vol 33 (3), pp. 75 a 97
- Casey-Acevedo, K., Bakken, T. i Karle, A. (2004). Children visiting mothers in prison: the effects on mother's behaviour and disciplinary adjustment, "*The Australian and New Zealand Journal of Criminology*", Vol. 37, núm. 3.

- Cid Moliné, J., i Martí Olivé, J. (2011). *El proceso de desistimiento de las personas encarceladas. Obstáculos y apoyos*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.
- Crawford J. (2003), *Alternative sentencing necessary for female inmates with children* a "Corrections today", núm. 65, pp. 8 a 10
- Cunnighan, A. (2001). Forgotten families. The impact of the imprisonment. *Family matters*", núm. 59, p. 35-38.
- De La Iglesia García, A., Piñeiro Jiménez, I.M., López Guerrero, R.M. i Otero Jiménez, Y. (2013). *Mares a la presó. La relació amb els fills de les dones empresonades*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. https://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/cataleg/crono/2012/maresPreso_CA.pdf
- Easterling, B. A., Feldmeyer, B. i Presser, L. (2018). Narrating Mother Identities from Prison, *Feminist Criminology*, 14: 519–39
- Enos, S. (1998). Managing Motherhood in Prison: The Impact of Race and Ethnicity on Child Placements, *Women & Therapy*, 20: 57–73.
- Giménez-Salinas, E., Botella, L., Riera, J. i Marteaché, N. (2006). L'opinió de les dones recluses a Catalunya sobre l'encarcerament. *Justidata*, núm. 45, p 1-16
- Giordano, P.C., Seffrin, P.M., Manning, W.D. i Longmore, M.A. (2011) Parenthood and crime: the role of wantedness, relationships with partners and SES. *Journal of Criminal Justice*, 39 (5), p 405-416, Disponible en: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047235211000705>
- Gudín Rodríguez-Magariños, F. (2007), *Cárcel electrónica*. Tirant lo Blanch. València.
- Jefferson, G. (1984). On the organization of laughter in talk about troubles. En J. Maxwell Atkinson y John Heritage (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (pp. 346-369). Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511665868.021>
- Jiménez, J. i Palacios, J. (2003). When home is in jail: child development in Spanish Penitentiary Units a *Infant and child development*", 12.
- Jones, A. I Wainaina-Wozna, A. (2013) . *Children of prisoners. Interventions and mitigations to strengthen mental Health*, University of Huddersfield.

- Kleijssen, J. (2017). Children with imprisoned parents; it's time to act, a Making children count: Improving data collection for children with imprisoned parents. *European Journal of Parental Imprisonment*, Vol. 5, p. 6-7.
- Lerer, T. (2013). Sentencing the family: recognizing the needs of dependent children in the Administration of the Criminal Justice System. *Northwestern Journal of Law and Social Policy*. Northwestern University School of Law, Vol. 9.
- Leverentz, A. M. (2014). *The prisoner's dilemma. How women negotiate competing narratives of reentry and desistance*.
- López, F. (2009). *Amores i desamors: processos de vinculació i desvinculació sexuals i afectius*. Madrid: Biblioteca Nova.
- Mapelli Caffarena, B., Herrera Moreno, M. i Sordi Stock, B. (2013). "La exclusión de las excluidas ¿Atiende el sistema penitenciario a las necesidades de género? Una visión andaluza. *Estudios Penales y Criminológicos*, 33, p 59-95.
- Marshall, K. (2008). Not seen, not heard, not guilty, the rights and status of the children of prisoners in Scotland.
- McIvor, G., Trotter, C. i Sheehan, R. (2009). Women, resettlement and desistance. *Probation*, Vol. 56(4), pp. 347-361.
- Mc Carthy (1980). Inmate mothers: the problema of separation and Integration, *Journal of Offender Counselling, Service and Rehabilitation*, 4(3), pp. 199-208.
- Minson S. (2014). Mitigating motherhood. A study of the impact of motherhood on sentencing decisions in England and Wales. *The Howard League for Penal Reform*, p. 36.
- Murray J. i Farrington D. (2008), *The effects of parental imprisonment on children* en TONRY (ed), *Crime and Justice: A review of research*, Vol. 37, pp. 133 a 206, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Navarro Villanueva, C. (2018). *El encarcelamiento femenino. Especial consideración a las madres privadas de libertad*, Atelier, Barcelona.

- Navarro, Carmen (2021). El modo de efectuar la detención del cuidador principal como (eventual) supuesto de victimización de los menores a su cargo». *IDP. Revista de Internet, Derecho y Política*, n.º 33, <https://doi.org/10.7238/idp.v0i33.373809>.
- Pujol Serna, N. (2021). L'exercici del rol parental als centres penitenciaris de Catalunya. L'experiència del Grup de Gestió d'Educació i Responsabilitat Parental al centre penitenciari Brians 2. *Revista de Treball Social*, 221, 123-137.
- Robertson, O. (2007). *El impacto que el encarcelamiento de un(a) progenitor (a) tiene sobre sus hijos*, Quaker United Nations Office..
- Rodermon, E., Kruttschnitt, C., Slotboom, A.M. i Bijleveld C. (2016). Female desistance: a review of the literature. *European Journal of Criminology*, Vol. 13 (1), 3-28
- Rosenberg, J. (2009), *Children need dads too: children with fathers in prison*, Geneva, Quaker United Nations Office.
- Siegel, J. (2011), *Disrupted Childhood: Children of Women in Prison*. Rutgers University Press
- Yagüe Olmos, C. i Cabello Vazquez. M. I. (2005). Mujeres jóvenes en prisión, *Revista de Estudios de Juventud*, núm. 69.
- Wainaina-Wozna, A. E. i Jones, A.D. (2013). *Children of prisoners. Interventions and mitigations to strengthen mental Health*, University of Huddersfield, pp. 73 y ss.

11. Annexos

Annex 1. Tipus de treball de les mares abans de l'empresonament

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Administrativa	2	1,4	1,4
Administrativa, cambrera i informàtica	1	,7	,7
Atenció gent gran	1	,7	,7
Autònoma	1	,7	,7
Auxiliar de farmàcia i para-farmàcia	1	,7	,7
Auxiliar d'infermeria	1	,7	,7
Auxiliar d'infermeria i cambrera	1	,7	,7
Bar menjador	1	,7	,7
Escombraire	1	,7	,7
Cambres de fruita	1	,7	,7
Cambrera	2	1,4	1,4
Cambrera temporal	1	,7	,7
Cambrera i manipuladora de cartrons	1	,7	,7
cambrera i traductora	1	,7	,7
Cambrera, ajudant de cuina, rentadora de plats i modista	1	,7	,7
Carnissera	1	,7	,7
Cuïnera	5	3,4	3,4
Consultora immobiliària	1	,7	,7
Cuidadora de persona gran i neteja	1	,7	,7
Cuidadora interna persona gran	1	,7	,7
Cuidadora persona gran	1	,7	,7
Cuidadora de nens i neteja	2	1,4	1,4
De tot tipus	1	,7	,7
Decoració d'esdeveniments	1	,7	,7
Dependent	1	,7	,7
Empresa familiar	1	,7	,7
Encarregada de cafeteria	1	,7	,7
Encarregada de local	1	,7	,7

Encarregada d'un agent bancari	1	,7	,7
Esteticista	2	1,4	1,4
Esteticista, perruqueria, neteja	1	,7	,7
Funcionaria de Barcelona	1	,7	,7
Hosteleria	2	1,4	1,4
Cap de personal	1	,7	,7
Bugaderia i cambrera d'habitacions	1	,7	,7
Neteja	7	4,7	4,7
Neteja i cuidadora 3 ^a edat	1	,7	,7
Neteja, agricultura, pintura	1	,7	,7
Mercat	1	,7	,7
Forn	1	,7	,7
Perruqueria a domicili	1	,7	,7
Perruquera per hores a domicili	1	,7	,7
Pintora	1	,7	,7
Policia	1	,7	,7
Professora de auto-escola	1	,7	,7
Professora de hípica	1	,7	,7
Promotora comercial venda pisos	1	,7	,7
Quiro-massatgista terapèutica	1	,7	,7
Repartiment de menjador	1	,7	,7
Residència de gent gran	1	,7	,7
Música i faig bolos	1	,7	,7
Taller pesadora,	1	,7	,7
Taller i neteja	1	,7	,7
Venda de productes comestibles al carrer	1	,7	,7
Vendes	1	,7	,7
Veterinària	1	,7	,7
Total	148	100,0	100,0

Annex 2. Persona a la que es sentien més unides les mares abans de l'empresonament

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Cap	5	3,4	3,4
Parella	12	8,1	8,1
Parella i mare	3	2,0	2,0
Parella, mare, pare, germà/na o germanastres, fills/es.	1	,7	,7
Parella, mare, padrastre i germans/es o germanastres	1	,7	,7
Parella, mare, germans/es o germanastres i fills/es	1	,7	,7
Parella, mare i fills/es	3	2,0	2,0
Parella, pare i fills/es	1	,7	,7
Parella, germans/es o germanastres i fills/es	3	2,0	2,0
Parella, germans/es o germanastres, fills/es i altres	1	,7	,7
Parella, germans/s o germanastres i altres	1	,7	,7
Parella i fills/es	20	13,5	13,5
Parella i altres	1	,7	,7
Mare	13	8,8	8,8
Mare i pare	2	1,4	1,4
Mare, pare i germans/es o germanastres	1	,7	,7
Mare, pare, germans/es o germanastres i fills/es	3	2,0	2,0
Mare, pare, germans/es o germanastres, fills i altres	1	,7	,7
Mare, pare i fills/es	4	2,7	2,7
Mare i germans/es o germanastres	1	,7	,7
Mare, germans/es o germanastres i fills/es	2	1,4	1,4
Mare i fills	12	8,1	8,1

Pare	4	2,7	2,7
Germans/es o germanastres	9	6,1	6,1
Germans/es o germanastres i fills/es	4	2,7	2,7
Germans/es o germanastres, fills/es i altres	1	,7	,7
Fills/es	26	17,6	17,6
Fills/es i altres	5	3,4	3,4
Altres	6	4,1	4,1
Total	148	100,0	100,0

Annex 3. “Altres” persones a les que se sentia lligada

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Àvia	3	2,0	2,0
Amiga	1	,7	,7
Amiga i sogre	1	,7	,7
Amics	1	,7	,7
Cuniada	1	,7	,7
Familiar i parella	1	,7	,7
Nets	1	,7	,7
Nets i jove	2	1,4	1,4
Gos	1	,7	,7
Nebots	1	,7	,7
Tieta	1	,7	,7
Tieta i cosins	1	,7	,7

Annex 4. Familiars que han estat o no empresonats

Annex 4.1. Cap persona de la família empresonada

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	62	41,9	43,4
Sí	81	54,7	56,6
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.2. No sap si algun membre de família ha estat empresonat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	135	91,2	94,4
Sí	8	5,4	5,6
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.3. Parella empresonada

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	124	83,8	86,7
Sí	19	12,8	13,3
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.4. Mare empresonada

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	135	91,2	94,4
Sí	8	5,4	5,6
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.5. Pare empresonat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	127	85,8	88,8
Sí	16	10,8	11,2
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.6. Madrastra empresonada

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.7. Padrastre empresonat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	142	95,9	99,3
Sí	1	,7	,7
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.8. Germans/es o germanastres empresonats

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	117	79,1	81,8
Sí	26	17,6	18,2
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.9. Fills/es empresonats/des

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	139	93,9	97,2
Sí	4	2,7	2,8
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 4.10. Altres persones de la família empresonats

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	128	86,5	89,5
Sí	15	10,1	10,5
Total	143	96,6	100,0
Perduts Sistema	5	3,4	
Total	148	100,0	

Annex 5. Salut de les mares enquestades. Malalties reportades

Annex 5.1. Asma

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	94	63,5	81,7
Sí	21	14,2	18,3
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.2. Càncer

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	111	75,0	96,5
Sí	4	2,7	3,5
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.3. Malaltia pulmonar

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	109	73,6	94,8
Sí	6	4,1	5,2
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.4. Diabetis

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	107	72,3	93,0
Sí	8	5,4	7,0
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.5. Malaltia cardiovascular

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	107	72,3	93,0
Sí	8	5,4	7,0
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.6. Hipertensió

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	93	62,8	80,9
Sí	22	14,9	19,1
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.7. Alt colesterol o triglicèrids

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	89	60,1	77,4
Sí	26	17,6	22,6
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.8. Artritis o reumatisme

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	100	67,6	87,0
Sí	15	10,1	13,0
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.9. Infart

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	114	77,0	99,1
Sí	1	,7	,9
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.10. Dolors crònics d'esquema

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	80	54,1	69,6
Sí	35	23,6	30,4
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.11. Depressió

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	61	41,2	53,0
Sí	54	36,5	47,0
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.12. Altre trastorn mental

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	97	65,5	84,3
Sí	18	12,2	15,7
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.13. Tuberculosi

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.14. VIH o SIDA

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	108	73,0	93,9
Sí	7	4,7	6,1
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.15. Addicció a l'alcohol o drogues il·legals

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	105	70,9	91,3
Sí	10	6,8	8,7
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.16. Hepatitis B o C

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	107	72,3	93,0
Sí	8	5,4	7,0
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 5.17. Malalties de transmissió sexual (diferents del VIH)

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	114	77,0	99,1
Sí	1	,7	,9
Total	115	77,7	100,0
Perduts Sistema	33	22,3	
Total	148	100,0	

Annex 6. Edat primera detenció mare empresonades

Anys	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
9	1	,7	,7
12	2	1,4	1,5
13	1	,7	,7
14	3	2,0	2,2
15	4	2,7	3,0
16	2	1,4	1,5
17	2	1,4	1,5
18	8	5,4	5,9
19	6	4,1	4,4
20	2	1,4	1,5
21	3	2,0	2,2
22	3	2,0	2,2
23	2	1,4	1,5
24	2	1,4	1,5
25	4	2,7	3,0
26	5	3,4	3,7
27	4	2,7	3,0
28	3	2,0	2,2
29	6	4,1	4,4
30	5	3,4	3,7
31	2	1,4	1,5
32	6	4,1	4,4
33	4	2,7	3,0
34	1	,7	,7
35	4	2,7	3,0
36	2	1,4	1,5
37	4	2,7	3,0
38	5	3,4	3,7
39	4	2,7	3,0
41	3	2,0	2,2
42	1	,7	,7
43	2	1,4	1,5
44	1	,7	,7
45	2	1,4	1,5

46	1	,7	,7
47	1	,7	,7
48	3	2,0	2,2
49	1	,7	,7
50	3	2,0	2,2
52	3	2,0	2,2
53	3	2,0	2,2
54	2	1,4	1,5
55	1	,7	,7
57	2	1,4	1,5
59	1	,7	,7
61	1	,7	,7
62	2	1,4	1,5
63	1	,7	,7
71	1	,7	,7
Total	135	91,2	100,0
Perduts Sistema	13	8,8	
Total	148	100,0	

Annex 7. Durada de les condemnes de les mares empresonades

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
10a	1	,7	,7
10a i 6m	1	,7	,7
10m	2	1,4	1,4
11m	1	,7	,7
14a	1	,7	,7
15a	1	,7	,7
16a	1	,7	,7
17a	1	,7	,7
18m	1	,7	,7
19a	3	2,0	2,0
1a	3	2,0	2,0
1a i 10m	1	,7	,7
1a i 4m	1	,7	,7
1a i 6m	2	1,4	1,4
1a i 7m	2	1,4	1,4
1a i 9m	2	1,4	1,4
25a	1	,7	,7
2a	10	6,8	6,8
2a i 11m	1	,7	,7
2a i 3m	1	,7	,7
2a i 6m	7	4,7	4,7
2a i 7m	1	,7	,7
2a i 9m	1	,7	,7
3a	2	1,4	1,4
3a i 3m	2	1,4	1,4
3a i 5m	1	,7	,7
3a i 6m	6	4,1	4,1
3a i 8m	1	,7	,7
3m	2	1,4	1,4
4a	8	5,4	5,4
4a i 6m	2	1,4	1,4
4a i 7m	1	,7	,7
4m	1	,7	,7
5a	5	3,4	3,4

5a i 11m	1	,7	,7
5a i 6m	1	,7	,7
5m	2	1,4	1,4
6a	10	6,8	6,8
6a i 3m	1	,7	,7
6a i 6m	1	,7	,7
6a i 9m	2	1,4	1,4
6m	2	1,4	1,4
7a	3	2,0	2,0
7a i 6m	3	2,0	2,0
7m	1	,7	,7
8a	3	2,0	2,0
8a i 6m	2	1,4	1,4
8m	1	,7	,7
9a	2	1,4	1,4
9a i 4m	1	,7	,7
9m	2	1,4	1,4
Total	148	100,0	100,0

Annex 8. Persona/es amb la/les que viurà la mare en arribar la llibertat definitiva

Annex 8.1. No sap amb qui viurà

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	127	85,8	92,0
Sí	11	7,4	8,0
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.2. Viurà sola

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	127	85,8	92,0
Sí	11	7,4	8,0
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.3. Viurà amb parella

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	76	51,4	55,1
Sí	62	41,9	44,9
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.4. Viurà amb el pare

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	134	90,5	97,1
Sí	4	2,7	2,9
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.5. Viurà amb la mare

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	116	78,4	84,1
Sí	22	14,9	15,9
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.6 Viurà amb la madrastra

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.7. Viurà amb el padrastr

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	137	92,6	99,3
Sí	1	,7	,7
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.8. Viurà amb germans/es

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	123	83,1	89,1
Sí	15	10,1	10,9
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.9. Viurà amb germanastres

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.10. Viurà amb els fills/es

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	60	40,5	43,5
Sí	78	52,7	56,5
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.11. Viurà amb altres familiars

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	134	90,5	97,1
Sí	4	2,7	2,9
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 8.12. Viurà amb altres persones

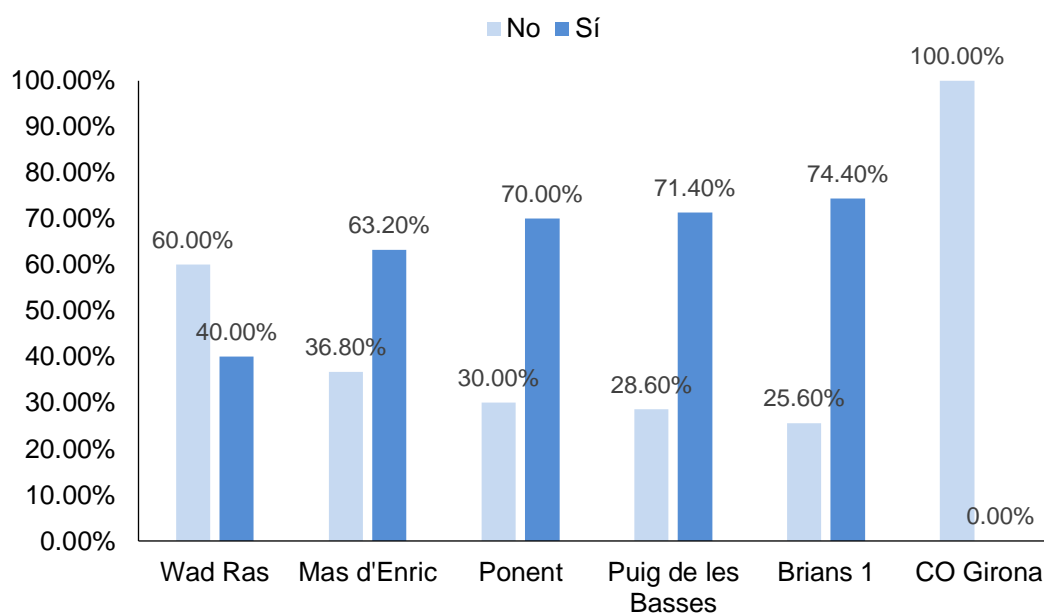
	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
No	136	91,9	98,6
Sí	2	1,4	1,4
Total	138	93,2	100,0
Perduts Sistema	10	6,8	
Total	148	100,0	

Annex 9. Relació de les mares empresonades amb el/la cuidador/a dels seus fills/es

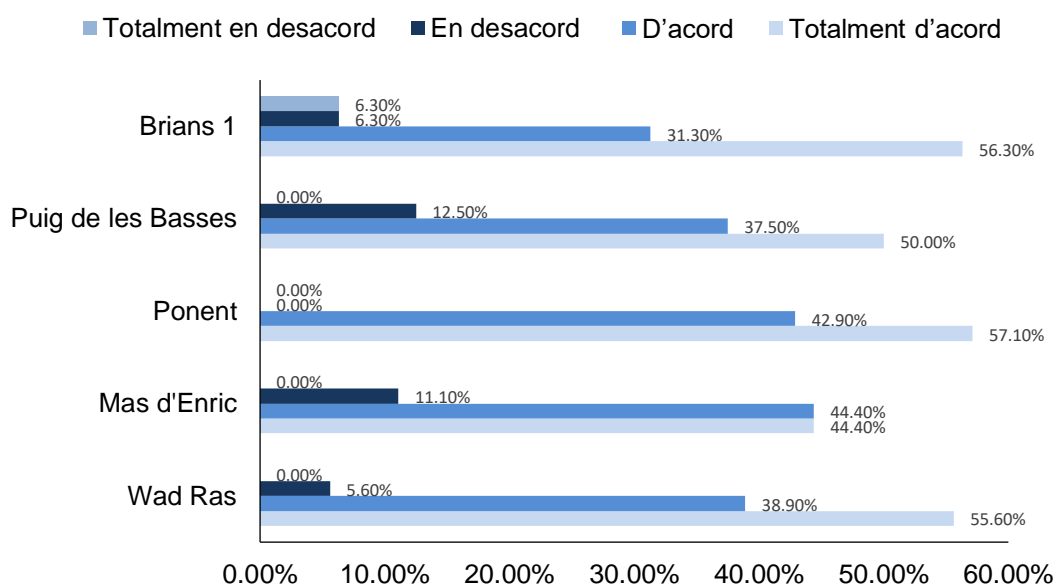
	Excel·lent	Bona	Regular	Dolenta	Total
	24	10	6	3	43
Pare/Mare	55,8%	23,3%	14,0%	7,0%	100,0%
	45,3%	43,5%	50,0%	50,0%	45,7%
Avis materns	6	4	1	1	12
	50,0%	33,3%	8,3%	8,3%	100,0%
	11,3%	17,4%	8,3%	16,7%	12,8%
Avis paterns	4	4	0	1	9
	44,4%	44,4%	0,0%	11,1%	100,0%
	7,5%	17,4%	0,0%	16,7%	9,6%
Família extensa materna	7	2	1	0	10
	70,0%	20,0%	10,0%	0,0%	100,0%
	13,2%	8,7%	8,3%	0,0%	10,6%
Família extensa paterna	2	1	1	0	4
	50,0%	25,0%	25,0%	0,0%	100,0%
	3,8%	4,3%	8,3%	0,0%	4,3%
Germans/es i/o germanastres (dels fills/es)	6	0	1	0	7
	85,7%	0,0%	14,3%	0,0%	100,0%
	11,3%	0,0%	8,3%	0,0%	7,4%
Estan independitzats	3	1	0	0	4
	75,0%	25,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	5,7%	4,3%	0,0%	0,0%	4,3%
A càrrec de la Administració	1	1	1	0	3
	33,3%	33,3%	33,3%	0,0%	100,0%
	1,9%	4,3%	8,3%	0,0%	3,2%
Altres persones	0	0	1	1	2
	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	100,0%
	0,0%	0,0%	8,3%	16,7%	2,1%
Total	53	23	12	6	94
	56,4%	24,5%	12,8%	6,4%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Annex 10. Participació mares enquestades a programes de tractament

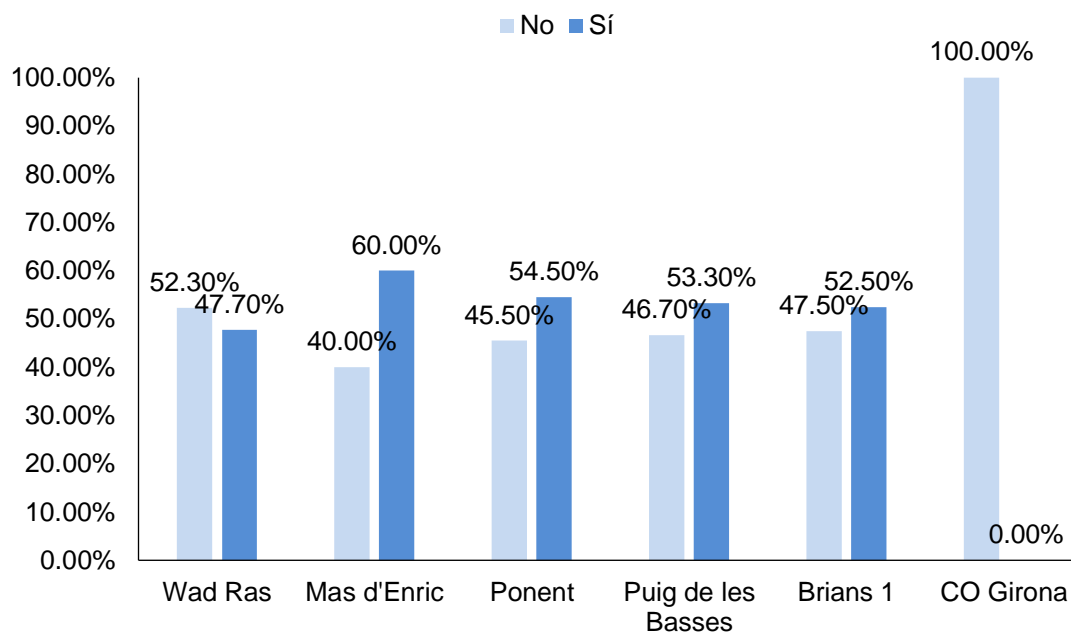
Annex 10.1. Participació de les mares en programes d'autocontrol, resolució de problemes i similars

Annex 10.2. Grau de satisfacció de les mares amb els programes d'autocontrol, resolució de conflictes i similars

Annex 10.3. Participació de les mares en altres programes educatius, formatius o de tractament diferents dels anteriors

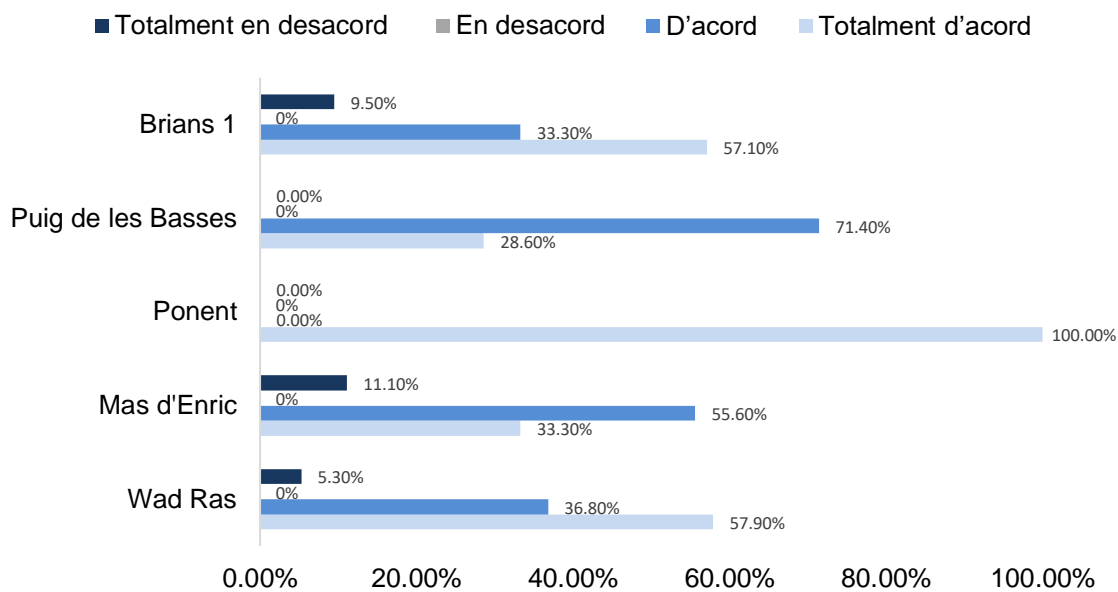

Annex 10.4. Relació dels programes en què les mares enquestades han participat

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Agents de Salut	1	,7	,7
Arts plàstiques	1	,7	,7
Arts plàstiques, esport, costura, gimnàs	1	,7	,7
Competie	1	,7	,7
Costura	1	,7	,7
Costura, esport, arts plàstiques	1	,7	,7
Costura, idioma	1	,7	,7
Creu en el canvi	1	,7	,7
DAE	2	1,4	1,4
Esport, Informàtica, cultu	1	,7	,7
Destins	1	,7	,7
Devi	1	,7	,7
Devi, para o pensa	1	,7	,7
Devi, toxicomania, preparació vida llibertat, control de emoció	1	,7	,7
Educació emocional	1	,7	,7

Emocional	1	,7	,7
FI-3	1	,7	,7
Fotografia	1	,7	,7
Fotografia, cuina i costura	1	,7	,7
Graduat i Informàtica	1	,7	,7
Informàtica	1	,7	,7
Informatius	1	,7	,7
Anglès	1	,7	,7
Anglès	1	,7	,7
Anglès, Fleca, carretillera, riscos laborals	1	,7	,7
IOC	1	,7	,7
Llenguatge, francès, millorar el català	1	,7	,7
Mecanografia, atenció bàsica al client, Reiki, hostaleria	1	,7	,7
Altres cursos	1	,7	,7
Para i pensa	1	,7	,7
Para i pensa, vida en comunitat	1	,7	,7
Para i pensa, autocontrol, vida en comunitat	1	,7	,7
Parar y pensar	1	,7	,7
Perruqueria, Agent de Salut i Riscos laborals	1	,7	,7
Pintar	1	,7	,7
Preparació vida en comunitat	1	,7	,7
Psicoeducatiu	2	1,4	1,4
Salut emocional	2	1,4	1,4
Toxicomania	1	,7	,7
Valors	1	,7	,7
Varis	1	,7	,7
Vida en comunitat i preparació de permisos	1	,7	,7
Vida en comunitat, para i pensa	1	,7	,7

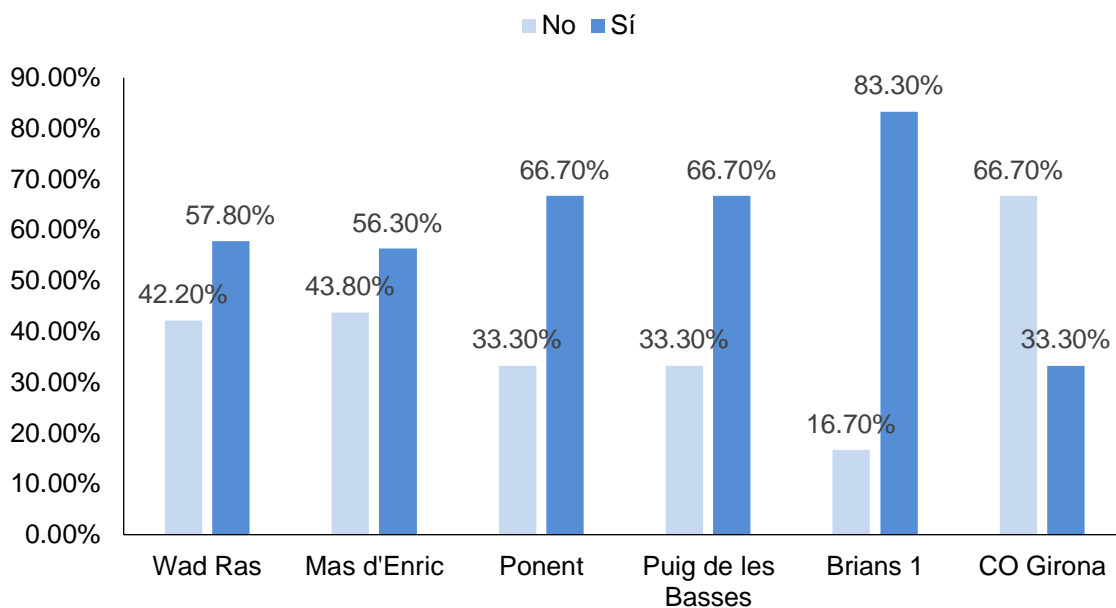
Annex 10.5 Valoració dels altres programes en què han participat les mares enquestades

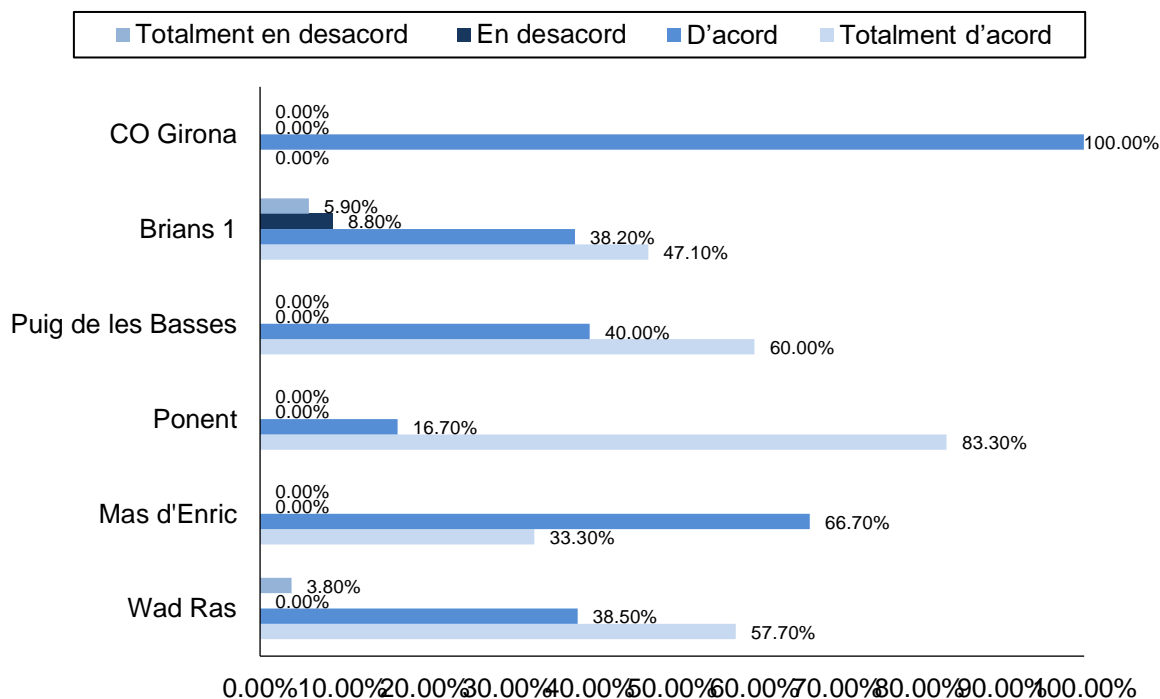
Annex 10.6. Participació mares en programes per a millorar el nivell educatiu per Centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	19	7	3	5	7	2	43
	42,2%	43,8%	33,3%	33,3%	16,7%	66,7%	33,1%
Sí	26	9	6	10	35	1	87
	57,8%	56,3%	66,7%	66,7%	83,3%	33,3%	66,9%
Total	45	16	9	15	42	3	130
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Annex 10. 7. Participació de mares en cursos de formació per millorar el nivell educatiu

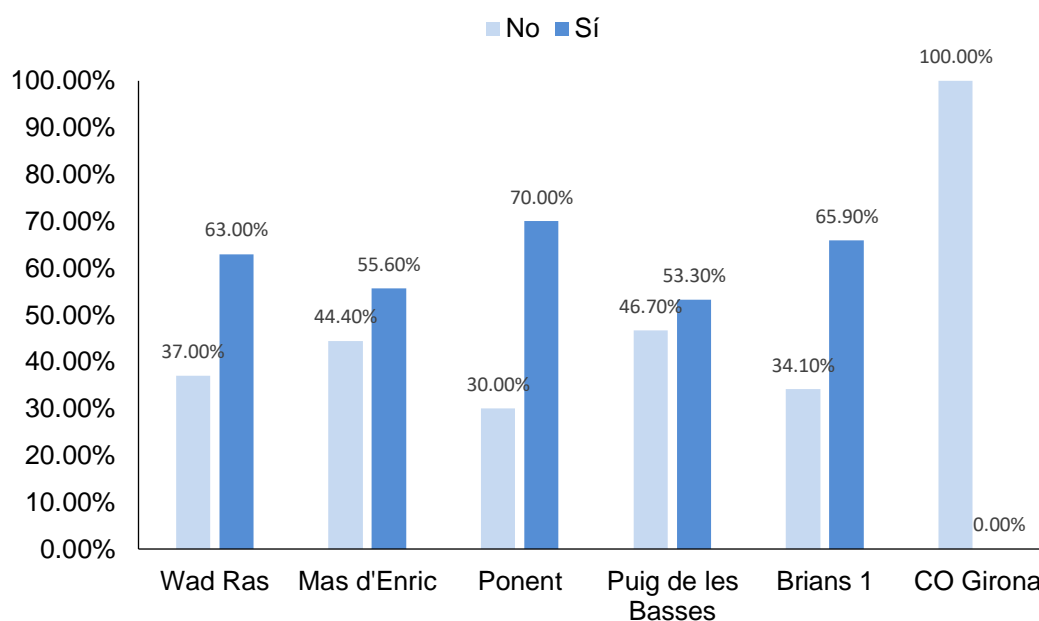
Annex 10. 8. Satisfacció de les mares sobre els programes educatius

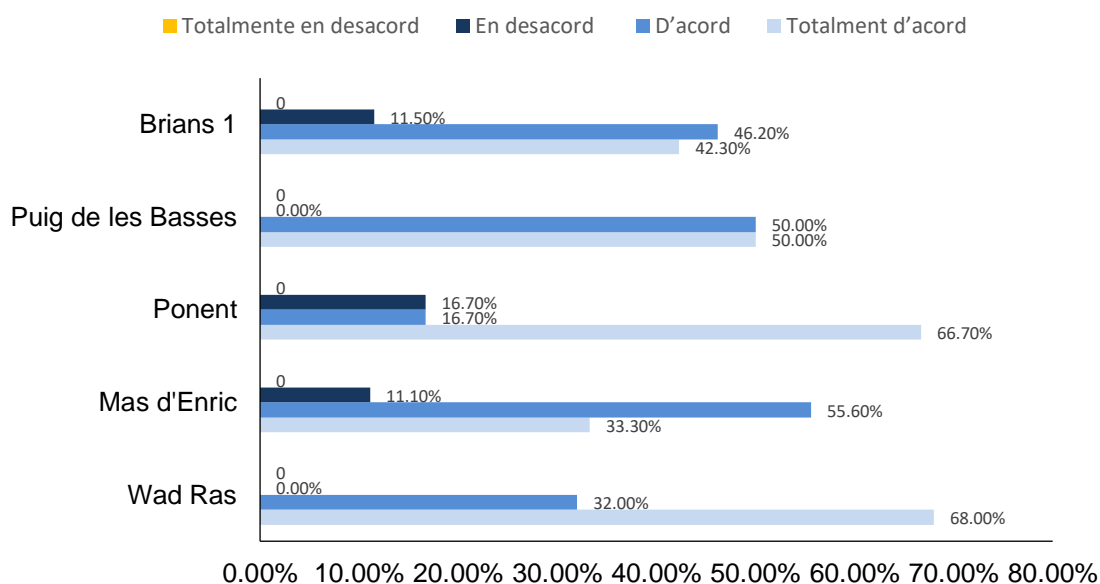
Annex 10.9. Participació de les mares en cursos formació per millorar la formació professional per Centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	17 37,0%	8 44,4%	3 30,0%	7 46,7%	14 34,1%	3 100,0%	52 39,1%
Sí	29 63,0%	10 55,6%	7 70,0%	8 53,3%	27 65,9%	0 0,0%	81 60,9%
Total	46 100,0%	18 100,0%	10 100,0%	15 100,0%	41 100,0%	3 100,0%	133 100,0%

Annex 10.10. Participació de les dones mares en cursos de formació professional

Annex 10.11. Satisfacció de les mares amb els cursos de formació professional per Centres

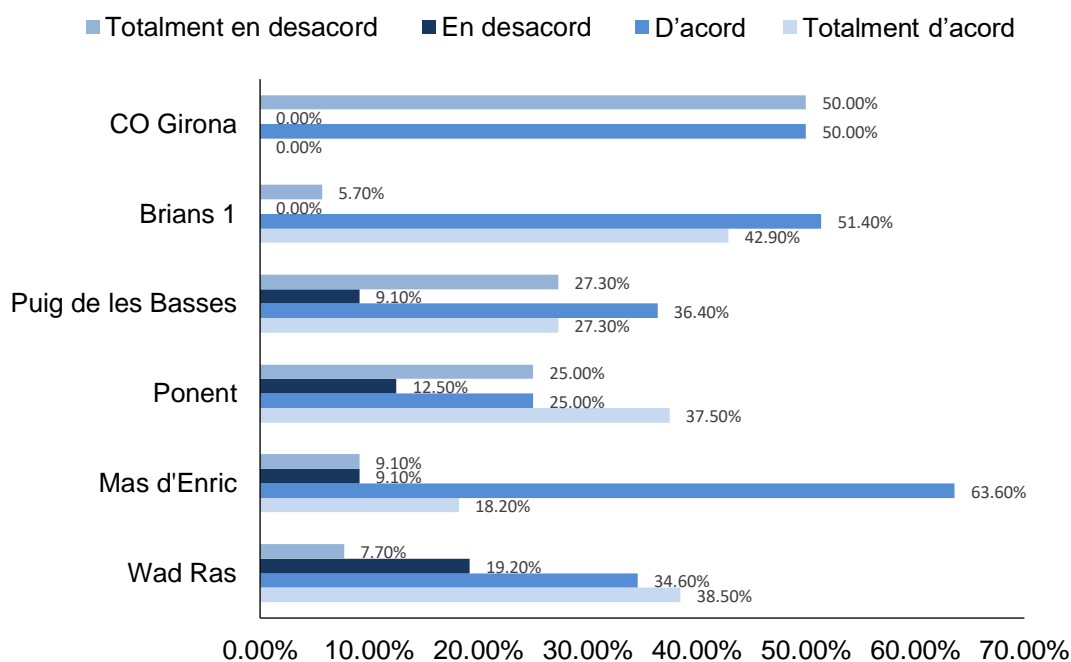
Annex 10.12. Motius de les mares per no seguir programes de tractament i/o curso educatiu i de formació professional

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No els necessitava	11 39,3%	2 16,7%	6 66,7%	3 42,9%	6 46,2%	1 50%	29 40,8%
No he estat motivada a realitzar-los	3 10,7%	3 25%	0 0%	1 14,3%	2 15,4%	0 0%	9 12,7%
No se m'han ofert	13 46,4%	4 33,3%	2 22,2%	2 28,6%	4 30,8%	0 0%	25 35,2%
Altres raons	1 3,6%	3 25%	1 11,1%	1 14,3%	1 7,7%	1 50%	8 11,3%
Total	28 100%	12 100%	9 100%	7 100%	13 100%	2 100%	71 100%

Annex 10.13. Altres motius de les mares per no seguir programes de tractament i/o curso educatius i de formació professional

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Cobro la PIRMI	1	,7	,7
Els faré més tard	1	,7	,7
Ho he sol·licitat estic a l'espera	1	,7	,7
No hi havia	1	,7	,7
Recent internada en el centre	1	,7	,7

Annex 10.14. Valoració de la utilitat del treball per a millorar capacitats professionals per Centres

Annex 10.15. Treball penitenciari de les mares realitzat fora de la presó

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
No	25 59,5%	8 57,1%	8 72,7%	10 66,7%	17 40,5%	2 66,7%	70 55,1%
Sí	17 40,5%	6 42,9%	3 27,3%	5 33,3%	25 59,5%	1 33,3%	57 44,9%
Total	42 100,0%	14 100,0%	11 100,0%	15 100,0%	42 100,0%	3 100,0%	127 100,0%

Annex 10. 16. Valoració de la utilitat del treball penitenciari realitzat fora de la presó per Centres

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	CO Girona	Total
Totalment d'acord	7 46,7%	2 33,3%	2 66,7%	2 50,0%	12 57,1%	1 100,0%	26 52,0%
D'acord	7 46,7%	3 50,0%	0 0,0%	1 25,0%	9 42,9%	0 0,0%	20 40,0%
En desacord	1 6,7%	1 16,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 4,0%
Totalment en desacord	0 0,0%	0 0,0%	1 33,3%	1 25,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 4,0%
Total	15 100,0%	6 100,0%	3 100,0%	4 100,0%	21 100,0%	1 100,0%	50 100,0%

Annex 10.17. Motius de les mares per no treballar a presó

	Wad Ras	Mas d'Enric	Ponent	Puig de les Basses	Brians 1	Total
No els necessitava	8 38,1%	1 14,3%	1 20,0%	0 0,0%	4 36,4%	14 28,0%
No he estat motivada a treballar	1 4,8%	1 14,3%	0 0,0%	1 16,7%	2 18,2%	5 10,0%
No se m'han ofert	7 33,3%	3 42,9%	2 40,0%	2 33,3%	3 27,3%	17 34,0%
Altres raons	5 23,8%	2 28,6%	2 40,0%	3 50,0%	2 18,2%	14 28,0%
Total	21 100,0%	7 100,0%	5 100,0%	6 100,0%	11 100,0%	50 100,0%

Annex 10.18. Altres raons per no treballar

	Freqüència	Percentatge	Percentatge vàlid
Baixa mèdica	1	,7	,7
Cobrament de la PIRMI	1	,7	,7
Cobrament la renda garantida	1	,7	,7
Cobrament d'una paga	2	1,4	1,4
Malaltia	1	,7	,7
Estic a l'espera	1	,7	,7
Estic jubilada	1	,7	,7
Jubilada	1	,7	,7
els "destins" aquí són gratis	1	,7	,7
Poc diner i molt treball	1	,7	,7